

PESCADORS, CAÇADORS I RAMADERS.

Un estudi de
les economies complementàries
a l'Horta-Albufera (1761-1846)

Josep V. Castelló

Des de 1761 endavant, tant el Patrimoni Reial com els pobles fronterers, quan feien ús del seu dret de tempteig, utilitzaven l'Albufera com una font de recursos —i de rendes— que calia explotar racionalment tot i cercant la rendibilitat. La pràctica de l'arrendament, tan arrelada al País Valencià, tancava el pas de l'aprofitament comunal a qualsevol sector de camperols miserables o simplement pobres. Els únics beneficiaris indirectes de la renda senyorial eren, com per tot arreu del nostre país, aquells que tenien els recursos necessaris per tal d'arrendar les herbes, la pesca o la cacera, és a dir, aquells sectors de la burgesia rural que gosaven introduir-se en un negoci que, sense dubte, devia proporcionar-los uns guanys relativament segurs. Les contravencions, tal com mostra la curta llista de multes que Castelló ha pogut reconstruir, devien ser escasses o potser es verificaven per vies absolutament invisibles des de la documentació utilitzada. Ho considere de tota manera improbable, ja que aquest tipus de pràctiques, per una via o per una altra, sempre acaben coneixent-se. Els pobres de l'Albufera eren els pescadors d'El Palmar i de Catarroja, però aquests, a l'estil gremial, eren organitzats en comunitats de pescadors, tot i tenint clarament especificat i regulat el seu àmbit d'actuació, el que impossibilitava l'intrusisme. El mateix podríem dir de les pastures de la Devesa, explotades pels abastadors de carn de la ciutat de València, o de la caça volàtil. Potser alguna activitat recollectora molt subsidiària, com la de la llenya o algun altre producte del sotabosc, fou objecte de pràctiques marginals. De tota manera devien ser poc interessants perquè, en cas contrari, el Reial Patrimoni les hagués intervingut i regulat.

Del pròleg
de *Manuel Ardit*

PESCADORS, CAÇADORS I RAMADERS.

Un estudi de
les economies complementàries
a l'Horta-Albufera (1761-1846)

servei de publicacions ajuntament de Catarroja
col·lecció Josep Servès, de documentació i recerca

1991

PESCADORS, CACADORS I RAMADERS.

Un estudi de
les economies complementàries
a l'Horta-Albufera (1761-1846)

Josep V. Castelló

Premi Benvingut Oliver d'Investigació Històrica 1990

Pròleg de Manuel Ardit

col·lecció Josep Servès, de documentació i recerca

Disseny de la coberta: ROSA MUÑOZ I IZQUIERDO

Maquetació: CARMÉ TAMARIT I ORTEGA

Fotografia de la coberta: MIQUEL ROSSELLÓ

Taulells valencians de finals del segle XVIII o principis del XIX. Antiga col·lecció Barrera.

© 1991 JOSEP VICENT CASTELLÓ I BALLESTER

Dipòsit Legal: V-2301-1991

I.S.B.N: 84-86787-56-4

Edita: Servei de Publicacions de l'Ajuntament de Catarroja

**Imprimeix: Impremta Lluís Palàcios
Sueca (Ribera Baixa)**

TAULA

PRÒLEG	11
PREÀMBUL	15
PRIMERA PART: L'ALBUFERA AL SEGLE XVIII: UN ESPAI EN TRANSFORMACIÓ	19
1. UN ESPAI COMPLEX	21
2. UN PERÍODE DE CANVIS	23
3. LES PASTURES I L'ABASTAMENT DE LA CARN	25
4. L'ALBUFERA, DE 1708 FINS A 1761	28
5. EL LLAC: NOVAMENT PATRIMONI REIAL	30
6. UNES REFLEXIONS SOBRE ELS ESTUDIS DEMOGRÀFICS A L'HORTA- SUD	32
SEGONA PART: LES PASTURES: ELS LÍMITS I LA DEVESA	37
1. ELS LÍMITS	39
1. Ordenament legal	39

2. Obstacles	40
3. Algunes solucions	42
2. LA DEVESA	43
1. Ordenament legal	43
2. L'aplicació de la norma	44
3. RELACIONS CAMP-CIUTAT: LES PASTURES	45
4. EXTRACCIÓ DE RENDES	46
1. Arrendaments	46
1.1. <i>Explotació de les pastures</i>	46
1.2. <i>L'arrendament</i>	47
1.3. <i>Volum econòmic de l'arrendament</i>	49
1.4. <i>Els arrendataris</i>	50
1.5. <i>Rendiment i distribució de la renda</i>	52
2. Les multes	54
2.1. <i>La multa com a sistema fiscal subsidiari</i>	54
2.2. <i>El control policíac</i>	54
2.3. <i>Rendiment econòmic de les multes</i>	56
5. LES PASTURES: CONFLICTIVITAT A LA PRIMERA MEITAT DEL XIX	57
6. SOBRE L'ESTRUCTURA SOCIAL DE L'HORTA	59
7. CONCLUSIONS	62
TERCERA PART:	
LA PESCA	65
1. LA PRODUCCIÓ PISCÍCOLA	68
1. El producte de la pesca	68
2. Les tècniques de pesca	69
3. Mercat i consum de peix	70
2. REGULACIÓ LEGAL DE LA PESCA	72
1. Pesca i jurisdicció	72
2. Mitjans de producció	73
3. Els pescadors i la llei	75
4. Control dels intercanvis	76
5. Organització de la pescateria	77
3. EL FISC	78
1. Condicions materials d'explotació	79
2. Aspectes fiscals dels contractes d'arrendament	80
3. Els funcionaris	81

4. ORGANITZACIÓ SOCIAL DEL TREBALL	81
1. Treball legal	81
1.1. <i>La Comunitat de Pescadors del Mar</i>	82
1.2. <i>La Comunitat de Pescadors d'El Palmar</i>	83
1.3. <i>La Comunitat de Pescadors de Catarroja</i>	84
2. Treball il·legal: pesca furtiva i proletarització	86
5. RELACIONS SOCIALS	87
1. Relacions internes	87
2. Pescadors i llauradors	92
3. Regulació de les aigües	94
4. Relacions de producció	95
4.1. <i>Els arrendataris</i>	95
4.2. <i>Els funcionaris</i>	97
4.3. <i>Relacions externes</i>	99
6. CONCLUSIONS	101
QUARTA PART:	
LA CAÇA	103
1. LES AUS	105
2. L'ACTIVITAT CAÇADORA	106
3. EL MERCAT DE LA VOLATERIA	107
4. REGLAMENTACIÓ SOBRE ARMES	107
5. ELS ESPAIS D'EXPLOTACIÓ	109
6. LES CONDICIONS D'EXPLOTACIÓ	109
7. ARRENDATARIS, GUÀRDIES I CAÇADORS	110
8. CONCLUSIONS	113
APÈNDIX DOCUMENTAL	115
BIBLIOGRAFIA	139

PRÒLEG

L'Albufera de València és un espai natural que ha estat, indubtablement, ben estudiat. Si ens limitem, com és el cas que ara ens ocupa, als treballs sobre la seua història, s'ha de destacar la investigació fonamental de Carme Garcia Monorris, centrada en els aspectes d'aquest territori com a possessió del Reial Patrimoni i la seua colonització agrària, així com el llibre, publicat en aquesta mateixa col·lecció, de Xavier Quartailla i Xavier Roman, més on la línia del que ara surt a la llum, sobre les activitats econòmiques de les classes populars al segle XVII. Pescadors, caçadors i ramaders, de Josep V. Castelló i Ballester, ve a afegir-se a la llista, ja notable, d'investigacions suscitàdes per l'ecosistema albuferenc. Fent ús de la prerrogativa que m'atorga el fet d'haver estat, junt amb Vicent S. Olmos, l'incitador d'aquest nou estudi, he de dir que no totes les hipòtesis de partença s'han vist confirmades. L'autor no n'és el responsable, ja que ha treballat amb cura, tot i mostrant una capacitat i ofici de novell historiador, gens corrent a la seua edat. Més aviat han estat els fets els que no han volgut plegar-se a unes idees preconcebudes allunyades de la realitat. Fins i tot els historiadors que ja fa anys hem abandonat la imatge tradicional, i a hores d'ara ja arraconada, d'un País Valencià endarrerit econòmicament, encara arrosseguem la tendència a pensar que havien de mantenir-se, d'alguna manera, usos tradicionals i comportaments econòmics propis d'un Antic Règim que es resistia a desaparèixer. En espais naturals que poden considerar-se anàlegs a l'Albufera de València, aquests tipus de comportaments, malgrat que en procés de desaparició, encara es mantienien en el segle XVIII. Aquest seria el cas, per posar l'exemple més representatiu, de les terres lacustres o de marjal del Baix Segura i del Baix Vinalopó, esplèndidament estudiades per Pedro Ruiz i Jesús Millan. Semblava natural esperar trobar a l'albufera més extensa del País Valencià

un àmbit en el que els sectors camperols més desfavorits, progressivament proletaritzats a conseqüència del procés de concentració de la propietat agrària, podien trobar recursos complementaris o fins i tot una forma de vida marginal.

No ha estat exactament això el que la investigació de Castelló ha descobert. Existiren «evidentment» aquestes economies complementàries, com resa el mateix subtítol de l'obra, però es tractava d'activitats molt mediatitzades pel control senyorial del Reial Patrimoni i estrictament regulades. Coneixem ja l'acurada gestió i administració d'aquesta joia del Patrimoni Reial per l'estudi, ja esmentat de Garcia Monerris. El llibre que ara teniu a les mans confirma plenament els plantejaments d'aquesta autora. Potser la gestió del comte de les Torres, senyor de l'Albufera, des de 1708 fins a 1761, afavorí aquesta mena de pràctiques de subsistència, circumstància que probablement mai no arribarem a saber, ja que la documentació d'aquesta època deu ser en mans privades si no és que ha desaparegut. Des de 1761 endavant, tant el Patrimoni Reial com els pobles fronterers, quan feien ús del seu dret de tempteig, utilitzaven l'Albufera com una font de recursos —i de rendes— que calia explotar racionalment tot i cercant la rendibilitat. La pràctica de l'arrendament, tan arrelada al País Valencià, tancava el pas de l'aprofitament comunal a qualsevol sector de camperols misorables o simplement pobres. Els únics beneficiaris indirectes de la renda senyorial eren, com per tot arreu del nostre país, aquells que tenien els recursos necessaris per tal d'arrendar les herbes, la pesca o la cacera, és a dir, aquells sectors de la burgesia rural que gosaven introduir-se en un negoci que, sonso dubto, havia de proporcionar-los uns guanys relativament segurs. Les contravencions, tal com mostra la curta llista de multes que Castelló ha pogut reconstruir, devien ser escasses o potser es verificaven per vies absolutament invisibles des de la documentació utilitzada. Ho considere de tota manera improbable, ja que aquest tipus de pràctiques, per una via o per una altra, sempre acaben coneixent-se. Els pobres de l'Albufera eren els pescadors d'El Palmar i de Catarroja, però aquests, a l'estil germànic, eren organitzats en comunitats de pescadors, tot i tenint clarament especificat i regulat el seu àmbit d'actuació, el que impossibilitava l'intrusisme. El mateix podríem dir de les pastures de la Devesa, explotades pels abastadors de carn de la ciutat de València, o de la caça volàtil. Potser alguna activitat recollidora molt subsidiària, com la de la llenya o algun altre producte del sotabosc, fou objecte de pràctiques marginals. De tota manera devien ser poc interessants perquè, en cas contrari, el Reial Patrimoni les hagués intervingut i regulat.

Com sempre s'esdevé en el treball científic, tan interessant resulta contrastar una hipòtesi com demostrar la seua invalidesa. Potser la hipòtesi de pertinença era agosarada. No vull dir amb això que el País Valencià de la segona meitat del segle XVIII fos un territori plenament integrat en una via de desenvolupament que hagués arraconat definitivament conductes econòmiques endarrerides. No seria difícil trobar-ne exemples. Però pensar que al costat de la ciutat de València, en una comarca com l'Horta, en la que en aquest moment estaven produint-se transformacions agràries d'envergadura, podíem trobar una mena de paradís primitiu intocant pel progrés, era probablement excessiu.

PREÀMBUL

El llibre que té el lector a les mans és una anàlisi econòmica de les pastures, la pesca i la caça a la subcomarca de l'Horta-Albufera, durant la crisi de l'Antic Règim. L'estudi d'aquests tres sectors, que podríem anomenar complementaris dintre d'una economia predominantment agrícola, és fonamentalment descriptiu i, si bé en alguns moments m'he endinsat a interpretar el paper que juguen aquests recursos en els processos de transformació social que esdevingueren des de 1761 fins a 1846, no he pretès anar més enllà.

Una bona part de l'interès d'aquest treball potser és el fet d'abordar un tema que no ha estat tractat d'una forma monogràfica per la historiografia valenciana. Aquest, però, no és més que un primer avanç del que pot ser un estudi de les economies complementàries a l'Albufera valenciana. Ultimant ja la redacció d'aquestes pàgines he trobat materials que, possiblement, haurien donat alguna llum a aspectes que el lector veurà no suficientment tractats. Aquests aspectes, però, seran motiu d'un altre treball que espere preparar en el futur.

En aquest es trobaran reflexions sobre les actituds de l'Estat de cara a la natura, sobre les actituds polítiques i la mentalitat de certs sectors de les classes rurals i sobre diversos aspectes referits a un món que mor al segle XIX i que només sobreviurà gràcies a les intenses transformacions que s'hi produiran.

Per enllestir aquest estudi, segurament amb algunes mancances, he invertit tot el temps i totes les energies que m'han estat possibles en un intent de reconstruir una part del passat de la nostra comarca. Si el treball ha estat reeixit, o no, queda

a l'albir del lector. Si aprofita per aclarir els aspectes que tracte i per donar una llum, ni que siga tèbia, al nostre passat històric, em donaré per satisfet.

Abans d'obrir les portes al primer capítol no puc deixar de fer una sèrie d'agraïments que en cap manera no són protocolaris. En primer lloc vull agrair al professor Manuel Ardit —autèntic promotor i encoratjador d'aquest treball— la infinita paciència que ha demostrat d'atendre quantes consultes li he hagut de fer, que han estat moltes, i el suport que m'ha proporcionat en moments difícils de dubte, així com el fet que haja acceptat de prologar el llibre. Vull també agrair, d'una forma molt especial, a Vicent S. Olmos les seues observacions, l'ajuda i les atencions que m'ha prestat des que vaig obtenir el premi «Benvingut Oliver» de Catarroja. També he d'esmentar ací a Vicent L. Salavert que, com a membre del jurat del premi, ha llegit minuciosament el treball i ha contribuït en gran mesura a polir-lo i millorar-lo i, com no, al Consell Municipal catarrogí que ha tingut a bé editar l'obra dintre de la seua magnífica col·lecció *Josep Servès, de documentació i recerca*.

Així mateix, he de donar les gràcies a Jordi Sebastià, a Josep E. Rubio i, sobretot, a Joan Torró, pel seu assessorament lingüístic i literari i per les molèsties que han hagut de patir. Encara que en aquest treball no ha tingut una participació directa, també vull donar les gràcies a Fernando Díez, amic i mestre que, des de fa anys, m'ajuda i m'orienta en els meus passos pel món de la història.

Per últim, vull dedicar aquest llibre als meus pares i als meus germans i, de forma molt especial, a Maria Rosa Barrachina, esposa i companya. Ells són els que m'han cedit un temps que els pertanyia perquè pogués dur a terme aquest treball.

**PRIMERA PART:
L'ALBUFERA AL SEGLE XVIII:
UN ESPAI EN TRANSFORMACIÓ**

1. UN ESPAI COMPLEX

L'Albufera de València és un espai natural integrat per tres elements clarament diferenciats: la restinga o barra litoral, la marjal i el llac. La muntanya està escassament representada i queda reduïda als relleus d'origen cretaci situats en els termes de Cullera (el Cabeçol i la Muntanyeta de les Raboses) i de Sueca (Muntanyeta dels Sants).

Geològicament és el fruit del tancament d'un golf, per acumulació de sediments fluvials del Túria i del Xúquer, distribuïts des del nord pel corrent de deriva i acumulats al Sud a causa de l'efecte de barrera ocasionat pels estreps, pròxims al mar, de la Serra de les Raboses de Cullera.

El conjunt, que comprén avui una superfície aproximada de 21.000 hectàrees, ha patit una clara evolució on s'han combinat factors naturals i antròpics que han provocat la reducció de la superfície del llac, el deteriorament progressiu de l'hàbitat de la restinga, integrada per la Devesa d'El Saler, al Nord i pel conjunt d'El Perelló, El Perellonet, etcètera, al Sud i, en els últims temps, la contaminació i la degradació ecològica de l'ecosistema.

El procés de «reducció» del llac esdevingué per causes naturals fins al segle XVIII. A partir d'aquest moment l'acció de l'home seria la responsable d'un aterrament artificial que, afavorit per la reincorporació de l'Albufera al Reial Patrimoni, al que havia pertangut des de l'època del rei Jaume I, féu que les 13.972 hectàrees que tenia en 1761 quedaren reduïdes a les 2.800 que avui abasta. Aquest

procés és el que centrarà la meua atenció i del que estudiaré algunes manifestacions en el present treball.

No són únicament factors naturals els que individualitzen les tres parts de l'Albufera, sinó que també la història s'ha encarregat de diferenciar clarament aquestes tres zones. Des de la Baixa Edat Mitjana fins al segle XIX el llac i els seus homes reberen un tractament especial per part de la monarquia hispànica, que necessitava els pescadors com a tripulants de l'Armada. El control d'aquest sector seria especialment intens a partir del canvi dinàstic per les reformes que introduïren en l'organització de l'exèrcit els governs borbònics.

La Devesa i la marjal també reberen un tracte diferenciat. Quan el Reial Patrimoni reincorporà l'Albufera als seus dominis, distingí clarament les zones de marjal —anomenades «fronteres» o «límits» de l'Albufera— de la Devesa. Diverses eren les diferències.

La marjal, des del punt de vista ecològic, estava formada per terres on la desforestació estava molt avançada, des d'abans del segle XVIII. Durant el segle XVII, el principal rendiment que s'hi va extraure derivà de les pastures, encara que, en moments de forta pressió demogràfica, es dugueren a terme tímids projectes d'aterrament i colonització agrària. Aquests usos foren considerats com essencials dins l'articulació econòmica de la zona. Fou precisament la seua importància la raó que motivà forts conflictes jurisdiccionals al llarg del segle XVIII.

La Devesa fou un àmbit netament diferenciat de l'anterior en tots els aspectes. Ací, el bosc encara era un element fonamental. Possiblement al llarg de tota l'època moderna jugà un important paper en la indústria de la construcció, en la naval i en el consum habitual de llenya de la població urbana¹.

Les autoritats de la ciutat, conscients de la importància de l'indret, durant el segle XVIII restringiren l'explotació dels seus recursos fins a quasi prohibir-la. Així i amb tot, les notícies que ens arriben ens ofereixen unes mostres clares del seu deteriorament².

Pel que fa a la pressió demogràfica, les diferències entre la Devesa i els límits també eren importants³. Mentre que les zones limítrofes patien la pressió constant dels pobles fronterers, la Devesa es veia més lliure. Poblada únicament pels

¹ P. VILAR: *Catalunya a l'Espanya Moderna*, «Col·lecció Estudis i Documents», 1-4, 4 vols., Edicions 62, Barcelona: 1986, vol. III, p. 237, comenta «El pi de melis pirinenc és ara al lloc d'honor. No hi ha paper notarial referent a la construcció barcelonina —cap 'àpoca d'obres'— on no hi hagi cap menció de fustes vingudes de les altes valls, amb llurs preus, desgraciadament difícils de comparar i d'estudiar, a causa de les dimensions variables de les peces».

² X. ROMAN i X. QUARTIELLA: *Pescadors i llauradors. Activitats econòmiques de les classes populars a l'Albufera (s. XVII)*, «Col·lecció Josep Servès, de documentació i recerca», 5, Ajuntament de Catarroja, Catarroja: 1989, pp. 86-89, fan referència al deteriorament produït pel tancament de la gola i a les seues repercussions sobre la fauna i la vegetació; Telesfor Planells i Vicent Quilis, arrendataris de les brosses de la Devesa en 1843, comenten la pèrdua de terres de pastura a causa de la concessió d'establiments emfitèutics a les fronteres de Sueca i València, l'avenç de les dunes i la pèrdua de terreny, guanyat per la mar, a causa de les obres del contramoll del Grau, així com la pèrdua de frondositat del bosc a causa dels abusos de les osporgues: Arxiu del Rogne de València (ARV): Batllia-AA., exp. 2483, any 1843.

³ A partir d'ara empraré els termes «límits» o «fronteres» indistintament en lloc de «marjal», per ser més precisos i adequats al moment històric estudiat.

L'ALBUFERA AL SEGLE XVIII: UN ESPAI EN TRANSFORMACIÓ

pescadors d'El Palmar, quedava massa lluny de la ciutat i dels pobles per poder acusar l'erosió d'una explotació camperola sistemàtica. A més a més, el fet que la Devesa fóra el terme «oficiós» de la ciutat era, en part, una garantia de protecció. Possiblement, la població menestral no eixia de la ciutat per abastar-se de llenya, sinó que l'adquiria al mercat, la qual cosa permetia que els costos ecològics produïts pel consum estiguessen més repartits⁴.

El fet que aquestes dues zones reberen una consideració distinta per part del Reial Patrimoni es degué, a més del «conservacionisme» i a la diferent pressió demogràfica, a un tercer fet. La Devesa no patia els conflictes jurisdiccionals que afectaven les fronteres; era domini indiscutible del senyor de l'Albufera, i així fou reconegut tant pels pobles fronterers com pels pescadors. Fins al segle XIX no es féu cap fitació que delimités quina part pertanyia al rei i quina a la ciutat de València o a Sueca. Açò ens indica que no era una zona de conflicte. Calgué esperar fins al 1821 perquè l'Intendent delimités l'àmbit relatiu a la Devesa que comprendria «desde la carrera de la Reina del Palmar, de tierra que toma desde el Estany, hasta el punto del entre-forech, sin salidas dentro de la carrera de la Reyna siguiendo hasta el rihuet»⁵. No ocorregué així amb les fronteres on el límit on acabava el llac i on començaven els termes municipals fou sempre confús i discutit.

2. UN PERÍODE DE CANVIS

Sense cap mena de dubte, els segles XVIII i XIX, foren decisius en les transformacions morfològiques del llac. Aquestes transformacions cal estudiar-les, a més de per la seua importància ecològica, per la seua transcendència des del punt de vista social i econòmic, perquè, com és natural, l'Albufera no es mantingué al marge dels canvis ocorreguts al conjunt de les terres valencianes.

El País Valencià, segons valoracions de José Manuel Pérez García i de Manuel Ardit, passà de tenir 426.000 habitants en 1712 a 1.246.000 en 1857, arribant, en 1787, a tenir-ne, aproximadament 808.000. Això va suposar que la població es duplicà clarament durant el segle XVIII i que mantingué el seu ritme de creixement —sense alterar el seu model econòmic agrari— fins ben entrat el segle XIX. La dinàmica demogràfica es caracteritzà per un allargament de la vida nupcial, un possible augment de la fecunditat i una immigració moderada, mantenint-se prou estables els índexs i les característiques de la mortalitat. Les causes d'aquest model les trobaríem en un creixement econòmic basat en l'extensió i moderada intensificació agrícola i en el dinamisme comercial que facilità la importació de blat, gra del qual el país era clarament deficitari⁶.

⁴ Que la Devesa era considerada com una part del terme «oficiós» de la ciutat, ho afirma Carme GARCIA MONERRIS: *Rey y señor. Estudio de un realengo en el País Valenciano. La Albufera. (1761-1836)*, Ajuntament de València, València:1985, p. 6, quan diu «La existencia casi a las puertas de la ciudad de una inmensa reserva natural que posibilitaba aprovechamientos tan dispares [...] debió ser siempre un serio obstáculo para mantener el territorio y la jurisdicción del realengo alejado de ingerencias extrañas al mismo».

⁵ ARV: Batllia-AA, exp. 2141, any 1821.

⁶ J. M. PÉREZ GARCÍA: *Historia del Pueblo Valenciano*, Ed. Pronca Valonciiana/Levante-El Mercantil Valenciano, tom II, pp. 513-522.

La subcomarca de l'Horta-Albufera fou una de les zones on l'evolució i el creixement es manifestaren de forma més clara, sense que, fins ara, s'haja pogut fer una quantificació fiable. Proliferen els estudis locals i s'ha fet alguna valoració global a partir de fonts parroquials, però no hi ha cap monografia que proporcione una imatge clara i acurada de les dimensions que abastà el creixement i de la dinàmica que el generà. Malgrat açò, ningú no dubta que el creixement va existir i que fou excepcionalment important en aquesta comarca del sud de la capital⁷. Aquest creixement de la població activà tres mecanismes que ens interessa de conèixer i que haurem de tenir presents en el curs del present estudi.

El primer element afectat foren els preus. L'augment demogràfic originà una elevació dels preus dels productes de primera necessitat que actuà sobre el mercat del capital, desviant els efectius generats per la indústria i el comerç cap a l'agricultura comercial. Aquest fet va produir una nova acomodació de tots els sectors econòmics en funció de l'agrari que era el sector d'inversió més rendible i més segur, donats els problemes estructurals de la seda i la tendència dels comerciants a adquirir terres⁸.

Aquest procés motivà l'augment dels preus de la terra, dificultant-hi l'accés a les classes menys afavorides i reforçant un procés de diferenciació social al camp que ja venia donant-se de forma cíclica, però que mai no havia estat tan acusat com en aquest moment⁹. Aquesta diferenciació seria el factor que generaria la burgesia

⁷ Vegeu el punt 6 d'aquesta primera part.

⁸ V. S. MARTÍNEZ SANTOC: *Cara y cruz de la sodería valenciana*, Ed. Alfons el Magnànim, València:1981, constata que en 1830 «no existe ninguna otra iniciativa financiera orientada prioritariamente [...] al fomento y desarrollo de la industria fabril en el ramo de la sedería», alhora que analitza els problemes conjunturals del comerç i l'estructura gremial d'aquest sector econòmic. Respecte dels motius que propiciaren l'atracció de capital comercial, generat pel comerç de la seda i desviat cap al sector agrari, vegeu, R. FRANCH: *Crecimiento comercial y enriquecimiento burgués en la Valencia del siglo XVIII*, Ed. Alfons el Magnànim/IVEI, València:1986, pp 318-319, que destaca, al costat de les motivacions econòmiques, la recerca d'un major prestigi social i apunta un cert fracàs de la revolució industrial a causa, no d'aquest fenomen, sinó de les pròpies deficiències de l'organització industrial. Per la seua banda, J. MILLÁN: «La protoindustrialización y los orígenes de la industria en el País Valenciano», *Estudios d'Història Contemporània*, 5 (1984), «La crisi de l'Antic Règim», pp. 93-104, matisa aquesta qüestió tot defensant no un fracàs de la revolució industrial, sinó una reacomodació dels sectors productius en funció de la via agrària, més rendible al segle XIX, i que cediria el pas a la indústria en el segle XX, quan la «via agrària» rometia. Per a una aproximació a les fluctuacions dels preus al País Valencià, vegeu, J. M. PALOP: *Fluctuaciones de precios y abastecimiento en la Valencia del siglo XVIII*, Ed. Alfons el Magnànim, València:1977.

⁹ Pel que fa a la subcomarca de l'Horta-Albufera, vegeu, C. GARCIA MONERRIS: *Rey y señor..., op. cit.*, pp. 147-164, on l'autora estudia la distribució de la propietat a les fronteres de l'Albufera entre el camperolat; A. AGUADO: *Propiedad agraria y transformaciones burguesas. El Señorío de Sueca en la crisis del Antiguo Régimen*, Universitat de València/Ajuntament de Sueca, València:1986, en el seu treball sobre el municipi suecà de la Ribera Baixa analitza, detalladament, el procés d'endeutament del camperolat, i el d'alienació de terres (pp. 119-131), i descriu els procediments pels quals es duu a terme i, el que és més important, matisa el resultat i les conseqüències d'aquest procés en totes les coucs dimencions: «la consolidación de la propiedad sobre la tierra convertirá a estos cnfiteutas —on muchos casos no campesinos— en propietarios. Junto a ellos, los enfiteutas campesinos también conseguirán la propiedad privada de la tierra, pero gran parte del campesinado se caracterizará por su situación de arrendatarios o jornaleros, o ambas cosas a la vez. En este proceso de pérdida

L'ALBUFERA AL SEGLE XVIII: UN ESPAI EN TRANSFORMACIÓ

agrària que participà d'una forma molt activa en els moviments revolucionaris del primer quart del segle XIX¹⁰.

El tercer element que fou afectat pel creixement demogràfic varen ser les rendes senyoriales. L'escalada dels preus, esdevinguda després de la guerra de Successió, causà la caiguda del valor real de les rendes dels senyors que reaccionaren intentant reconvertir les rendes en diners, en rendes en espècie i, sobretot, intensificant i diversificant tots els tipus d'impostos feudals, en el que va constituir una autèntica ofensiva senyorial.

Aquests tres processos, l'accentuació de les diferències socials a l'Horta amb la formació d'una petita burgesia rural, l'entrada de capital burgès en el camp i la crisi de la senyoria, estigueren a la base de les transformacions esdevingudes durant aquest període.

3. LES PASTURES I L'ABASTAMENT DE LA CARN

Durant els segles XVI i XVII, les relacions al voltant del llac foren ben diferents de les que es produïren a partir del Setcents. Si bé la dinàmica secular de creixement-recessió ja havia anat gestant els processos que he descrit, encara no es donaven les condicions perquè es produïren canvis substancials¹¹. La pressió

---

de la tierra por un sector del campesinado, aunque la tradicional economía campesina familiar resultó muy afectada, no llegó a desaparecer, mantenida precisamente por estos arrendatarios, ya que la gran propiedad en ningún momento equivalía a latifundio o gran explotación» (p. 221); per la seua banda, J. ROMERO: *Propiedad agraria y sociedad rural en la España Mediterránea. Los casos valenciano y castellano en los siglos XIX y XX*, Ministerio de Agricultura, Pesca y Alimentación, Madrid:1981, també assenyala, quan analitza el Padró de Riquesa de 1801, l'extraordinària concentració de la propietat i de la renda a Succa; estudia la procedència dels propietaris i advoritoix una considerable presència de terratinents sorgits de vells emfiteutes i, davant d'aquests, l'existència d'un grup nombrós de camperols posseïdors d'extensions mitjanes, d'arrendataris i de jornalers, per bé que, de vegades, aquests llauradors reuneixen, en una mateixa persona, les tres categories descrites.

¹⁰ M. ARDIT: *Revolución liberal y revuelta campesina. Un ensayo sobre la desintegración del régimen feudal en el País Valenciano (1793-1840)*, Ariel, Barcelona:1977, fent al·lusió al que ell anomena la «jacquerie» de 1801, la qualifica de revolta antisenyorial, nodrida de «desheretats» i finançada per llauradors acomodats amb l'ajut dels governs municipals; A. AGUADO: «La partició de fruits i la seua evolució a la segona meitat del segle XVIII a Succa», *Economia Agrària i Història Local*, «l'Assemblea d'Història de la Ribera», Ed. Alfons el Magnànim, València:1981, pp. 363-382, confirma aquesta mateixa tesi.

¹¹ J. R. SANCHIS ALFONSO i J. ROYO MARTÍNEZ: «Propiedad y renta agraria en Torrent a fines del Antiguo Régimen según el Padrón de Riqueza del Equivalente de 1797», *Torrens. Estudis i investigacions de Torrent i comarca*, 2 (1983), pp. 163-211, estudien la distribució de la propietat i de la renda i conclouen que la terra de millor qualitat i major rendiment cau en mans de forasters, mentre que les terres més fluixes i les parcel·les més menudes romanen en mans de la població autòctona. Aquesta polarització és més alta a les terres de major qualitat i rendiment. És per això que els veïns de Torrent reben menys del 30% de la renda, mentre que la noblesa n'agabella el 71,44% d'aquesta; P. J. CHUST BLASCO i T. V. PÉREZ MEDINA: «L'estructura agrària del senyoriu de l'Orde de l'Hospital de Torrent i Picanya. El capbreu de 1567-71.», *Torrens. Estudis i investigacions de Torrent i comarca*, 2 (1983), pp. 31-92, analitzen l'estructura de la propietat i de la renda a Torrent durant el període 1567-71 i detecten importants diferències socials. Encara que el 67% dels emfitotesos són camperols i controlen el 50% de la terra d'horta i el 56% de la de secà, ja apareix un nombre significatiu de camperols sense

demogràfica era més feble i encara estava lluny dels nivells que assoliria durant el transcurs del segle XVIII. També ho foren, de diverses, les condicions de l'explotació de la terra.

Aleshores, el domini patrimonial de l'Albufera s'estenia a sobre d'unes 30.000 hectàrees, de les quals gran part eren terres de marjal, pantanoses i ermes, subjectes al control de la Batllia però, possiblement, administrades en la pràctica pels municipis en condició de «comunals», mentre el Reial Patrimoni centrava el seu interès en les rendes que li proporcionava la pesca i les salines. Probablement aquesta administració no significava un ús incontrolat d'aquests dominis perquè és de suposar que cada municipi usaria de la seua part d'Albufera per a proveir-se de pastures, de la mateixa forma que ho feia al seu terme, alhora que hi hauria ordenances municipals per a utilitzar aquests terrenys.

Malgrat que les pastures no eren objecte de càrregues als dominis reials, sí que ho eren als senyorials, alhora que era difícil d'esbrinar si les fronteres pertanyien a un o a un altre domini. La intromissió de ramats transhumants i d'abast de carn de grans ciutats podien convertir els impostos sobre les pastures en un fet habitual a les fronteres. Quan les rendes senyorials patien una devaluació, no era difícil trobar-se amb el pagament d'impostos en forma de partició d'alfals. Els comunals, en zones com aquestes, podien no ser-ho tant i qui volgués tenir ramat hauria de suportar una sèrie de càrregues molt variades.

L'abastament de carn als pobles i ciutats sabem que s'aconseguia mitjançant contractes que, signats per un ramader abastador amb les autoritats dels pobles (l'ajuntament o el senyor), estipulaven un preu constant per peça de carn, en determinades condicions, a canvi de certs avantatges i del monopoli del mercat¹². El municipi podia incloure en aquests avantatges l'exempció del pagament d'alguns drets que, o bé corresponien al senyor en qualitat de drets dominicals, regalies, etcètera, o bé pertanyien al municipi en qualitat de «propis i arbitris»¹³. Els drets dominicals, que pesaven sobre un munt d'elements, afectaven el comerç de la carn, pesant sobre l'ús de les pastures —al que abans hem fet esment—, sobre l'ús del piló de la carnisseria i sobre l'ús del corral del ramat de l'abastament.

Els drets d'ús del piló de la carnisseria corresponien a unes càrregues que afectaven tot el qui venia carn en la carnisseria senyorial i l'obligaven a satisfer, en

---

torra o sonso la suficient quantitat per poder subsistir sense necessitat de vendre la seua força de treball (28, sobre 304 camperols i 452 emfiteutes). Pel que fa a renda troben un 70% de petits propietaris que n'acaparen un 30%, i un 30% de mitjans propietaris que en posseeixen un 70%; A. Furió: *Camperols del País Valencià. Sueca, una comunitat rural a la tardor de l'Edat Mitjana*, Ed. Alfons el Magnànim, Valencia:1981, parla, pel que fa a Sueca, el 1453, d'«una realitat més complexa que la dels primers anys de la repoblació: emfiteutes rics i emfiteutes realment pobres als extrems, enmig una capa mitjana considerable. Tots ells són camperols, però les diferències són abismals. Existeix una veritable jerarquia i aquesta està fonamentada en la major o menor possessió de terra. Nou individus, amb hisendes valuades en més de 10.000 sous posseeixen més del 20% de les terres [...]. En l'extrem oposat, els nous emfiteutes que no sobrepassen els 500 sous, no representen en conjunt més que el 0,5% de les terres».

¹² Vegeu l'Apèndix documental núm. 3, on es reproduceix una oferta d'un abastador de carn al municipi d'El Puig.

¹³ Vegeu, J. GUILLAMÓN: *Las Reformas de la Administración Local durante el reinado de Carlos III*, Instituto de Estudios de Administración local, Madrid:1980, pp. 187-206.

L'ALBUFERA AL SEGLE XVIII: UN ESPAI EN TRANSFORMACIÓ

diners o en espècies, un impost fix, proporcional a les quantitats venudes. Era un tipus de gravamen indirecte basat en el monopoli de la venda exercit pel senyor.

El corral del ramat de l'abastament era un recinte tancat, de propietat senyorial, municipal o privada¹⁴. Tota l'Horta de València estava farcida d'aquestes construccions. Generalment els contractes d'arrendament de l'abast estipulaven l'obligació que el ramat pernoctés en aquests corrals, amb la finalitat que el senyor o el municipi pogueren aprofitar-se'n de la producció d'adobs, bé directament, bé arrendant-la. En ocasions l'adjudicació dels contractes de l'abast de la carn i de l'adob del ramat a dos individus distints fou font de problemes, perquè si el primer contracte no deixava clar el citat extrem, l'arrendatari de l'abast suposava, per omissió, que l'adob era de la seua propietat¹⁵.

Tota aquesta xarxa d'imposicions al voltant de l'abastament de la carn fou, possiblement, més o menys espesa en funció de la conjuntura. La informació que he recollit fa referència als primers anys del segle XVIII, quan els dispositius senyorials de sanejament de les seues rendes ja estaven posant-se en marxa. És possible que en temps de crisi o, simplement, d'estabilitat de preus, alguns d'aquests drets no es pagassen.

A més a més, encara que totes aquestes càrregues poden fer pensar en un control exhaustiu de l'àmbit dels comunals, sabem que les possibilitats senyorials de recaptació i de pressió sobre la població en aquest moment eren limitades, i més encara a zones com les fronteres, on el domini senyorial era tan qüestionable¹⁶. Les terres del Reial Patrimoni havien estat tradicionalment administrades pels municipis i és difícil que els pobles deixaren que se'ls arrabassés impunement el tradicional dret a usar de les pastures.

En qualsevol cas cal considerar l'efecte de tots aquests impostos, a més de per la repercusió que tingueren en exercir la seua pressió sobre els camperols, per les possibilitats que oferiren a la població urbana o a sectors burgesos sorgits dels camperols d'incrementar el seu numerari accedint als arrendaments, així com pel procés de concentració de capital al camp que aquest fet va suposar.

¹⁴ J. C. HERNÁNDEZ SANCHIS: «Manifiesto extraordinario de Guerra de la Baronía de Boniparroll. Año 1811», *Annals de l'Institut d'Estudis Comarcals*, 1 (1982), p. 287, fa referència a la possessió d'un corral de ramat per part d'un individu, de nom Francisco Rúa, que declara 80 reals (de renda?) per ell i 1.000 reals «por la utilidad del ganado».

¹⁵ ARV.: Escrivanies de Cambra, any 1719, exp. 94: «Los Alcaldes y regidores de la Villa del Puig vendieron a mi parte el estiércol que procediese del ganado del abasto por precio de 117 libras que pagó mi parte y cobraron los Regidores, on continante, por término de cinco años y haviendo mi parte recogido y percibido dicho estiércol en fuerza de este contrato desde el dicho mes de junio del año 1716 hasta el presente, ahora los dichos Alcaldes y Regidores de la dicha villa atentadamente han despojado a mi parte de la percepción de dicho estiércol, pues han arrendado el abasto de la carne a Don Pedro Gutiérrez, vezino de esta ciudad, con el derecho de recoger y percibir el dicho estiércol, siendo así que anticipadamente se tenían vendidos a mi parte y cobrado su precio».

¹⁶ L'escriptura de partició de Catarroja incloïa el dret a partir el farratge a la quarta —els fruits es partien a la quinta—. En 1747, el batlle i regidors de la vila es constituïren en Ajuntament i pressionaren l'arrendatari negant-se a partir a més de la vuitena i exigint que quedaren franques tres fanecades de terra per cada parell de cavalleries. El 5 d'octubre d'aquest any els empleats de l'arrendatari eixiren a cobrar i aconseguiren recaptar; el dia 19, però, la negativa a partir a la quarta fou general. El document del qual he extret la informació no diu com acabà l'assumpte, però, possiblement es baixà el cànon: ARV: Escrivanies de Cambra, any 1747, exp. 96.

Pel que fa a les relacions horitzontals, és a dir a les relacions entre els senyors dels pobles limítrofs amb l'Albufera i d'aquests amb el Reial Patrimoni, podem dir que foren bastant amistoses abans del segle XVIII.

El Reial Patrimoni, una senyoria feble per naturalesa, limità la seua actuació sobre l'Albufera a la recaptació del quint del peix i a l'explotació de les salines, no existint uns altres recursos sobre els quals exigir una exacció. Tots els terrenys de marjal que encerclaven el llac —formant part d'ell, o no, segons el nivell freàtic pugés o baixés— mancaven de valor. Les fronteres no eren més que fang, sols aprofitables per a pastures i on només podia plantar-se arròs després de complicades obres d'infraestructura de reg que no sempre era possible pagar. No foren, per tant, motiu de conflicte entre iguals; únicament ho foren, per les circumstàncies abans esmentades, de conflictes entre senyors i camperols. Les coses, però, anaven a canviar molt prompte¹⁷.

Fou a la meitat del segle XVII quan començà a viure's un major moviment al voltant de les fronteres. La població dels municipis fronterers començà a créixer de nou, després d'un catastròfic primer terç de segle, el preu de la terra pujà i la possibilitat d'aterrar al llac començà a contemplar-se, amb què es feren els primers intents, encara que amb uns resultats molt pobres¹⁸. La Guerra de Successió ajornaria aquestes primeres iniciatives de transformacions importants a les zones de la marjal.

4. L'ALBUFERA, DE 1708 FINS A 1761

La instauració de la nova dinastia borbònica suposà, per al País Valencià, la implantació d'un nou model d'Estat de característiques ben diferents a l'anterior, entre les que cal destacar, per damunt de totes, el centralisme. La Guerra de Successió, a més, provocà en general a tot el País una gran crisi demogràfica. El fet que la sortida de la crisi fóra ràpida no l'hem d'atribuir a la feblesa de la pèrdua

¹⁷ Sobre l'administració tradicional del Reial Patrimoni al País Valencià i les transformacions ocorregudes al seu voltant a partir de la Guerra de Successió, vgeu, P. RUIZ TONNES: *Señores y propietarios. Cambio social en el Sur del País Valenciano. 1650-1850*, Ed. Alfons el Magnànim, València:1981; aquest autor comenta que «*La imposición de la jurisdicción señorial en el País Valenciano, trajo consigo una espectacular enajenación del Patrimonio Real, celosamente guardado y administrado hasta entonces por los municipios, que pasó, con la complicidad de las nuevas y adictas autoridades municipales, a convertirse en patrimonio nobiliario*», p. 81. Sobre l'evolució del Reial Patrimoni a la Ribera del Xúquer, comarca on s'ubica el municipi de Sueca, F. CAPELLINO COTS: «*La propietat territorial a la Ribera a la fi del segle XVIII: el Patrimoni Reial*», *Economía Agrària i Història local, op. cit.*, assenyalà la doble destinació de les terres del Reial Patrimoni —terres franques i terres integrades en senyories—, destacant-ne la influència del centralisme i dels canvis institucionals (subrogació de l'ofici de Batlle Principal i de Mestre Racional pels d'Intendent i de Comptador Principal de l'Exòrcit) en aquest procés, així com la de la juxtaposició de les rendes reials sobre les estatals a les terres de reialenc.

¹⁸ X. QUARTIELLA BELTRAN i X. ROMAN I PÉREZ DE LA LASTRA: *Pescadors i llauradors...*, *op. cit.*, p. 181, comenten «hi ha una constància documental de conreus il·legals d'arròs a l'Albufera durant el segle XVII: alguns clans ho semblen indicar. En tot cas, és constatable la gairebé exclusivitat d'aquest conreu en les noves roturacions de la marjal del llac, indicatiu força important del procés d'extensió d'aquesta gramínia».

L'ALBUFERA AL SEGLE XVIII: UN ESPAI EN TRANSFORMACIÓ

d'habitants, sinó a l'empenta d'una recuperació que fou molt ràpida i, sobretot, d'un efecte sostingut i multiplicador sense precedents¹⁹.

Com he esmentat al principi, el creixement de la població provocà una ràpida escalada dels preus dels queviures de primera necessitat que alhora atragué el capital cap a la terra, la qual cosa féu créixer més encara els preus d'aquesta, ja de per si prou elevats per l'oferta limitada de terres i per la doble demanda d'una població en alça i d'una noblesa desitjosa d'invertir en la compra de terres²⁰. La tendència alcista dels preus dificultà l'accés dels camperols a la terra i accelerà així el procés de polarització social al camp.

La depreciació de les rendes senyorials introduí un nou element de pressió en el conjunt. Pel que fa a l'àmbit local que ens interessa d'estudiar, la pressió vingué condicionada per la cessió del domini de l'Albufera, per part de Felip V, al comte de las Torres, i per la seua posterior reincorporació en 1761 al Patrimoni Reial²¹.

La cessió del domini lacustre no alterà en essència el seu funcionament tradicional. Encara que no s'ha estudiat la trajectòria del que aleshores era una senyoria, coneixem, perquè així ho era encara quan l'Albufera tornà a mans de la corona, que les rendes obtingudes de l'explotació del peix i de la sal continuaren essent a la base dels beneficis generats pel domini²².

Les fronteres, però, estaven evolucionant. Mentre la pressió sobre la terra fou baixa varen mantenir la seua condició de comunals i foren objecte d'una explotació sistemàtica per part de les classes populars veïnes dels pobles fronterers. Aquest fet es va veure afavorit per la impossibilitat jurídica dels senyors dels pobles d'imposar càrregues i per la incapacitat material del senyor de l'Albufera per gestionar aquest recurs. En començar el segon terç del XVIII les coses canviaren: la necessitat de terres i la disponibilitat de capital a l'Horta convertiren les terres pantanoses de l'Albufera en una alternativa a considerar, tant per les classes rurals que escometeren, *de facto*, l'empresa, com pels sectors rendistes que volgueren agabellar el fruit del domini directe sobre les noves terres. Començà, per aquestes raons, una dura i llarga lluita entre el senyor de l'Albufera i els dels pobles per concedir els establiments emitèutics i cobrar les rendes produïdes per les terres d'arròs que començaven a ser conreades²³.

Les condicions per a escometre la colonització de les terres de l'Albufera estaven donades. Una enorme extensió de terra pantanosa, a penes coberta per uns pams d'aigua; una gran concentració de capital al camp, procedent de diversos

¹⁹ De fet la guerra esdevingué en un període de creixement de la població que ja arrencava des de 1660. Açò faria desaparèixer ràpidament els efectes d'un conflicte francament destructiu.

²⁰ F. ANDRÉS BORRÉS: *Crédito y propiedad de la tierra en el País Valenciano*, Ed. Alfons el Magnànim, València:1987, p. 309, destaca la influència de la crisi del crèdit —esdevinguda a partir de la Guerra de Successió per insolvència dels municipis, institucions i particulars— en la compra massiva de terres que es produeix fins al darrer quart del segle XVIII: «*hacia algun objetivo va a deslizarse el capital que normalmente se hubiera codido en préstamo. Ese nuevo objetivo no parece ser otro que la propiedad rústica*».

²¹ C. GARCÍA MONERRIS: *Rey y señor...*, *op. cit.*, p. 14.

²² «*Las cantidades procedentes de los derechos sobre la pesca o sobre la caza configuraban, a la altura de 1760 las partidas más sustanciosas del conjunto de la renta señorial*», Vegu, C. GARCÍA MONERRIS. *Rey y señor...*, *op. cit.*, p. 38.

²³ C. GARCÍA MONERRIS: *Rey y señor...*, *op. cit.*, p. 27.

sectors de la burgesia; un nivell tècnic limitat, però suficient, i una gran disponibilitat de mà d'obra, anaven a fer possible el miracle. Abans, però, calgué salvar alguns obstacles de tipus jurisdiccional que impedièn el lliure desenvolupament de les forces de producció.

5. EL LLAC: NOVAMENT PATRIMONI REIAL

Els anys del 1730 al 1760 foren, pel que fa al domini directe de l'Albufera, un *continuum* de plets entre els senyors de la perifèria del llac i el comte de las Torres, per dilucidar quin era l'espai que abastava el domini d'uns i el de l'altre. Durant aquests trenta anys es feren dos intents d'amollonament que resultaren infructuosos²⁴. La lluita estava massa equilibrada perquè pogués haver un guanyador i cada vegada es feia més necessària la solució del conflicte per poder donar un impuls al procés d'aterrament.

Per tal de solucionar l'expedient, l'any 1761, don Alonso Zayas de Guzmán, comte de las Torres, veuria com, el que en principi era un «*nuevo y formal apeo y deslinde*» es convertia en una alienació forçosa que, promoguda per don Francisco Carrasco, Fiscal d'Hisenda, el va desposseir del seu domini. Les justificacions foren diverses, però cap d'elles fou tan real com el fet que les rendes del Reial Patrimoni i la Hisenda estatal estaven patint el mateix procés erosiú que les d'altres senyors i precisaven d'una ràpida solució. L'any 1761 el fiscal Carrasco procedia a alçar acta declarant la incorporació del nou domini i començava a redactar el que, des de la nova situació jurídica assolida pel llac, seria el corpus legal que regularia la seua explotació: les «*Reales Ordenanzas que Su Majestad se ha servido expedir en Buen Retiro a 18 de julio de 1761 para la conservación, régimen y buen uso de la Albufera de Valencia; su Dehesa y límites; cobranza del quinto de sus pescados; tercio-diezmo de los del mar y demás derechos anexos y pertenecientes a esta alhaja*».

La incorporació de l'Albufera al Reial Patrimoni suposava la fi dels conflictes senyorials. L'autoritat del rei (o de l'Estat) era massa gran per ser qüestionada pels senyors dels pobles. La fitació de 1761 seria efectiva i no perquè fóra generosa amb els municipis, que ho va ser, sinó perquè res no podia l'autoritat d'un senyor contra la del rei.

La reordenació duta a terme a tot l'àmbit de l'Albufera introduïa, així, canvis importants orientats a fer créixer les rendes del Reial Patrimoni. D'acord amb els seus objectius, les Reials Ordenances foren dissenyades acuradament per tal de garantir l'explotació sistemàtica i regulada de tots i cadascun dels productes de l'Albufera i per a garantir, així mateix, unes rendes proporcionals a aquesta explotació.

Tant les fórmules per a posar en explotació els recursos productius com els mecanismes per a recaptar les rendes s'adequaren perfectament al caràcter del reformisme borbònic i no foren en absolut noves. El llac continuà administrant-se dins els paràmetres tradicionals amb alguns canvis. Aquests es plasmarien en dos aspectes: una clara tendència «agràrta» davant de la mantinguda, des de sempre, d'organitzar el llac en funció de l'explotació piscícola i una major pressió senyorial,

²⁴ C. GARCÍA MONERRIS: *Rey y señor...*, op. cit., p. 35.

L'ALBUFERA AL SEGLE XVIII: UN ESPAI EN TRANSFORMACIÓ

ampliant la base imposable en introduir nous elements que abans estaven exempts de tributació, com ara les pastures, l'herbam, la sosa i la partició de fruits de l'arròs.

Les Reials Ordenances venien a regular l'explotació de tots els recursos de l'Albufera, buscant el màxim rendiment per al Reial Patrimoni, objectiu que passava per l'establiment d'una clara jerarquització entre ells. Si el centre tradicional de les lleis que regulaven el llac havia estat, fins ara, la pesca, a partir d'aquest moment ho serien les terres d'arròs que començaven a posar-se en conreu.

El Reial Patrimoni era plenament conscient que l'explotació de les terres d'arròs era un negoci molt rendible per la manca estructural de blat a la zona i per les favorables condicions que concorrien i de les que ja l'he fet esment. Contra les febles oposicions dels teòrics —entre els quals figuraria Cavanilles— preocupats per les malalties que podia ocasionar el manteniment d'una zona pantanosa, prevaldrien, doncs, els criteris econòmics.

Contra una hipotètica colonització directa de les terres, com havien fet d'altres senyors a Castella o Andalusia, s'imposà el model valencià de concessió d'establiments emfitèutics amb tot el que això implicava²⁵. Amb aquest sistema el Reial Patrimoni s'assegurava unes rendes que, per raó del domini jurisdiccional, vindrien a afegir-se a les decimals i derivades del domini directe que foren, previ arrendament, les que generaren les quantitats més importants. Així el Reial Patrimoni capitalitzà una gran part dels beneficis de la colonització, sense participar de les despeses ocasionades.

Aquesta tendència a reduir al màxim les despeses que pogués produir qualsevol tipus d'explotació, fou una constant de la política del Reial Patrimoni que soscavà així la mateixa base feudal sobre la que pretenia assentar-se. El cobrament de les rendes de l'Albufera es reduí, en la pràctica, a un recaptament d'impostos per part d'uns agents indirectes que prendrien la forma d'arrendataris. El fet que fóra l'Intendent qui assumís les funcions de l'antic Batlle General, a més de les de Corregidor de la ciutat i Capità General, serà un element més a considerar a l'hora de valorar una senyoria com la de l'Albufera²⁶. És cert que estem davant d'una senyoria, però cal esbrinar quina era aquesta senyoria, perquè el deteriorament del Reial Patrimoni no fou un fet immediat, sinó un procés, i caldria matisar quina era la distància real que, en 1761, separava l'administració de l'Estat de la del rei.

Degut que el darrer objectiu de l'Administració Patrimonial fou sanejar les seues pròpies rendes, sense implicar-se en el sistema productiu, els mitjans emprats foren facilitar al màxim el desenvolupament de l'àmbit agrari, ampliant també, però, els factors objecte d'imposició, buscant uns fruits més immediats, i seguint així una estratègia idèntica a la dels senyors de l'època.

Així, els drets sobre l'Albufera quedaren estructurats en set rams que serien: 1. Partició dels fruits de l'arròs; 2. Herbam dels límits de l'Albufera; 3. Herbam de les illes i Devesa; 4. Sosa i barrella de tot el territori; 5. Caça volàtil; 6. Terç delme del peix del mar i quint de l'Albufera; i 7. Esporga dels arbres de la Devesa.

L'evolució de cadascun d'ells seria molt diversa. Mentre un ram com el de la partició del fruit de l'arròs esdevingué la principal renda produïda a l'Albufera, d'altres com la sosa i la barrella a penes si trobaren licitadors per causa de la

²⁵ P. RUIZ TORRES: *Señores y propietarios...*, op. cit., pp. 44-45.

²⁶ M. ARDIT: *Revolución liberal...*, op. cit., pp. 66-67.

contradicció entre els aterraments i el desenvolupament d'aquesta producció, així com per la manca de demanda d'un producte usat principalment per una indústria en recessió com era la tintorera.

De l'evolució de l'herbam dels límits i de la Devesa, de la caça i del quint del peix, parlaré més endavant, tractant d'esbrinar com evolucionaren els antics comunals durant el període comprés entre 1761 i 1840, quina fou la seua trajectòria i quina la seua destinació.

6. UNES REFLEXIONS SOBRE ELS ESTUDIS DEMOGRÀFICS A L'HORTA SUD

Disposem de diversos treballs demogràfics locals per als pobles de l'Horta-Sud (tant del Pla de Quart com de l'Horta-Albufera)²⁷. En els estudis pròpiament locals tenim, de Nord a Sud, els estudis d'Enric Juan Redal, sobre Aldaia, Alaquàs i Xirivella; els treballs de Vicent S. Olmos i Antoni López, sobre Benetússer, Picassent, Massanassa i Catarroja; un estudi de Silla, de Josep Lluís Pitarch, i, un de Rafael Matoses, que recull Anna Aguado en el seu llibre sobre Sueca (per bé que aquest municipi pertany a la Ribera Baixa, l'he considerat pel fet de ser limitrof a l'Albufera). Pel que fa a estudis demogràfics sobre el conjunt comarcal, disposem dels d'Eugeni Burriel i Francisco Bustelo.

Enric Juan Redal i Maria Jesús Caballer, ens presenten un minuciós estudi sobre la població de Xirivella al segle XIX, preparat a partir de dades parroquials, censos i registres civils. El treball és, pel que fa a la metodologia impecable per a l'estudi del cicle curt i aporta dades interessants sobre la morbiditat i la mortalitat, estudiant la migració a partir de la distribució mensual de defuncions i de la procedència dels cònjuges als llibres matrimonials. Pel que fa a la quantificació de la població, els autos mostren les dades de diferents censos sense aplicar coeficients correctors, però plantejant de forma qualitativa els dubtes que se'ls ofereixen²⁸.

El mateix Juan Redal apunta, també, una possibilitat de treball suggeridor per als historiadors locals. Després de fer un estudi agregatiu sobre la població d'Alaquàs al segle XVIII fa, seguint el mateix mètode emprat per Sánchez Adell, una anàlisi dels cognoms predominants dels nascuts a Alaquàs, establint els llinatges més habituals per, després, veure el ritme d'introducció de nous cognoms. Així, conclou que el moment de major immigració és el període 1720-40, mentre que durant la segona meitat del segle a penes hi hagué immigració. Si bé des del punt de vista onomàstic el treball és molt interessant, pel que fa a la demografia mostra algunes fissures. Un matrimoni immigrant que tinga els cognoms idèntics als locals no és considerat immigrant. Els cognoms nous prenen com a referència el període estudiat i no l'anterior. L'estudi no considera com a llinatges bàsics, famílies amb

²⁷ Aquest punt sobre la demografia, o millor sobre l'estat de la investigació en aquest respecte, no era en principi més que una anotació a peu de pàgina. A causa de les seues dimensions, però, així com per no interrompre massa el ritme de lectura i, per què crec que pot ser d'interès, he optat per desenvolupar-lo al final d'aquesta primera part com un punt més del treball.

²⁸ E. JUAN REDAL i M. J. CABALLER SANABRE: «Xirivella: aportación al estudio demográfico de un municipio de la Huerta Sur (1800-1899)», *Annals del'Institut d'Estudis Comarcals*, 1 (1982), pp. 71-144.

L'ALBUFERA AL SEGLE XVIII: UN ESPAI EN TRANSFORMACIÓ

cognoms com ara Casasús o Alfonso, amb una única dècada sense aparèixer. També, com reconeix l'autor, no identifica les famílies immigrades amb fills ja batejats... En suma, el treball és interessant, però imprecís a l'hora d'avaluar el creixement de la població. Pel que fa a l'esforç està prop de la reconstrucció de famílies, però és menys exacte pel fet que quantifica cognoms i no individus, qüestió aquesta ben diferent²⁹.

Respecte de Benetússer, Vicent S. Olmos i Antoni López recullen, també, dades censals sense aplicar coeficients correctors, accepten amb reserves el cens d'Oropesa —encarregat per a recaptar homes i diners per sufocar l'alçament català— i, per tant, admeten un creixement de la població, entre 1646 i 1768, del 143% i un increment, entre 1768 i 1795, (Cens d'Aranda i dades de Cavanilles) del 41%³⁰.

Respecte de Massanassa, Ramon Guillén, recull les dades que ofereix Emili Beut en la *Gran Enciclopedia de la Región Valenciana* (vol. VII, pp. 49-50) i, sense criticar-les, accepta un augment desmesurat —de poc més del 1.000%— adduint com a causes l'absència de guerres, l'extensió dels conreus i una immigració que no quantifica. V. S. Olmos i A. López, per la seua banda, recullen dades censals. Els autors seguint els mateixos criteris que al seu estudi sobre Benetússer accepten amb reserves, però sense oferir alternatives, un increment del 230%, entre 1645 i 1735; del 245,5%, entre 1735 i 1768 i del 29%, entre 1795 i 1849. Aporten un munt de gràfics i diagrames i estudien, punt per punt, les dades de censos com el d'Aranda i Floridablanca en una exhaustiva anàlisi estàtica enriquida per un fort coneixement dels esdeveniments polítics i agraris de la localitat, de la comarca i del país³¹.

Quant a Catarroja, els mateixos Olmos i López han publicat un estudi en el qual matisen i corregeixen les xifres censals enlestint una anàlisi més purament demogràfica que als treballs precedents, més centrats en la història agrària i política. Així, avaluen la població de 1713 en 1.238 habitants, i la de 1794 en 3.150, resultant d'açò un increment del 154,44%, percentatge pròxim al 156% que apunta Pérez Puchal per a tot el País Valencià³².

Respecte de Picassent, aquests mateixos autors —Olmos i López— publicaren un article, purament demogràfic, sobre aquest municipi al segle XVII i, posteriorment, un altre on hi aporten algunes dades censals, oferint una visió completa del decurs secular, en recollir dades de vuit fonts diverses per a cent anys. No corregeixen,

²⁹ E. JUAN REDAL: «Onomástica y movilidad de población en la villa de Alaquàs», *Quaderns d'investigació d'Alaquàs*, 3 (1983), pp. 23-40; i, del mateix autor: «Evolución de la población del señorío de Alaquàs durante el último tercio del siglo XVIII», *Quaderns d'investigació d'Alaquàs*, 1 (1981), pp. 7-44; VEGETI, l'article de J. SÁNCHEZ ADELL: «Onomástica y movilidad de población en Castellón», *Saitabi*, XXVIII (1978), pp. 33-68.

³⁰ A. LÓPEZ I QUILES i V. S. OLMOS i TAMARIT: *La demografía com a pretext. Notes sobre el Benetússer modern*, «Publicacions Eventuals», 1, Ajuntament de Benetússer, Benetússer: 1983.

³¹ R. GUILLÉN ALAPONT: «Algunas notas al voltant de la Massanassa del egle XVIII», *Massanassa a l'Edat Moderna. Aspectes socials i demogràfics*, Ajuntament de Massanassa, Massanassa: 1903, pp. 17-52.; A. LÓPEZ I QUILES i V. S. OLMOS i TAMARIT: «Poble, població i poblament de Massanassa. Aproximació a la demografia i a la societat de la Massanassa Moderna», *Massanassa...*, *ibidem*, pp. 55-117.

³² A. LÓPEZ I QUILES i V. S. OLMOS i TAMARIT: Comportament demogràfic de la Catarroja moderna. Segles XVI-XVIII», *Afers. Fulls de recerca i pensament*, 1:1 (1985), pp. 71-104.

tampoc, les xifres censals i registren un increment superior al 480%, entre 1692 i 1787, que sembla improbable³³.

Respecte de Silla, Josep L. Pitarch ofereix dades de l'arxiu parroquial sense exhaurir, ben probablement, totes les possibilitats que ofereix una font com aquesta. Amb la cautela que recomana el desconeixement directe de la font sobre la que treballa aquest autor, pense que podia haver aprofitat la sèrie per fer un estudi aproximatiu de les migracions i per fer referència de la validesa dels censos de l'època que estudia. En qualsevol cas, el fet que haja publicat totes les dades que recull permetrà en un futur una elaboració més minuciosa³⁴.

En el cas de Sueca, municipi de la Ribera Baixa, però que he inclòs per la seua relació amb l'Albufera, R. Matoses —a qui segueix A. Aguado, i d'on he pres les xifres—, recull dades censals, sense aplicar coeficients correctors a la xifra de veïns del Padró de l'Equivalent de 1735 i del Cens de Floridablanca, aplicant un coeficient constant de conversió veïns/habitants de 4,5. Així, presenta un creixement, entre 1735 i 1802, superior al 100%. Anna Aguado, no sé si corregint Matoses o reflectint el que ell diu al seu treball, valorarà el creixement, entre 1735 i 1787, en un 81%, explicant-lo per una forta immigració motivada per l'oferta de treball jornalera³⁵.

Quant als treballs d'àmbit comarcal, Burriel fa un estudi general de la població al País Valencià a partir dels censos de Campoflorido, Aranda i Floridablanca, i del Padró de 1735, al·ludint, també, xifres de Cavanilles. Realitzat en 1971, no aplica cap coeficient corrector a les fonts que estudia, i avalua el creixement global, entre 1712 i 1787, en més del 300%. Concretament, a la Ribera Baixa-Albufera li atribueix un índex de creixement del 304%. Afirma, que la població passa de 8.196 habitants, en 1713, a 24.920, en 1786. Quan fa referència a la densitat, parla de 52,9 habitants per km², en 1787, i, de 17,4, en 1713. Globalment, explica el creixement per factors econòmics agraris. El treball és molt minuciós i exhaustiu, però en no haver criticat les fonts, les dades són molt qüestionables i caldria veure si, corregint-les, continuen tenint vigència les conclusions generals, pel que fa a les diferències comarcals, factors, etcètera³⁶.

El mateix Burriel, en un altre article posterior és més minuciós. Estima, per als pobles de l'Horta-Sud, una població de 5.977 persones en 1713, 8.942 en 1735, 16.759 en 1786 i 20.676 en 1795. Aquestes xifres les obté sumant les estimades pels censos de Campoflorido i Floridablanca, per l'anomenat Padró de l'Equivalent i per les calenlades per Cavanilles per a cada poble de la comarca. Com que no usa

³³ A. LÓPEZ I QUILES i V. S. OLMOS i TAMARIT: «Inestabilitat poblacional i crisi econòmica. Picassent. Segle XVII», *Afers. Fuls de recerca i pensament*, II:5/6 (1987-88), pp. 317-354; i, dels mateixos autors: «Consolidació municipal i canvi social. Procés cap a la contemporaneïtat», *Terra, població, economia i propietat. Sobre la història i la geografia de Picassent*, «Col·lecció Al-Baqassani», 1, Ajuntament de Picassent, Picassent:1988, pp. 201-216.

³⁴ J. L. PITARCH i TORTAJADA: «Demografia de Silla—Horta de València—de 1750 a 1891», *Actes del Primer Congrés d'Història del País Valencià*, tom III, Universitat de València, València:1971, pp. 821-827.

³⁵ A. AGUADO: *Propiedad agraria y transformaciones burguesas. El señorío de Sueca en la crisis del Antiguo Régimen*. Universitat de València/Ajuntament de Sueca, València:1986; R. MATOSES CUQUERELLA: *Tinença de la terra i lluites camperoles. El senyoriu de Sueca, 1730-1707*, Tesi de llicenciatura, inèdita, Universitat de València/Facultat de Geografia i Història, 1981.

³⁶ E. L. BURRIEL DE ORUETA: «Crecimiento demográfico de las comarcas del País Valenciano en el siglo XVIII», *Cuadernos de Geografía*, 21 (1977), pp. 1-20.

L'ALBUFERA AL SEGLE XVIII: UN ESPAI EN TRANSFORMACIÓ

cap coeficient corrector, obté taxes de creixement anual, per al període 1713-1735, del 2,25%, i per a 1768-86, del 0,82%. Així mateix, al seu treball, fa referència a certes dades dels registres parroquials d'Aldaia, Alaquàs i Torrent, però en cap moment les usa per criticar les xifres censals, sinó, sempre, per explicar crisis conjunturals. Si les taxes de creixement són altíssimes, les de natalitat i, sobretot, les de mortalitat resulten poc creïbles (taxes de natalitat del 45 per mil poden ser admeses, però taxes de mortalitat infantil inferiors a l'u per cent, com a norma, no). En definitiva, en l'estudi s'observen mancances semblants a les que hem vist abans, però ací fent estimacions d'àmbit comarcal³⁷.

Bustelo, per la seua banda, va publicar un article en la revista *Recerques*, on estudia los fonts emprados por Burriel al seu article de *Cuadernos de Geografía*. Aplicant un coeficient corrector del 60% al cens de Campoflorido, n'obté una taxa anual mitjana acumulativa corregida del 0,8%, que en realitat és del 1,2%, si no apliquem cap coeficient corrector. Fa un estudi de la població per edats i sexes i, comparant les piràmides d'edats obtingudes amb els models d'A. J. Coale i P. Demeny, conclou que la taxa de creixement vegetatiu fou del 0,4 al 0,7% anual i, per tant, que hi hagué una immigració mitjana d'entre 500 i 5.000 habitants, essent la més versemblant, la de 2.700 persones anuals. A la segona part del seu article, fa esment del treball de Burriel publicat a *Estudios Geográficos* i critica els percentatges obtinguts del 2,5%, entre 1713 i 1735 i del 2,11%, entre 1735 i 1768. Insinua la possibilitat de fer un estudi del nombre de persones que podien alimentar les terres de l'Horta-Sud —sense parlar-ne de la possible importació de productes alimentaris— i nega, radicalment, la possibilitat d'unes taxes de natalitat i de mortalitat com les que apunta Burriel, en calcular-les prenent com a referència censos amb clares ocultacions (segons el seu criteri, del 60%, en el de Campoflorido; del 20%, en el de 1735; del 0%, en el de Aranda, i, del 5%, en el de Floridablanca). Si bé la crítica a les taxes de natalitat és acceptable, la que fa referència a la mortalitat és més qüestionable pel fet que no es sustenta en impossibilitats biològiques, sinó estadístiques (fa referència als criteris de P. Guillaume i J. P. Poussou, sense qüestionar-se la possibilitat d'excepcions). Així, passa directament a corregir les taxes de mortalitat invalidant les xifres parroquials sense cap base que ho autoritze. D'aquesta forma reordena les taxes per adaptar-les al creixement que ell considera possible i, a partir d'açò, fonamenta el que és la seua oferta de possible població immigrada, esmentada abans³⁸.

Com veiem, els treballs efectuats fins ara no han pogut oferir un balanç aproximatiu fiable del creixement de la població al segle XVIII. Els autors que han emprat fonts censals no les han criticades, possiblement per la manca d'altres fonts per a contrastar-les. Els que han emprat fonts parroquials no han exhaurit totes les possibilitats que aquestes ofereixen i sembla que caldrà fer reconstruccions de les famílies si volem arribar a conclusions fiables i fefaents. Finalment, el treball de Bustelo, sense dubte el més correcte pel que fa a la metodologia, també mostra fissures en partir d'una excessiva teorització que el condueix a menysprear dades reals de fonts parroquials, sense cap justificació aparent.

³⁷ E. L. BURRIEL DE ORUETA: «Estudio demográfico de la Huerta de Valencia. Zona Sur», *Estudios Geográficos*, 121 (1970), pp. 513-611.

³⁸ F. BUSTELO: «La població del País Valencià al segle XVIII», *Recerques. Història, Economia, Cultura*, 5 (1975), pp. 73-96.

**SEGONA PART:
LES PASTURES:
ELS LÍMITS I LA DEVESA**

1. ELS LÍMITS

1. *Ordenament legal*

Les Ordenances de 1761, pel que fa a les pastures dels límits, foren poc explícites. En ser un tema econòmicament residual, en comparança amb el projecte de colonització agrària que es va dissenyar, sols varen merèixer un curt esment als articles 48 i 49.

L'article 48 estatuïa l'àmbit de l'arrendament que atendria l'herbam, la brossa i les canyes de tots els límits, i establia la possibilitat que un poble fronterer o un emfiteuta d'ell pogués gaudir del susdit arrendament en virtut del dret de tempteig. És a dir que, subhastat el ram i una vegada adjudicat l'arrendament de totes les fronteres, s'hi valorava cadascuna en proporció al preu total abastat i si un poble fronterer o algun emfiteuta d'ell ofería la mateixa quantitat, aquesta frontera era segregada del contracte d'arrendament global.

L'article 49 creava el ram de les canyes i brossa de les illes, fixant el període d'arrendament i deixant en mans del Reial Patrimoni la facultat de marcar uns preus màxims de venda de les canyes, la boga i la brossa, per tal que no hi hagués abusos en la venda de productes de primera necessitat per a la població rural. Aquest article no seria aplicat en la seua totalitat. Si bé la regulació dels preus sempre es féu efectiva en els contractes, el ram de brosses i canyes de les illes sols s'arrendà una vegada per separat, essent inclòs, després, en el de la Devesa.

40 Aquesta reglamentació, però, no pot ser interpretada sense fer referència al context global en què fou aplicada. L'article 48 possiblement hagués ocasionat menys conflictes en el cas de ser aplicat a una zona erma i sense conrear, però aquest no era el cas dels límits. Precissament, les Reials Ordenances venien a crear un marc jurisdiccional propici per a posar en conreu la marjal de l'Albufera i caldria esbrinar com s'adequà aquesta legislació a la realitat social vigent al voltant del llac.

En primer lloc l'aplicació de l'article 48 passava pel reconeixement implícit d'un sistema de propietat compartida. Com a factor afavoridor d'aquest sistema estava el caràcter d'explotació temporal de les terres d'arròs, però com a factor negatiu estava el no menys important de les grans inversions que exigia l'aterrament i la creació d'una infraestructura de reg adequada. En aquest punt el Reial Patrimoni es va inhibir. L'article 51 afirmava: «*Para el veneficio del riego y su gobierno, como también para la paga de cequijaje, la monda de las acequias y demás gastos y provechos comunes, serán consideradas las tierras de los límites como partes del término contiguo de la Albufera, y si por emulación u otro fin particular, experimentasen algun agravio de parte de los términos superiores, usarán los intendentes de la jurisdicción que tienen en quanto a los límites, para poner el remedio conducente*»³⁹. Com veiem el Reial Patrimoni va pretendre extreure rendes dels límits com si aquests foren una part aliena al terme municipal però, pel que fa al funcionament i regulació del reg i d'altres assumptes, pretengué que els límits foren considerats una prolongació natural del susdit terme municipal.

2. Obstacles

L'aplicació d'aquestes lleis topetà amb molts obstacles de tipus conjuntural. Els primers serien a causa d'una legislació ambigua i contradictòria. Per tal d'estimular el procés d'aterrament, una Reial Ordre de 18 de gener de 1765 concedí als llauradors dels límits de les fronteres, «*el uso de las barcas para conducir tierras a sus establecimientos, sacar la casa (sic per caza), cañas i brozas que producen y demas servidumbres rústicas*»⁴⁰; qüestió, aquesta, que entrà en contradicció amb la possibilitat d'arrendar per separat les pastures i la partició de fruits de l'arròs.

Per tal de matisar aquesta ordre, buscant un terme mig que satisfés els emfiteutes i els arrendataris, alguns contractes d'arrendament contemplaren la possibilitat —qüestió que ja havia estat tractada a les Reials Ordenances— que les cavalleries dels llauradors dels límits poguessen péixer als seus terrenys els dies que entraren a llaurar sempre que no causaren danys als límits, en el qual cas haurien d'atenir-se a les conseqüències. Com a conseqüència d'aquesta tendència a afavorir l'emfiteuta, però complicant més encara la interpretació de la norma, un contracte de 1836 reconegué el dret dels emfiteutes perquè no entrés el ramat a les seues terres mentre estiguessen conreades. Aleshores, també reconegué el dret dels emfiteutes a aprofitar el «*punto de retoño o rebotín*», és a dir, a espigolar⁴¹. A la fi, tants matisos l'únic que feren va ser confondre els emfiteutes i els arrendataris

³⁹ ARV: Batllia-AA, exp. 14, any 1761.

⁴⁰ ARV: Batllia-AA, exp. 2479, any 1843.

⁴¹ ARV: Batllia-AA, exp. 2371, any 1836.

LES PASTURES: ELS LÍMITS I LA DEVESA

i donar lloc a una interpretació arbitrària de la norma per part dels segons, que no varen recórrer a l'arbitri del Reial Patrimoni mentre no fou precís.

Un dels aspectes més conflictius des del punt de vista legislatiu fou, també, el dret de tempteig. Les Reials Ordenances, com hem vist, el reconeixien, però no parlaven en cap punt de les condicions d'explotació de qui feia el tempteig. Alguns contractes d'arrendament, ja tardans, contemplaven la possibilitat que el qui efectuava el tempteig concedís llicències a veïns o forasters, però preferint els primers i procurant que mai no els manqués el surtit necessari. El fet que pogués concedir-se llicències a forasters no fou massa del gust dels arrendataris. Això podia donar lloc que el ramat es mogués d'una forma incontrolada per les fronteres on no s'havia efectuat el tempteig, amb la consegüent pèrdua de beneficis per als arrendataris. El segon grup d'obstacles foren de tipus administratiu.

Efectivament, després dels Decrets de Nova Planta es creà el càrrec d'Intendent, el qual es va dotar d'unes atribucions molt amples que donaren lloc a contradiccions molt variades. Pel que fa a l'administració del Reial Patrimoni, les Reials Ordenances de 1761 el dotaven respecte de l'Albufera de les atribucions de l'antic Batlle General, cosa que l'obligava a defensar els interessos reials. Aquest fet entrava en contradicció amb les atribucions de l'Intendent com a Corregidor de la ciutat i com a Capità General de l'Exèrcit i de la província que l'obligaven, per exemple, a mantenir abastada de carn la ciutat i l'exèrcit, si era el cas i, alhora, defensar els interessos dels arrendataris de les brosses de les fronteres i de la Devesa. La superació d'aquesta dicotomia resultaria complicada perquè la ciutat no tenia, ni tingué mai, terme propi suficient per alimentar el ramat que consumia, per la qual cosa hagué d'envair els termes dels pobles de l'Horta⁴². Així, l'Intendent es trobà sempre entre les exigències dels arrendataris de les brosses per què foren respectades les condicions del seu contracte i les dels abastadors de carn de la ciutat, exigint ésser eximits del pagament del dret de les pastures o d'altres impostos, per baixar els preus o donar un millor abastament⁴³.

En qualsevol cas els obstacles més grans per fer efectiva la legislació sobre les pastures foren de caràcter estructural. El Reial Patrimoni va pretendre imposar unes estructures productives feudals en un indret on aquestes estaven molt evolucionades i on la propietat capitalista de la terra estava molt estesa. Com he comentat en la primera part, és clar que, al terme de Sueca, per exemple, la concentració de la propietat i l'extensió del sistema d'arrendament a curt termini era un fet i el cas d'haver de convertir-se en emfiteuta del rei a les terres limítrofes, quan ni tan sols la condició d'arrendatari hagués estat justa, era poc menys que inacceptable. ¿Com es podia fer comprendre als emfiteutes que les produccions «naturals» d'unes terres que havien «creat» ells no eren seues? ¿No pagaven una partició de fruits? ¿Exigien ells als seus arrendataris, com a propietaris de les «seues» terres al terme de Sueca, un tant per cada ús diferent que li donaven a la

⁴² Al voltant de l'any 1560, segons un document de l'Arxiu Municipal de València (AMV): C-2, que m'ha facilitat amablement Vicent Salavert, els límits del bovalar de la ciutat eren els següents: «seguint l'orde y establiments antichs senyalen de horta, ço és del riu de Catarroja que devalla fins a la mar e que la (Sms) a la séquia de Quart e de Moncada fins a la creu que s possada en lo camí de Molvedre en lo lloch de Meliana e devallada entre a la mar».

⁴³ Sobre les implicacions que tingué la reforma administrativa per al Reial Patrimoni, vegeu, F. CAPELLINO COTS: «La propietat territorial...», *op. cit.*

terra? Possiblement, l'intent d'imposar-hi un sistema de propietat compartida resultà anacrònic i poc realista. En tot cas, cal matisar aquest fet i veure si l'oposició va sorgir de forma gradual o puntual a partir d'un moment concret. Així mateix, també caldrà esbrinar si l'exemple del cas suecà és extensible a la resta de municipis fronterers. En pobles com ara Catarroja, el 1747 encara s'arrendaren els drets dominicals, entre ells la partició de farratge... El que no es pot dubtar, però, és que en 1840 el sistema féu aigua per molts cantons i l'oposició es generalitzà.

3. Algunes solucions

Contra aquests problemes el Reial Patrimoni anà segregant tota una legislació subsidiària buscant, en ocasions per iniciativa dels arrendataris, d'optimitzar el rendiment del domini sense modificar les condicions generals en què fou establert. Així el dret de tempteig pot ser considerat com la primera reforma *ad hoc* per evitar un canvi conjunt dels paràmetres sobre els quals fou reconstruïda la senyoria.

La situació ideal per al Reial Patrimoni era que cada terme arrendés les pastures de la seua frontera i que cada emfiteuta pagués un tant al municipi per usar les pastures de les seues terres. Efectivament, l'article 48 de les Reials Ordenances expressava que: «*para evitar penas e inconvenientes, se preferirá por el tanto al común del pueblo de la frontera*». Això, però, era una utopia quan es donaven les circumstàncies que abans he esmentat. No debades només alguns pobles, on la frontera era petita i l'arrendament barat, hi exerciren el dret de tempteig. Tanmateix, l'oposició dels emfiteutes no fou l'únic obstacle, car també toparen els interessos del Reial Patrimoni i els dels arrendataris. Si al primer li podia interessar una situació com aquesta, als segons no els interessava en absolut perquè allò ideal per optimitzar el rendiment del recurs era controlar el sector en règim de monopoli, de manera que qualsevol infracció pogués ser fàcilment controlada, distingida i castigada sense pal·liatius. Homes com Telesfor Planells intentaren i aconseguiren manipular els procediments i les clàusules dels arrendaments per tal d'aconseguir-ho.

L'any 1843, el plec de condicions d'arrendament de les brosses de la Devesa exclouïa explícitament Planells com a licitador pel fet de tenir deutes amb el Reial Patrimoni. L'arrendament fou rematat a favor de Vicent Tarazona, però aquest el va cedir a Planells que insistiria al següent arrendament (1846-48) a quedar-se'l, tot cercant el control absolut del sector a tot l'àmbit de l'Albufera. Així en una carta al Reial Patrimoni, on donava explicacions sobre algunes irregularitats en l'arrendament de 1843-46, comentava que la «*unión de ambos arrendamientos en una persona, me ha hecho ver la experiencia, es necesaria por motivos muy robustos de conveniencia, no sólo al arrendatario, si que al Real Patrimonio*»⁴⁴.

El mateix Telesfor Planells, en 1836, va exigir i aconseguí que es modifiqués una clàusula del contracte d'arrendament que deia: «*si algún pueblo o vecino ha ejercido el derecho de tanteo, podrá conceder licencia a vecinos o forasteros sin perjuicio de ser preferidos los primeros [...], a los cuales nunca deberá faltar el surtido necesario y será de su obligación el pago del precio de ella*». En el futur,

⁴⁴ ARV: Batllia-AA, exp. 2479, any 1836.

LES PASTURES: ELS LÍMITS I LA DEVESA

però, diria que «*si alguien ejerce el derecho de tanteo no podrá sacar las yerbas fuera del término ni expedir licencias a otros que no sean vecinos*»⁴⁵.

Com veiem, algunes solucions anaren arbitrants-se per a poder gestionar el recurs, però els dos principals obstacles, l'administratiu i l'estructural, pesaren massa i predestinaren el recurs a la seua extinció.

43

2. LA DEVESA

1. Ordenament legal

Si poc explícites foren les Reials Ordenances pel que fa als límits, no ho foren més per a la Devesa. Únicament l'article 16 expressava la prohibició d'entrar a pasturar-hi sense llicència, sota pena de 25 lliures. La resta de la reglamentació emanaria dels contractes d'arrendament.

En aquests contractes es manifestà l'interès fonamental del Reial Patrimoni de no exhaurir les possibilitats productives generals de la Devesa i l'interès, lògic i que observarem també en altres recursos, perquè l'aprofitament d'un ram no limités el d'altres.

Així, la clàusula 6 de l'arrendament de la Devesa, de 1823, prescrivia que «*el arrendatario ha de aprovecharse únicamente de las yerbas y demás que se comprende en este arriendo para ganado lanar, vacuno, yeguar y mular, bajo la pena de quatro libras por cada ganado de otra especie que se encuentre pastando por disposición o consentimiento del arrendatario*»⁴⁶. La referència a ramats depredadors, com ara el caprí, era clara.

També la clàusula 9 deia: «*Que el arrendatario, sus pastores, criados ni otras personas que con cualquier motivo entraren en la Devesa con los ganados o sin ellos, no han de poder llevar perros ni escopeta por arriesgarse la conservación de la caza, bajo la pena de diez libras por cada vez que contravinieren a esse artículo*», i la 10: «*Que ha de ser del cargo del arrendatario la conservación del plantío de los árboles, pues si por maltratarlos se secasen, torciesen o arrancasen por causa del ganado, sus pastores, criados u otra persona que estubiese en la Dehesa, de su cuenta ha de reponerse, a sus costas, a más de satisfacer diez libras por cada árbol en la forma establecida por ordenanza en atención al detrimento que padecería el plantío; deviendo dar razón de los ganados que haya o permita entrar en la Dehesa, su número y quienes son los pastores, para que se puedan velar sobre ello y reconvenirlos por el abandono con que suelen dejar el ganado*»⁴⁷.

És obvi que l'interès referit a la Devesa era molt divers respecte del que feia referència als límits. A les fronteres es tractà de fer compatibles la recaptació en concepte de la partició emfitèutica, amb la d'un tant per l'aprofitament de les pastures. Als missatges del Reial Patrimoni prohibint entrar a pasturar amb gossos i obligant els arrendataris a replantar els arbres maltractats pel ramat, a la Devesa, hi havia una mena de «conservacionisme» que si bé arrossegava un racionalisme

⁴⁵ ARV: Batllia-AA, exp 2371, any 1836.

⁴⁶ ARV: Batllia-AA, exp. 2141, any 1823.

⁴⁷ ARV: Batllia-AA, exp. 2141, any 1823.

econòmic ineludible per a un govern il·lustrat com el que promogué la reincorporació de l'Albufera al Reial Patrimoni i el seu nou ordenament, bé podria ser qualificat com a «pre-ecologista»⁴⁸.

2. L'aplicació de la norma

Si als límits del llac la conflictivitat sembla que fou bastant elevada des del principi, a la Devesa no ocorregué el mateix, almenys no ho reflecteixen ni les denúncies presentades a l'Intendent, ni les actituds preses pels arrendataris de les brosses. Un exemple servirà per il·lustrar aquesta afirmació: el 1833 les brosses de la Devesa foren arrendades a Josep Caplliure, de Russafa, per 16.000 reals anuals i en foren pagats, amb puntualitat, 46.000 dels 48.000 reals a què pujava el preu dels tres anys. Caplliure sol·licità la condonació de 1.000 reals i es comprometé a pagar el més aviat possible els 1.000 restants. El Reial Patrimoni acceptà condonar-ne 800 a condició que ingressés «*a toda brevedad*» els 1.200 restants. El fet que per aquests mateixos anys Telesfor Planells, arrendatari de les brosses de les fronteres, arribés a deure al Reial Patrimoni 22.800 reals, per un costat ens parla, és cert, de les diferents possibilitats de pressió i del diferent poder d'ambdós, però per l'altre demostra unes possibilitats de justificació que tenia l'arrendatari dels límits i el de la Devesa no.

En favor de la menor conflictivitat de la Devesa jugaven, al meu parer, quatre factors, dels quals n'he esmentat alguns en la primera part. En primer lloc, les característiques geogràfiques de la Devesa permetien un control molt més exhaustiu de les entrades i eixides a la zona arrendada. Dos homes, un a cada costat de la restinga, serien suficients per controlar-hi el tràfic de personal. A les fronteres l'espai a guardar era molt més vast i, sobretot, molt més obert. En segon lloc la Devesa estava molt més lluny dels pobles, el que li feia acusar una pressió demogràfica menor. En tercer lloc, la situació jurisdiccional de la Devesa era ben diferent de la de les fronteres. Sempre havia estat de domini privatiu del rei, encara que tingueren dret al seu ús els pescadors d'El Palmar i usés també d'ella la població de la ciutat. Per últim, a la Devesa estava prohibida per l'article 8 de les Reials

⁴⁸ Referint-se als termes «conservacionisme» i «ecologisme», LUIS URTEAGA: *La tierra esquilhada. Las ideas sobre la conservación de la naturaleza en la cultura española del siglo XVIII*, Eds. del Serbal, Barcelona:1987, p. 191, comenta el fet que «*los elementos conservacionistas surgen como respuesta aislada a las relaciones del hombre con la naturaleza en campos productivos y científicos distintos, pero no llegan a articularse en un entramado común [...] hubo que esperar hasta la segunda mitad del siglo XIX para que una nueva orientación de las ciencias naturales, de carácter positivista y organicista, pusiese en circulación conceptos como ecosistema o energía, que permitieron unificar el tratamiento de los problemas medioambientales en un campo común*», encara que «*la filosofía utilitaria y economicista de la Ilustración convertirá la veneración de los autores humanistas ante las 'maravillas de la naturaleza' en ostimación contable de los recursos naturales. Recursos evaluables, y por tanto limitados, finitos, que pueden ser objeto de una administración cuidadosa. En los casos más extremos de racionalismo económico, la conservación de la naturaleza, su protección, se convierte en un problema de rentabilidad económica, de explotación óptima de los recursos*», *ibidem*, op. cit., p. 17.

LES PASTURES: ELS LÍMITS I LA DEVESA

Ordenances, la rompuda de terres; això va evitar un munt de conflictes que, com hem vist, sí que van existir als límits.

3. RELACIONS CAMP-CIUTAT: LES PASTURES

45

Estudiant la conflictivitat suscitada al voltant dels comunals, hom es troba amb conflictes de molt variada caracterització. Un dels que agabellaren, però, un major protagonisme al segle XVIII foren els que es produïren com a conseqüència de les relacions entre el camp i la ciutat.

El creixement de la població ja motivà, *per se*, molts problemes que portaren els Ajuntaments dels pobles més grans a estudiar la possibilitat d'arrendar pastures d'altres pobles o a pactar algun mecanisme de compensació, per tal que els fóra permès d'usar-los. De vegades, quan això no fou possible, es produïren enfrontaments violents⁴⁹.

Aquests casos estarien a un pas del que podríem anomenar un conflicte típic camp-ciutat, creat per un nucli urbà de població, dedicat a activitats artesanals i comercials, que depenia del seu *hinterland* per a la seua subsistència i tenia, al seu abast, mecanismes compulsius suficients per exigir-la a les terres circumdants.

A Alacant per exemple, sabem que el mecanisme per tal d'aconseguir pastures fou la invasió franca dels termes veïns i l'establiment d'un òrgan de compensació anomenat «penyoradora» que s'encarregaria d'indemnitzar els damnats⁵⁰.

A València, el mecanisme arbitrat fou el privilegi que existia d'abans del segle XVIII i que fou actualitzat l'any 1762. Aquest privilegi permetia a qualsevol veí de la ciutat portar a pasturar els seus animals pel terme de qualsevol poble del regne amb l'única restricció de respectar els «*boalares o redondos que privativamente sirven para los usos propios de sus vecinos y para el pasto de los ganados de sus carnicerías, que no pueden extendorso sin citación de la ciudad para evitar el perjuicio que se seguiría al pasto de sus ganados*»⁵¹.

Com que la població menestral no sembla que tingués animals de pastura a casa, els privilegis beneficiaren els abastadors de carn que així es veren exempts de pagar drets de pastures. És cert que per no gravar-los massa es pogué recórrer a reduir o eliminar altres carregues que pesaven sobre la comercialització de la carn; de fet els mateixos abastadors ho insinuaren de vegades. Això, però, no es dugué a terme i es trasladaren els conflictes de la ciutat al camp, ja de per si prou conflictiu. Possiblement, arbitrarietats com aquestes també tingueren la seua responsabilitat en la revolta antisenyorial de 1801⁵².

A zones com Sollana o Sueca, on les estructures econòmiques i socials havien patit una intensa transformació, les manifestacions, no sols contra la pressió senyorial (del rei en aquest cas) sinó contra qualsevol imposició que anés en contra

⁴⁹ En Aldaia, per exemple, l'entrada de ramat de Anastàsia Abdon, viuda d'Antoni Fita, i veïna de Quart motivà, en 1721, la monta i degollament de 8 moltons; ARV: Escrivanies de Cambra, any 1721, exp. 49.

⁵⁰ ARV: Escrivanies de Cambra, any 1717, exp. 134.

⁵¹ ARV: Batllia-AA, exp. 1979, any 1772.

⁵² Veg. M. ARDIT: *Revolución liberal...*, op. cit., p. 107.

de la propietat i de l'administració autònoma dels recursos efectuada fins ara pel municipi, no es feren d'esperar⁵³. Com veiem, la pressió sobre les pastures del terme era molt variada i no sols provenia de la senyoria sinó, també, d'altres sectors privilegiats⁵⁴.

Per fer-nos una idea de l'ús que d'aquests termes podien fer els ramats d'abast de la ciutat, posaré un exemple. En 1772 Blai Navarro Spuche, del carrer de Quart extramurs, abastador de carns de la ciutat de València, fou denunciat per Baptista Girona, arrendador del límit de Sollana, a causa de la incursió en el mencionat límit, d'un ramat de 300 ovelles i 300 moltons, sense llicència. L'Administrador dels drets reials, considerà procedent la denúncia perquè l'Albufera, com a part del Reial Patrimoni, era una excepció als privilegis de la ciutat, aprovats en 1762. A més, les Ordenances per al govern de l'Albufera eren anteriors i, per tant, no hi havia dret (s'ha d'observar que aquesta actitud fou adoptada per l'Administrador, no per l'Intendent). L'abastador digué que ell sols tenia ordre de respectar «*los boalares y redondos*». Féu al·lusió al fet que aquest costum es venia practicant des de la Reconquesta i que, de no poder usar les pastures de fora «*escasearía los medios de conservar el ganado y sería causa de que se exaltase el precio de este abasto tan necesariamente preciso al común*». Sol·licità el suport del Síndic Procurador General de la ciutat i del Síndic Personer del Comú, però malgrat les seues excuses ens cal imaginar que el cas acabà de forma desfavorable per a l'abastador, perquè per a decidir es recorregué a estudiar d'altres casos similars tractats a Sueca, on l'assumpte havia quedat tancat d'aquesta manera⁵⁵.

4. EXTRACCIÓ DE RENDES

1. Arrendaments

1.1. Explotació de les pastures

El sistema explícit que s'adoptà per tal de recaptar rendes per les pastures de l'Albufera fou l'arrendament dels drets senyorials que, des de 1761, establí el Reial Patrimoni amb la incorporació del domini i la promulgació de les Reials Ordenances. En alguns moments, i per la inexistència de licitadors, el Reial Patrimoni procedí a gestionar el recurs pels seus propis mitjans encara que els resultats foren infructuosos i gens encoratjadors.

El Reial Patrimoni mancava d'infraestructura. No tenia ni un aparell policíac ni

⁵³ L'any 1739, l'alcalde de Sollana donà ordre de treure del terme tots els ramats que no foren del veïns de la baronia. Els afectats foren Josep Cobes i Vicent Broseta —mestres cabriters i abastador de ramat vaccí i caprí de la ciutat de València, de la qual eren veïns, i de la seua particular contribució— i el «*Sacerdote Pavorde de la Petropolitana (sic) Iglesia de la prosonto ciudad*», propietari d'un brosqüil per a criar moltons i d'un tancat per a pasturar vaques que li havia estat concedit per privilegi de la Mosta. En la seua defensa exhibí el dret que ell considerava tenir —a l'igual que els propietaris de terres—, per privatitzar un terreny comunal.

⁵⁴ Vegeu, ARV: Escrivanies de Cambra, any 1739, exp. 86.

⁵⁵ En el cas referenciat el delictes era més greu, ja que no es tractava d'una incursió, sinó de seixanta-dues i la multa havia estat superior a 670 lliures; ARV: Batllia-AA, exp. 1979.

LES PASTURES: ELS LÍMITS I LA DEVESA

una xarxa administrativa suficient al camp per vigilar l'ús de les pastures. Aquestes circumstàncies foren aprofitades pels arrendataris que, conscients de la indefensió del Reial Patrimoni; procuraren reduir tant com pogueren el cost de l'arrendament, sabedors que un increment dels guanys estaria sempre en funció de la pressió policíaca que la població fóra capaç d'absorbir.

47

1.2. L'arrendament

El procediment de subhasta començava amb la publicació del plec de condicions al *Diario de Valencia* i a diferents bans que eren exposats a la porta dels ajuntaments, al camp, etcètera. Fixada la data i el lloc de la subhasta, aquesta es celebrava, generalment, al domicili de la Casa de l'Administració, ubicat al número 10 del carrer Sant Narcís.

La subhasta començava amb un primer remat, al que seguia un segon de millora del delme i mig delme i finalitzava amb un tercer, encara que existia la possibilitat d'admetre «*posturas a la llana caso de quo se dioron y se verificara aquol a favor del que más beneficio prestare o aumento diere*»⁵⁶. Adjudicat l'arrendament, aquest no era executiu fins que no l'aprovés el rei, és a dir, l'administració del Reial Patrimoni.

La informació que he recollit indica que, almenys a partir de 1820, l'activitat a la Casa de l'Administració va remetre molt. Si en 1775 Carme García Monerris constata una intensa activitat, sabem que més endavant hagueren d'ampliar-se els terminis de licitació fins a dues i tres vegades, a causa de la manca de licitadors. Els arrendaments van recaure, sistemàticament, a mans dels mateixos individus, els quals es convertiren en gestors dels béns reials a perpetuïtat, possiblement per ser els únics que podien gestionar-los⁵⁷. En el cas de l'arrendament de les pastures de les fronteres, adjudicada la subhasta es desglossava el seu valor per límits, per tal de poder oferir el dret de tempteig. Si aquest dret s'exercia es feia la segregació corresponent.

Resolt aquest tràmit es procedia a fer efectiva la fiança del deute que s'anava a contraure amb el Reial Patrimoni, fent depòsit d'una quantitat en diners, deixant escriptures de propietat, etcètera. En alguns casos es contemplava que aquesta fiança es pogués dur a terme en efectes de deute públic. Examinada la fiança, vist que les propietats estaven lliures de càrregues, comprovat el seu preu just i que el seu valor era suficient, es procedia a la formalització de les escriptures d'arrendament. A partir d'aquest moment l'arrendatari n'entrava en possessió.

Al plec de condicions es feia constar tot allò que a la legislació ordinària era omès. S'hi feia constar sempre el període pel qual s'arrendava cada domini. Tant la Devesa com les fronteres del llac s'arrendaren, amb una certa regularitat, per períodes de tres anys encara que hi hagué excepcions, sobretot a partir de 1830, ja que alguns contractes es rescindiren per manca de pagament i el que estava projectat com arrendament per a tres anys quedà només en dos o en un. Al primer arrendament (1762-64) s'hi subhastaren junts; després, però, i fins a la seua extinció, s'arrendarien per separat, encara que de vegades van recaure en un mateix adjudicatari.

⁵⁶ ARV: Batllia-AA, exp 2371, any 1836.

⁵⁷ C. GARCIA MONERRIS: *Rey y señor...*, op. cit., p. 90.

De vegades es feren algunes matisacions respecte dels licitadors. En 1842 a la Devesa no s'admetia «*postura que se haga por compañía de más de tres personas*». En el cas de l'arrendament de l'Estany (que començà per adjudicar-se juntament amb la Devesa, o no arrendant-se) s'explicità que no s'admetria postura ni fiança de deutors, encara que això es degué aplicar a qualsevol domini del Reial Patrimoni, perquè a l'arrendament de les fronteres s'arribà a particularitzar la prohibició, precisament per això, en la persona de Telesfor Planells. A l'hora de dipositar la fiança es feia concórrer, al costat de l'adjudicatari, la seua dona, per veure els béns que pogués tenir, participés o no en l'arrendament: «*concurriendo su muger, si fuere casado, con renuncia del privilegio dotal y demás que puede competerle*».

Respecte de la forma en què s'havia de pagar, s'especificà quasi sempre la prescripció de fer-ho «*en metálico sonante, con exclusión de todo papel amonedado*» a causa de la inflació de vals reials. No hi hagué prescripcions respecte que els pagaments es feren en moneda real. Es podrien satisfer tant en reials de velló com en lliures, sous o diners, perquè el que més importava era, a la fi, pagar a temps. Ja es deixava ben clar als plecs de condicions que no hi hauria rebaixes i que «*ese arriendo so hago a todo riesgo sin poder decirse baja el arrendatario por cualquier caso opinado o inopinado ni por no cobrar las licencias que diere ni por contravenciones que se notasen, pues para uno y otro caso queda autorizado para formular las denuncias en el juzgado privativo del Estado, dando aviso previamente del señor administrador*».⁵⁸ Malgrat això, hi hagué condonacions i als anys trenta, fou corrent trobar-se amb l'expressió «*se declaró incobrable*». En aquest sentit, d'acord amb els expedients analitzats, l'administració acabà per resignar-se.

Pel que fa al pagament de costos a l'Estany —en una excepció que ressalta la peculiaritat d'aquest domini—, el Reial Patrimoni assumí les despeses d'escriptura. A la Devesa i a les fronteres mai no fou així⁵⁹.

La delimitació d'allò arrendat fou sempre un capítol important i així es reproduïa sistemàticament als contractes per evitar els tradicionals conflictes jurisdiccionals.

La qüestió de les condicions d'explotació dels contractes de la Devesa i de les fronteres fou un clar reflex de la idea que tingué i de la funció que adjudicà el Reial Patrimoni a cadascun d'ambdós indrets. L'únic punt en què coincidiren ambdós contractes fou en els preus màxims, a cobrar per l'extracció de la producció, que serien de catorze sous per una càrrega de brosses per a barraca i d'una lliura i set sous per una carrega de boga per a cadires. Pel que fa a les canyes, els preus divergirien estant a nou quartes el feix a la Devesa i a un sou i set diners a les fronteres. Aquests preus es mantingueren estables, almenys des de 1820 fins a 1845.

Salvades aquestes similituds, a la resta de característiques es posaren de manifest els diferent trets que singularitzaven ambdós àmbits i dels quals ja he fet esment quan he parlat de l'ordenament legal.

⁵⁸ ARV: Batllia-AA, exp 2317, any 1836 i exp. 2141, any 1823.

⁵⁹ ARV: Batllia-AA, exp. 2141.

LES PASTURES: ELS LÍMITS I LA DEVESA

1.3. Volum econòmic de l'arrendament

Els arrendaments foren un element econòmic important com a generador de petites fortunes (i, en alguns casos, no tan petites), gràcies al fet que es prestaren molt a l'especulació en permetre l'arrendatari, que actuava com a suposat «intermediari» en la recaptació, mantenir l'arrendador en la ignorància dels rendiments que estava generant el recurs. Aquest sistema va permetre l'arrendatari —sempre que aconseguís entendre's amb la competència o controlar-la— aprofitar-se'n del fet que l'administració no estigués en possessió del mitjans necessaris per explotar el recurs i no pogués obtenir un benefici major que el que aquest li oferia.

En el cas dels arrendataris dels fruits de la terra, Pierre Vilar és rotund, quan afirma: «Hem de classificar, doncs, els arrendataris de les rendes reials i senyoriales entre els beneficiaris privilegiats d'aquests ingressos procedents del sòl, i de llurs puntes periòdiques.»⁶⁰. En el cas de l'Albufera, García Monerris també en fa referència: «*El arrendador [...] se convirtió en una categoría social privilegiada, partícipe de las ventajas de un régimen señorial cada vez más atento a los derechos que pudiesen derivarse de una posesión o tenencia de la tierra y encardinado en unos mecanismos de comercialización de excedentes y de alza general de precios*»⁶¹. Caldrà veure si en d'altres tipus d'arrendaments, com són els que venim tractant, el benefici fou tan substancial en proporció i caldrà veure, també, si fou el senyor o l'arrendatari qui agabellà el benefici.

Un estudi comparatiu de la renda que generà l'arrendament de la partició de fruits i dels drets de les pastures, posa de relleu que la quantia dels segons fou considerablement menor a la dels primers. El percentatge que suposà la participació de la partició de l'arròs sobre el total de les rendes del Reial Patrimoni oscil·là des de 1766, fins a 1834 —segons dades de García Monerris—, del 58%, de 1766 al 87,1%, de 1824-26. Mentrestant, la renda de les brosses dels límits es mantingué al voltant del 3-5%, observant-se, per contra, una evolució molt fluctuant en el cas de la Devesa que començà en 1766 amb un percentatge del 3,7%, baixà d'una forma brusca a l'1%, i es va mantindre fins al període 1824-26. A partir d'aquest moment es recuperà i es posà a l'altura dels límits quant a rendibilitat. És clar que, independentment de l'evolució particular dels rams de pastures, la rendibilitat en termes absoluts, comparada amb la del ram de la partició de l'arròs, fou sensiblement inferior. També ho va ser el seu preu.

Per tal de fer-nos una idea, més o menys clara, de l'envergadura que tingué aquest arrendament, en termes de renda senyorial, cal dir que les 1.577 lliures que generà l'arrendament de les brosses dels límits en 1824-26 serien equiparables, aproximadament, al rendiment obtingut per un arrendament agrari de dues-centes fanecades d'arrossar a Sueca. Cal assenyalar que, per aquests mateixos anys, només l'arrendament de la partició de fruits de l'arròs de la frontera de Catarroja, triplicà aquest valor.

⁶⁰ P. VILAR: *Catalunya dins l'Espanya ...*, op. cit., vol. III, p. 504.

⁶¹ C. GARCÍA MONERRIS: *Rey y señor...*, op. cit., p. 83.

1.4. *Els arrendataris*

Al meu criteri, un element fonamental que determinà la distribució de la renda generada pel ram, fou el caràcter dels arrendataris. És per això que, abans d'estudiar aquesta renda, procediré a fer un estudi del tipus d'arrendatari durant el període de recerca, analitzant tres aspectes: procedència, ocupació professional i nivell econòmic. Les fonts emprades han estat les dades dels contractes referides als arrendataris —especialment les notes relatives a les fiances— i, excepcionalment, alguna informació recaptada a partir de denúncies efectuades. Obviament han condicionat molt la nostra tasca.

Hauria estat molt interessant d'haver aconseguit documentació de tot el període estudiat, però això no ha estat possible. La major part de la informació recollida fa referència a arrendataris del segle XIX cosa que, considerant les matisacions fetes per Carme García Monerris respecte de l'evolució de les subhastes fins, i a partir del vuit-cents, podria limitar l'abast de les conclusions, que podien no ser tan vàlides per al període precedent.

He recollit informació referida a Josep Prats, arrendatari de les brosses de les fronteres, de 1808 fins a 1810; de Carles Gradolí, arrendatari durant el període 1817-19; de Francesc Mestre, arrendatari entre els anys 1822-26 i, finalment, de Telesfor Planells, arrendatari de les fronteres i en ocasions de la Devesa, des de 1826 fins a l'extinció del ram.

Josep Prats fou arrendatari de les brosses de les fronteres, juntament amb Isidre Moliner —hisendat segons García Monerris—, en el període de 1808 fins a 1810. Era de Quart de les Valls i de professió cirurgià. Per la seua procedència és possible que es tractés d'un propietari de ramat que tingués en Isidre Moliner un soci que s'encarregués de portar a pasturar el seu bestiar per les fronteres, durant alguns períodes de l'any.

Carles Gradolí fou un llaurador de Catarroja, possiblement de condició modesta perquè, a causa de la inestabilitat política del període en què efectuà l'arrendament, no pogué ni recaptar, ni pagar, ni respondre del deute amb els seus béns. Es declarà insolvent i hagueren de respondre per ell els fiadors. Aquests, Francesc Martínez i Miquel Davit, tampoc no demostraren tenir un potencial econòmic gaire més elevat. Un d'ells acabà a la presó de Serrans. Encara que nominalment l'arrendament de 1817 fou un dels més elevats —2.500 lliures—, en termes reals no ho fou més del que ho serien els primers arrendaments de Telesfor Planells i aquest, malgrat que tingué tants o més problemes per a recaptar, mai no fou empresonat. Tot apunta a pensar que la sort de Carles Gradolí i dels seus socis canvià a partir de 1817, encara que les denúncies que presentaren pogueren treure'ls d'aquesta situació.

Francesc Mestre accedí a l'arrendament de les brosses de les fronteres en 1822-1826. Era de València i de professió mestre tintorer. Afermançà el seu deute amb dues cases, una menuda al carrer de Morella, número 9 i l'altra a l'escala contigua, amb dues habitacions, al número 10 del mateix carrer. El valor d'ambdues abastà les 1.175 lliures.

Telesfor Planells fou l'arrendatari de més solera de les fronteres de l'Albufera. Ens és descrit com a llaurador de Silla, i era un personatge acabalat. Casà amb Mònica Zaragoza i Riera —veïna, també, de Silla i filla de Francesc Zaragoza i de

LES PASTURES: ELS LÍMITS I LA DEVESA

Bernata Riera—, la qual arrendà les pastures amb ell en qualitat de «*socia y principal obligada del mismo*»⁶². Ambdós, segons dades de Carme García Monerris, arrendaren les brosses dels límits des de gener de 1824 fins a desembre de 1839 (i, encara, he pogut saber que ho feren fins a 1846)⁶³. Així mateix, obtingueren conjuntament amb Carles Zaragoza Riera i Pasquala Planells la partició de la frontera de Sollana (1829-1831 i 1833), de Silla (1829-1831) i de Massanassa (1824).

Respecte de les propietats, pels fiançaments de les fronteres en 1836 i de la Devesa en 1843, sabem que va tenir, encara que no sabem si únicament i simultània, les següents⁶⁴:

- Vint-i-cinc fanecades d'arrossar concedides en establiment en 1831 al límit de Silla, partida de l'Ullal, per valor de 1.250 lliures, segons es va taxar en 1836.

- Trenta fanecades de terra del límit de Silla, sis de les quals estaven en conreu i vint-i-quatre sense conrear, per valor de 196 lliures, segons taxació per al mateix arrendament.

- Catorze fanecades d'arrossar a Silla, sis en conreu i vuit sense conrear, per valor de 567 lliures, segons es taxà en 1843.

- Quaranta-una fanecades de terra de secà (oliveres i garroferes) en la partida de l'Amat, per valor de 328 lliures.

Pel que fa als arrendataris de la Devesa, tan sols en coneixem dos: Marià Montoro i Josep Caplliure. El primer ho fou de la Devesa en 1817 i alguns indicis ens duen a pensar que era guarda de professió⁶⁵. El segon, ho fou de les brosses de la Devesa de 1833 fins a 1836. Ja l'hem trobat abans amb problemes per pagar un arrendament de 16.000 reals anuals. Fou natural de Russafa. Tenia en emfiteusi 238 fanecades a la frontera de València-Russafa i sols hi era superat per quatre emfiteutes; dues viudes, de València i Salamanca, respectivament; don Rafael Pinedo i el marquès de San Joaquín⁶⁶. Si totes les terres que tenia establertes estaven en conreu resulta un poc estrany que es veiés amb problemes per a fer front a un deute de 16.000 reals.

Quant als arrendataris de l'Estany sabem que Marià Miñana i Bernardí Cuevas l'arrendaren en 1843. Els mateixos Miñana i Cuevas havien donat ordre, pocs anys abans, de tallar uns arbres de la Devesa i foren denunciats al jutjat de primera instància dels Quarters de la Mar i del Mercat. Pel to general de l'expedient sembla que els motius de la tala no foren comercials. Suposem que els arrendataris serien

⁶² C. GARCÍA MONERRIS: *Rey y señor...*, op. cit., pp. 88-90.

⁶³ Vegeu ARV: Batllia-AA, exps. 2472, any 1842; 2476 (1842); 2479 (1843); 2483 (1843-44) i 2491 (1843-44).

⁶⁴ ARV: Batllia-AA, exps. 2472 (1843) i 2371 (1836). Telesfor Planells entraria, per tant, dins la reduïda oligarquia de propietaris de més de 100 fanecades en un moment en què, segons dades de C. García Monerris, la propietat mitja dels veïns de Silla a la frontera va atènyer les 6 fanecades i la de ciutadans de València les 22,6.

⁶⁵ D'altra forma no s'explica quo diga «*otro do los guardas coladores que tenía puesto on la Dehesa*»; ARV: Batllia-AA, exp. 2124, any 1817.

⁶⁶ C. GARCÍA MONERRIS: *Rey y señor...*, op. cit., p. 221. Sobre el del Marquès de San Joaquín veure, V. S. MARTÍNEZ SANTOS I SERN: *Cara y cruz ...*, op. cit., pp. 119, 149, 160 i 161, i R. FRANCH BENAVENT: *Crecimiento comercial ...*, op. cit., p. 303.

ciutadans de València, burgesos i més aprop de la noblesa que no de la població menestral.

Així mateix, hi ha uns altres arrendataris més modestos que varen optar, en ocasions, en qualitat d'emfiteutes del límit o de veïns, a temptejar una frontera. Podria ser el cas de Baptista Pastor, que en 1839 arrendà la frontera de Massanassa per 600 reals, o de Marià Martí, que arrendà la de Catarroja per 700 i 1.000 reals, respectivament, els anys 1836 i 1839⁶⁷.

El prototipus d'arrendatari, seria, per tant, el d'un camperol enriquit, de professió liberal, menestral o guàrdia, que manté un vincle directe amb el tipus de negoci en què inverteix, de forma que quan més directe és, majors beneficis n'obté. Així, l'arrendatari que va mostrar una major solidesa i constància fou Telesfor Planells i els guàrdies. Al primer, l'amplària dels negocis en què participà li va permetre absorbir qualsevol pèrdua, a més que el situa en una posició de força a l'hora de negociar amb el Reial Patrimoni. També el seu contacte directe amb el món rural li va permetre establir tota una xarxa d'influències al seu voltant dins de la qual podrien entrar els que efectuaven el tempteig a les fronteres conflictives, com ara Massanassa o Catarroja. Aquests, intuïm —el cas de Marià Martí n'és un exemple— que foren bàsicament guàrdies que, emparant-se en la possibilitat de les recaptacions per multes i per corrupció i no havent d'arrossegar costos per policia, arriscaren els seus estalvis amb l'esperança de multiplicar-los a curt termini.

Descartant el cas de Telesfor Planells, llaurador més acabat que la mitjana —i que podria estar a l'altura dels Carpi-Serra, als que coneixerem més endavant, quan estudiem la pesca—, veiem que aquest arrendament passà a possessió de gent de rendes mitjanes que buscava més que res un complement per a les rendes que obtenia de la terra o d'altres negocis. Foren especuladors —no hi ha cap mena de dubte—, però especuladors d'un caire i d'un nivell netament inferior al dels arrendataris de la partició de l'arròs. Aquests segons, si bé assoliren uns riscos menors, en proporció (la negativa a partir l'arròs resultava molt més revolucionària i, per tant, tardà més a produir-se), hagueren de fer inversions molt més elevades i obteniren uns guanys molt superiors en termes absoluts, encara que en termes relatius pogueren ser-ho o no.

1.5. Rendiment i distribució de la renda

Per tal que ens puguem fer una idea del rendiment real que pogué aportar aquest negoci a l'arrendatari, prendrem un cas que, encara que és molt particular i es refereix al límit d'un sol municipi, pot servir-nos, almenys, d'exemple.

En 1837 s'apressà Marià Martí perquè pagués l'arrendament de les brosses de Catarroja, al qual havia accedit per tempteig. Martí era guardià de les pastures i la

⁶⁷ Les fronteres de Silla i Sollana s'arrendaren per tempteig en 1843 i 1836, respectivament, per valor de 3000 reals cadascuna. No sabem si foren arrendades per l'ajuntament o per particulars. No he pogut estudiar aquest fenomen del tempteig per manca d'expedients d'arrendament suficients. Sabem que en 1836 s'exercí el dret de tempteig a les fronteres de Catarroja i Sollana, en 1839 a les d'Alfajar, Catarroja i Massanassa i en 1843 a les fronteres d'Alfajar i Silla. En 1809 no se'n va temptejar ninguna, encara que les fronteres de Massanassa i Sollana no es taxaren, per raons desconegudes.

LES PASTURES: ELS LÍMITS I LA DEVESA

cacera del límits i la Devesa i, a més, recaptador dels drets del peix i de la partició de l'arròs. En definitiva, estava embolicat en tots els drets reials que pesaven sobre el municipi. Per justificar la seua morositat, Martí es queixà d'haver expedit en 1836, 125 llicències per a pasturar i de no haver-ne pogut cobrar més que 21, per un import de 218 reals. Es queixà, també, d'haver-ne expedit 11 en 1837 i de no haver percebut més que 45 reals, per l'import de 5 d'elles. Digué haver aprofitat les canyes «*de su cuenta*» i haver obtingut per la venda de 250 feixos, 300 reals, essent el cost de la feina de tallar-les de 264 reals i 24 maravedís i, per tant, el benefici de 36 reals, més o menys. Afegí que el cost de l'arrendament de les brosses arribà aqueix any a 700 reals i conclouia «*y si yo he satisfecho los 700 reales de vellón y a esto se añaden mis trabajos resulta que vez de ser deudor, soy acreedor del Real Patrimonio*».

Repassem el seu compte: digué haver concedit en 1836, 125 llicències i haver-ne cobrat sols 21, per un import de 218 reals. Això suposa que d'haver-les cobrat totes hagués obtingut 1.297 reals. En 1837 digué haver-ne expedit 11 que li hagueren suposat 114 reals més. Respecte de les canyes, sabem que el preu màxim que es fixava per la concessió de llicències per recollir-les era d'1 sou i 6 diners per feix. Suposant que s'apliqués aquest preu, sols el fet de concedir llicències ja li hagués proporcionat 230 reals més, i això sense fer cap esforç. És a dir que, si bé en aquesta ocasió les queixes de Marià Martí estaven fundades, en el cas de no haver tingut problemes, el benefici net no hagués baixat del 200% (en xifres absolutes dels 1.500-2.000 reals) el que, considerant que Marià Martí percebia un jornal de 4-6 reals diaris, hagués estat més que un simple complement al seu sou.

Això mateix podria projectar-se a gran escala en el cas d'arrendataris més importants que, controlant tot el sector de les pastures, aconseguiren crear lligams de dependència amb l'administració —que els necessitava per obtenir algun benefici d'un recurs que no podia explotar directament— i amb els camperols —als que necessitava perquè feren la faena de policia—⁶⁸. En aquests casos els beneficis es multiplicarien i contribuïren a la creació de grans fortunes que, concebudes a partir d'una multiplicat d'arrendaments de drets senyorials i d'inversions en terres, caracteritzarien el que anomenem burgesia d'Antic Règim.

Amb tot açò la «ventafocs» de l'arrendament dels drets del Reial Patrimoni fou precisament ell mateix que, en no implicar-se directament en la producció del recurs (en aquest cas en el control del seu ús), sols pogué agabellar una mínima part dels beneficis que generà.

⁶⁸ Pel que fa a la primera qüestió, cal dir que el Procurador Patrimonial era ben explícit quan deia «*al Real Patrimonio no le conviene dejar en administración los roturidos útiles porque no toniendo igual interés un recaudador que un arrondador, y habiendo de mantener guardas y abonar el 10% al administrador, apenas quedaría alguno para el ramo [...] interesa también no separar a Planells de este arriendo, porque llevándolo ya de muchos años a esta parte es conocido genoralmente en los pueblos limítrofes de la Albufera y contribuyo a que no se pierda dol todo esto dorcho por la influencia que ejerce en el concepto de las gontes al ver a un sujoto quo ha tantos años tiono esto arriendo*»; ARV: Batllia-AA, exp. 2479, any 1842.

2. *Les multes*2.1. *La multa com a sistema fiscal subsidiari*

54 Les penes pecuniàries a l'època moderna són considerades avui, per alguns autors, com un sistema d'ampliació dels espais de poder, tant en les seues dimensions ideològiques com en les materials. Qüestionar ací la dimensió del Reial Patrimoni com a òrgan de poder i la seua forma d'actuació com a tal òrgan, en el moment històric que estem estudiant, és una qüestió que escapa totalment a les possibilitats d'aquest estudi. El que sí que està al nostre abast, però, i tractaré d'aclarir, és en quina mesura la imposició de penes en diners tingué una repercusió palpable sobre el fisc del Reial Patrimoni i en quina mesura aquest organisme tractà de convertir les sancions materials en un sistema de recaptació alternatiu de l'ordinari.

Sabem, per les Reials Ordenances i per la resta de la legislació, que les multes imposades pel Reial Patrimoni, per combatre les contravencions, foren bastant elevades i que els elevats costos judicials també pogueren ser una font de renda important⁶⁹. Tres lliures per replegar brosses sense permís, vint-i-cinc lliures per pasturar sense llicència, etcètera, eren quantitats importants que ens fan pensar en una repercusió molt directa i positiva de les denúncies sobre les rendes del Reial Patrimoni. Caldria veure, però, si aquestes afluiren amb la regularitat suficient al Tribunal Patrimonial per mantenir-lo, perquè la constatació d'aquests elements no indueix, indefectiblement, a pensar en guanys elevats. Cal, doncs, analitzar d'altres factors⁷⁰.

El sistema arbitrat per distribuir els ingressos de les multes era, per a una entitat en franca crisi econòmica com el Reial Patrimoni, un sistema on el component material primava sobre l'ideològic de forma clara. El Tribunal Patrimonial caminava lentament, però de forma inexorable, cap a la seua desaparició i no pogué en cap moment organitzar la distribució d'aquests ingressos com a instrument de reproducció ideològica. Així, l'article 6 de les Reials Ordenances reglava aquesta distribució deixant un terç per al Reial Patrimoni, un terç per al jutge —en aquest cas per a l'Intendent, amb la qual cosa eren dos els terços que anaven a mans del Reial Patrimoni— i un terç per al denunciant o per qui agafava l'infractor.

El fet que un terç de vint-i-cinc lliures ja pot ser considerat com una quantitat atractiva per als denunciants, no deu portar-nos a inferir que l'alternativa de presentar la denúncia davant dels tribunals fóra apetible per aquests. Cal considerar, abans, les possibilitats que tingueren els guàrdies d'obtenir ingressos majors a partir de les activitats policiaques.

⁶⁹ Alguns exemples podem trobar-los a ARV: Batllia-AA, exp. 2027, any 1797 (25 lliures de multa i 5 lliures, 3 sous i 10 diners de costos); Batllia-AA, exp. 2132, any 1812 (25 lliures de multa i 334 rs, 31 maravedis de costos); Batllia-AA, exp. 2005, any 1781 (25 ll. de multa 7 ll., 7 ss. 8 d. de costos); Batllia-AA, exp. 2082, any 1817 (376 rs. de multa, 183 rs. i 18 mv. de costos); i, Batllia-AA, exp. 2321, any 1835 (180 rs. 24 mv. de multa, 56 rs. 6 mv. de costos).

⁷⁰ P. PÉREZ GARCÍA: «Consideraciones sobre el marco fiscal de la jurisdicción Criminal en la Edad Moderna», *Homenaje a la doctora Ana Sylvia Romeu*, Universitat de València, València:1989, pp. 735-746, referint-se a la jurisdicció criminal conclou que: «puede afirmarse que sin una trayectoria financiera estable las magistraturas están abocadas a la desaparición y que ésta depende, en buena medida, del producto penal».

LES PASTURES: ELS LÍMITS I LA DEVESA

2.2. El control policíac

La posició del guàrdia pot ser considerada, en el context que ara parlem, com una posició de cert privilegi; assegurava un salari modest però segur i oferia amples possibilitats de complementar-lo, bé accedint a l'arrendament d'alguns dels drets que es vigilaven, bé buscant d'obtenir un ingrés a partir de les contravencions detectades.

Respecte del salari, ja he dit abans que venia a oscil·lar al voltant del sis reals per dia. Un jornal baix, si el comparem amb el dels jornalers urbans, que no era suficient per a subsistir i els obligava a cercar d'altres fonts d'ingrés.

Quant la possibilitat d'estalvi no era suficient per a poder adquirir o arrendar terres i abandonar un ofici que requeria dedicació exclusiva, l'única possibilitat d'obtenir un complement econòmic al sou, a més de la d'arrendar algun dret, era la denúncia. A la vista de la documentació analitzada, però, les denúncies presentades al Reial Patrimoni foren mínimes. A la sèrie arxivística que he treballat sols he localitzat set denúncies, des de 1761 a 1840⁷¹. A més, apareixen molt concentrades en l'any 1817:

ANY	LLOC	RAMAT	INFRACTOR	PROCEDÈNCIA	OFICI
1817	Sueca	Cavallar	varis	Sueca	llaurador
1817	Catarroja	? ? ?	Gregori Pons Lluís Suay ?	Massanassa Alfajar València	? ? tallador
1817	Alfajar Ravissanxo	Vaccí	Lluís Suay	Alfajar	llaurador
1817	Alfajar Ravissanxo	Vaccí	Josep Vila	Alfajar	?
1836	Catarroja Bony	Vaccí	Joaquim Durà	Massanassa	tallador
1838	Devesa	Vaccí	Francesc Baylen	?	?
1817	Devesa	Vaccí	Josep Ferrer Josep Dasí Vicent Jorge Viuda de Carrillo Josep Barberà	València Forn Alcedo Pinedo Hta. Russafa Sedaví Poble Nou	? ? ? ? ? ?

⁷¹ ARV: Batllia-AA, exps. 2116-2132-2090-2114 (1817); 2346 (1836); 2513 (1838) i 2124 (1817).

El meu desig hagués estat poder fer un estudi estadístic i veure, a partir de les denúncies, quines eren les zones més conflictives i per què. En l'estat actual de la investigació, però, les denúncies presentades al Tribunal Patrimonial no s'han revelat com un indicador fiable de la conflictivitat i he hagut de treure conclusions a partir de les referències dels expedients de denúncia. Així, doncs, sembla que les fronteres més conflictives foren les de Sollana, Sueca i Catarroja. Possiblement les dues primeres per la seua gran extensió, per la intromissió d'elements externs i per l'evolució de les estructures agràries, sense que hi haja elements de judici més concrets per oferir una explicació raonada de la conflictivitat a la de Catarroja.

Tornant al tema central d'aquest capítol i a la vista de l'escassetat de les denúncies, ens cal sospitar que la tendència a fugir del Tribunal com a àrbitre de les denúncies fou general. Sembla que els arrendataris i els guàrdies empraren tots el mitjans al seu abast per fugir-ne⁷². Un exemple: en 1838, dos guàrdies de la Devesa, Joan Ricart i el ja referit abans Marià Martí, detingueren Francesc Baylen, majoral de ramat, per estar pasturant vint-i-tres animals a la Devesa sense permís⁷³. En principi es confiscà una bèstia, però, durant el procés, Marià Martí notificà que l'animal havia mort i que conservava la pell. El majoral no reclamà i s'arxivà el cas. El denunciat no pagà les 25 lliures de multa i el Reial Patrimoni es quedà sense poder cobrar ni tan sols la part que li corresponia ni el cost del procés. Encara que en cinc anys pogué, efectivament, haver mort l'animal, també és possible que Marià Martí, escarnat pel comportament del Reial Patrimoni quan intentà cobrar, preferís arribar a un acord beneficiós per a ell i per a l'infractor. Alguns expedients de denúncies per caça furtiva, on hem trobat al·lusions claríssimes d'intents de suborn, ens duen a pensar el segon.

2.3. Rendiment econòmic de les multes

Als obstacles abans esmentats perquè el Reial Patrimoni aconseguís algun producte de les denúncies, cal afegir les grans dificultats per poder cobrar les multes, perquè no sempre els denunciats les pagaven i perquè efectuar embargaments resultava difícil si la solidaritat camperola funcionava. Quan anava a fer-se efectiu un embargament era difícil trobar el denunciat a casa i els veïns solien fer el possible per amagar-lo. La delació no es donava mai. Crec que si els que duien a terme els embargaments i anaven a cobrar les multes eren l'Agutzil Ordinari de la Intendència i un escrivà, acompanyats del Batlle Ordinari i d'un agutzil del municipi, molt es deurién de despistar aquests dos últims per no saber on s'amagava un individu del seu mateix poble⁷⁴.

⁷² Aquesta no fou una actitud presa únicament pels arrendataris i els guardes sinó també pels propietaris. En 1805, un tal D. Antoni Pérez i Segura, veí de la ciutat i amb un establiment de 135 fanecades a la Partida de la *Cua de la Correa* denuncià don Antoni Serra —a qui tindrem ocasió de conèixer quan estudiem la pesca— per entrar amb 11 vaques al seu terreny. El jutge recorregué a veure casos anteriors i Antoni Serra i Antoni Pérez, abans d'anar als Tribunals, arribaren a un acord que els evità haver de pagar els costos del litigi. Encara que l'economia anara bé no estaven els temps per a tirar res; ARV: Batllia-AA, exp. 2038, any 1805.

⁷³ ARV: Batllia-AA, exp. 2513, anys 1838-43.

⁷⁴ ARV: Batllia-AA, exp. 2011, any 1788.

LES PASTURES: ELS LÍMITS I LA DEVESA

No obstant, quan es duia a terme un embargament no hi havia mesura i qualsevol cosa era embargable. Com diu Pablo Pérez García, en una referència a la Justícia Criminal, que també seria vàlida per al nostre cas, «*Para estos tribunales la más ínfima o deteriorada prenda proporcionada por un indigente es preferible a satisfacer al verdugo las cantidades que devenga su pericia con el látigo*»⁷⁵.

Cadires i caixons, però, no pogueren salvar de la crisi al Reial Patrimoni, que anà enfonsant-se cada vegada més, impotent per a controlar un recurs que mai no havia estat del seu domini i que el camp ja havia estructurat d'acord amb els seus criteris i la seua teleologia.

57

5. LES PASTURES: CONFLICTIVITAT A LA PRIMERA MEITAT DEL XIX.

Pel que fa a les pastures, les relacions entre el Reial Patrimoni, els arrendataris de les brosses i els ajuntaments variaren, des de 1761 fins a 1845, en consonància amb els canvis socials i polítics originats per la crisi de l'Antic Règim.

Si els projectes per a l'ús dels comunals dissenyats pels petits camperols i la burgesia foren divergents en algun moment, l'evolució de la conjuntura, conjugada amb el desenvolupament del fenomen dels aterraments, féu que, cap a 1835 aquests convergiren clarament en un punt comú que fou l'interès de desposseir el Reial Patrimoni dels seus drets sobre les pastures. Una anàlisi més exhaustiva de les denúncies efectuades en el període contribuirà a delinear amb més claredat les distintes posicions socials i polítiques que sorgiren durant el conflicte.

En 1809, amb motiu d'una entrada en massa de ramat a la frontera de Sueca (i dic en massa perquè exigir una multa de 737 lliures per l'entrada d'un ramat menut no tenia cap sentit), l'ajuntament encobrí els denunciats dient que havia arribat a un acord amb els arrendataris dels drets per permetre que aquests donaren llicències per entrar a les partides del Manell i de Caldereries, amb la condició que els veïns de Sueca pogueren entrar a la frontera. Aquesta afirmació fou desmentida pels arrendataris que, a més a més, acusaren l'ajuntament d'haver cobrat propis i arbitris per entrar a pasturar als límits. La decisió de don Antoni Vives, administrador del Ducat de l'Albufera, fou que: «*Conciliando la equidad y la justicia*» l'assumpte acabés «*graduando prudentemente una cantidad regular los perjuicios que se reclaman y que ésta la abonasen los yndividuos que componían el Ayuntamiento el año 1808 a 1809*»⁷⁶. D'aquesta manera s'evità l'enfrontament amb l'ajuntament, buscant qui pagués els plats trencats en les persones dels regidors.

En 1838, començà a tenir problemes Marià Martí. Havent accedit a l'arrendament de la frontera de Catarroja, per tempteig, no pogué cobrar les llicències concedides. El Batlle rebutjà les seues reivindicacions adduint els principis constitucionals i es va negar a atendre unes altres ordres que no foren les del *Jefe Superior Político de la Provincia* i sols quan aquest l'amenacés o el multés. El deute de Marià Martí hagué de considerar-se incobrible però, de forma simptomàtica, Martí encara arrendaria la frontera catarrogina en 1839 per 1.000 reals.

En 1839, Telesfor Planells, arrendatari de les brosses de les fronteres, tornà a

⁷⁵ P. PÉREZ GARCÍA: «Consideraciones...», *op. cit.*, p. 745.

⁷⁶ ARV: Batllia-AA, exp. 2060, any 1809.

sol·licitar rebaixes, per l'arrendament de 1836, emparant-se en la dificultat de cobrar i apel·lant la Justícia Ordinària⁷⁷. Fins a la promulgació de la Constitució de 1835 els plets havien anat resolent-se a la Batllia, però a partir d'aquest moment va canviar el torn i la Batllia va perdre tot tipus de força. Així, les seues reconvençions quedaren ben lluny de les d'altres temps en què empresonava morosos i feia complir la llei. Ara, l'única carta que va poder jugar fou la d'intentar pressionar l'ajuntament mitjançant el cap superior polític; això però, no tingué cap efecte. En 1840 la postura de Catarroja es va estendre a Massanassa. De 1840 fins a 1844, coincidint amb la *Ley de Ayuntamientos*, se seguiria un plet de l'arrendatari de dita frontera, Joan Baptista Pastor, contra la Batllia, a causa de la negativa dels emfiteutes, amb la col·laboració del batlle municipal, a no deixar entrar ningú a les seues terres. De nou el Procurador Patrimonial aconsellà que «*podía en mi concepto acudirse al señor Jefe Superior Político para que como autoridad superior al alcalde, le exhija la protección que se le reclama tan justamente, haciéndole responsable de los perjuicios. Esta medida no ha surtido efecto alguno en la frontera de Catarroja, pero acaso surta en Masanasa, el que se desca y convendrá tentarlo si a usted le parece oportuno*»⁷⁸. A Massanassa, però, la resposta fou semblant i tampoc no es féu cas de les reconvençions. La resta de fronteres s'uniren; no obstant això, continuaren arrendant-se⁷⁹.

En 1843, davant l'allau d'insurreccions, Telesfor Planells, aprofitant-se de la seua pràctica de l'arrendament i de la seua habilitat per fer-lo rendible, aconseguí exercir un poc més de pressió sobre el Reial Patrimoni en una licitació en la que ni tan sols era el millor postor.

En l'arrendament de la Devesa sorgiren dos licitadors, Bernardí Cuevas que oferia 6.700 reals i Telesfor Planells que n'oferia 6.600. En un intent d'obtenir, almenys, una mínima rendibilitat, la Batllia convocà els dos a una espècie de remat privat que s'adjudicà Planells sense oferir una major quantitat de diners, la qual cosa seria, per a ell, motiu de jactància⁸⁰.

El mateix any, mentre açò succeïa a la Devesa, a les fronteres, Telesfor Planells es va valer d'un altre ardit per aconseguir l'arrendament i buscar així, en aquest moment crític, la monopolització de tots els arrendaments de les brosses. Es presentà com a licitador Vicent Tarazona, que pujà fins a 15.000 reals per arrendar totes les fronteres en 1843. L'arrendament li fou adjudicat, però prompte el va cedir a Planells. Com era d'esperar, a les primeres de canvi, en un to quasi de burla, Planells començà a queixar-se de Catarroja⁸¹.

La Batllia, dèbil i impotent, amenaçà de traure novament l'expedient a subhasta,

⁷⁷ «*Porque como ahora tiene que acudir contra los morosos a la Justicia Ordinaria no es tan fácil el cobro como cuando estaban todos sujetos a la jurisdicción del Bayle*»; ARV: Batllia-AA, exp. 2409, any 1839.

⁷⁸ ARV: Batllia-AA, exp. 2450, any 1840.

⁷⁹ ARV: Batllia-AA, exp. 2453, any 1840.

⁸⁰ «*Me sirve de satisfacción que haya estimado el Señor Tutor de Su Majestad resolver con preferencia la concesión en mi favor del arriendo*»; ARV: Batllia AA, exp. 2472, any 1842.

⁸¹ «*dicha villa se consideraba con derecho a ellos, como la había disfrutado en estos años anteriores, y quo si yo como arrendador tenía algo que esponer me avistase con él [...]. Así es que hasta el día ninguna licencia se me ha podido por los de Catarroja*»; ARV: Batllia-AA, exp. 2476, any 1842.

LES PASTURES: ELS LÍMITS I LA DEVESA

però feu una cosa millor, nomenar Planells administrador. Açò li proporcionà a aquest una posició més favorable encara per explotar la part del Reial Patrimoni en el seu propi benefici⁸². A pesar de tots els problemes, condonacions, endarreriments, etcètera, Planells renovà, l'any 1846, l'arrendament de la Devesa. Mentre, des de 1843, el seu joc amb l'administració havia estat total. Planells, en la seua condició de mitjancer, tot i assumint el risc d'explotar un ram amb l'oposició dels emfiteutes i de l'ajuntament, aprofità per reduir al màxim el seu cost, sabent que tenia al Reial Patrimoni entre l'espasa i la paret i que ell, per una altra banda, tenia l'esquena ben coberta. No obstant, durant aquests anys d'agonia del sistema, en la posició de Telesfor s'endevinava, per un costat, una certa llàstima per allò que moria, i per una altra, una major prudència en les seues accions, en saber que la fi d'aquest negoci era propera⁸³. Oferí per a la resta dels anys 6.300 reals i, encara que «amb perill de la seua persona», es va comprometre a pagar-ne pel següent 11.600, això si s'arreglava l'assumpte, tot dient: «*Si a usted no le parece bien esta proposición que reputo mas beneficiosa al Real Patrimonio que a mis intereses, si se atiende a que de la frontera de Catarroja nada he de sacar y a la baja que he de experimentar en las demás y prefiere que siga al frente como recaudador o administrador, lo haré también aunque arrojando incomodidades y no estimulado del interés, por dar a Vuestra Señoría esta prueba de mi deferencia a un ramo en que se me han tenido tantas consideraciones en el espacio de más de treinta años que llevo en arriendo algunas de sus pertenencias*»⁸⁴.

En 1844 encara s'arrendaren les brosses de la Devesa. Ací el problema polític era menor que el territorial perquè no existia una tradició d'enfrontament entre termes municipals i domini patrimonial. Els arrendataris foren Vicent Quilis, guàrdia de la pesca, llaurador i veí de Russafa i, com no, Telesfor Planells.

La fi de tots aquests arrendaments dels herbatges estava cantada des de feia temps. Així ho reconeixia el Procurador Patrimonial en un dels darrers expedients d'arrendament. En ell adduïa com a raons de la pèrdua d'aquests drets la manca de protecció per part de les autoritats de la província i la inexistència d'un dret diferent del consuetudinari.

Un ofici de la secció de govern del Govern Polític de València, en una mena de rèquiem deia: «*En el plan que se propone a la superioridad en fin de diciembre de 1844 para cobrar en dinero la partición de frutos de las ocho fronteras del real Estado de la Albufera se da cuenta de no haberse sacado partido alguno de la reclamación de las yerbas de los terrenos cultivados de las mismas y aun se propone dejarlas a beneficio de los terratenientes en el caso de que admitan el plan indicado*». Encara es va traure a subhasta l'arrendament de 1846-48, que fou adjudicat a Planells, però, possiblement, no es féu efectiu.

6. SOBRE L'ESTRUCTURA SOCIAL DE L'HORTA

Els estudis sobre l'estructura social de l'Horta sembla que es debaten, avui,

⁸² Vegeu Apèndix documental, doc. núm. 5.

⁸³ Vegeu Apendix documental, doc. núm. 6.

⁸⁴ ARV: Batllia-AA, exp. 2479, any 1843.

entre dues possibilitats. Descartada la de parlar d'una classe camperola uniforme, alguns autors han fet estudis sobre la distribució de la propietat i la seua evolució des de la Baixa Edat Mitjana han comprovat una distribució d'aquesta molt polaritzada i amb tendència cap a la concentració. Açò, ha servit per explicar els esdeveniments polítics del segle XIX de forma clara, però ha deixat sense resoldre una altra cara de la polarització. És cert que la concentració de la propietat es donà, però ¿anà acompanyada d'una proletarització?. Recentment el professor Manuel Ardit es referí a aquesta qüestió en la seua ponència presentada al *II Congrés d'Història de l'Horta-Albufera*, i poc després ha aparegut un interessant article de José Manuel Pérez García que pot aportar alguna llum al respecte⁸⁵. Fent una comparança entre el comportament del sistema rural galleg i el valencià al segle XVIII, José Manuel Pérez troba la clau de les seues diferències en diversos punts que ve a resumir en:

a) Majors possibilitats de desenvolupament extensiu del camp valencià per la disponibilitat de marjals.

b) Menor necessitat de terres de pastures per l'existència de mètodes d'obtenció d'esplets diferents, entre els quals es trobaria l'aprofitament de residus urbans i l'ús de procediments de regeneració de la terra no animals (formiguers...).

c) Existència d'estratègies hereditàries diferents que al cas galleg abocarien a la disgregació del patrimoni i al minifundi, amb la consegüent davallada de rendiments, que en el cas valencià s'evitarien distribuint el patrimoni sense alterar la grandària de les explotacions encara que açò exigís el desenvolupament d'herències en diners i provoqués el creixement del nombre de famílies complexes.

Respecte dels mètodes per obtenir els esplets, dels quals en parla José Manuel Pérez, cal dir que el fet que s'aprofitaren excrements urbans com a font d'adob de les terres de l'Horta, no marca les diferències amb el cas galleg. El discurs del Marqués de Torre de Carrús no fou més raonable que d'altres⁸⁶. Les societats econòmiques també encoratjaren d'altres iniciatives, però que ho feren no significa que es dugueren a la pràctica ni, molt menys, que s'incorporaren o substituïren de forma apreciable i significativa als sistemes d'adob tradicionals. Crec que el desenvolupament de la transhumància o el de la ramaderia estantissa, podrien ser claus explicatives més importants, si bé no exclourien les anteriors.

⁸⁵ M. ARDIT: «Els orígens d'un mite ¿Fou l'Horta una comarca peculiar?», *Actes del II Congrés d'Història de l'Horta-Sud*, en premsa; J. M. PÉREZ GARCÍA: «Creixement agrari i explotacions camperoles a les Ries Baixes Gallegues i a l'Horta: un estudi comparatiu», *Afers. Fulls de recerca i pensament*, V:9 (1990), pp. 39-62.

⁸⁶ Un expedient de l'any 1842 deia així: «Don Vicente de Llano, vecino de la Vega de esta Ciudad a Vuestra Señoría con el debido respeto hago presente: Que para la elaboración del polvo hueso mineral en que me ocupo con constancia hasta lograr que esta clase de abono para las tierras se introduzca y conozca en este país como sucede en el extranjero con aprobación universal, sería muy útil el que Vuestra Señoría se sirva concederme su necesario permiso para recoger los desperdicios exteriores de las Carboneras que se han hecho en la Dehesa de la Albufera, para aprovechar la leña de la poda inútil para otros usos [...]. Estoy persuadido de que extrayéndose dichos desperdicios no se perjudica, antes bien se bonificia la posesión, pues se facilita el desarrollo de las plantas que cortadas en la poda no encuentran el inconveniente de tropezar con una tierra tan compacta y petrificada como reculta en el suelo de las carboneras y por ello: Suplica a Vuestra Señoría que previos los informes que considere oportuno, se sirva concederme el permiso que solicito»; ARV: Datllia-AA, exp. 2474, any 1842.

LES PASTURES: ELS LÍMITS I LA DEVESA

Pel que fa a les estratègies hereditàries de què parla J. M. Pérez, cal assenyalar que deurien correspondre's amb una abundant oferta de terres arrendables o amb una proletarització *sensu stricto* que no sembla massa probable si ho jutgem a partir de les actituds polítiques del camperols.

Com a aportació a la polèmica proletarització *versus* no proletarització, en el curs de l'estudi he trobat algunes denúncies que, si bé no tenen una validesa estadística, si que ofereixen una imatge del que fou la societat de l'Horta de València durant el període estudiat.

En 1817, Carles Gradolí, arrendatari de les brosses de les fronteres instà un expedient contra seixanta-tres propietaris d'un ramal, de 150 caps aproximadament, que peixia sense permís al límit de Sueca. L'expedient es va resoldre a favor de Gradolí i es va imposar una multa de 2.250 lliures, assignant una part proporcional a cadascú dels propietaris, en funció dels animals que els pertanyerent. La negativa a pagar d'alguns denunciats donà lloc a embargaments. L'expedient d'embargament és el que ens permet ara d'aproximar-nos a l'estructura social i al nivell de vida dels denunciats.

Dels seixanta-tres propietaris, trenta ho eren d'un únic animal, vint-i-cinc de dos, tres de tres, dos de quatre, i un de sis. Un individu anomenat Ignasi Ventura Miñana, a qui trobarem entre els que tenen llicència per poder caçar a la Devesa, participava amb vuit animals i un altre, de nom Crisòstom Beltran, destacà, clarament, amb quaranta animals⁸⁷. Com veiem la possessió d'animals no era estranya, però hi havia diferències significatives entre els posseïdors⁸⁸.

Dels vint-i-cinc denunciats que no pogueren pagar les 25 lliures de multa, tres eren propietaris de terres (encara que aquestes es reduïren a quatre fanecades d'horta, dues i deu fanecades d'arròs, respectivament); a quatre dels vint-i-cinc, sols se'ls pogué confiscar menjar (sis cafissos d'arròs, sis sacs de farina, set cafissos d'arròs i sis més, d'arròs); i divuit perderen l'habitatge (tretze, una casa; tres, una casa amb corral i dos, mitja casa), la resta dels béns embargats serien taules, cadires i caixons.

Per fer-nos una idea de la fiabilitat de l'expedient d'embargament com a indicador de les possessions reals dels embargats, cal dir que un altre embargament contra Lluís Suay, d'Alfagar, propietari d'un petit ramat, va donar com a fruit sis cadires, un armari de pi, una taula, uns trípodes de ferro, una paella, una porció de vidrat blanc i negre i dues fanecades d'horta al terme de Massanassa. Com veiem s'embargava qualsevol objecte i les dades anteriors poden ser, efectivament, mostra del nivell de subsistència dels denunciats. El que caldrà veure és la representativitat d'aquest exemple de l'estructura social de Sueca a començaments

⁸⁷ Per un expedient d'obertura de la Gola, sabem que Beltran, com a propietari de terres i obligat a costejar l'obra, interposà una reclamació respecte de la part que els corresponia pagar als emfiteutes de la seua frontera. Açò ens indica que pogué tractar-se d'un individu important que, potser, tingués res a veure amb Joaquim Beltran, amb 340 fanecades a la frontera de Catarroja, en 1836, o, més possiblement, amb la senyora Josepa Maria Beltran, amb 215 fanecades a Sueca, en 1761. Vegeu, C. GARCÍA MONERRIS: *Rey y señor...*, op. cit., p. 221.

⁸⁸ ARV: Batllia-AA, exp. 2116, any 1817: «*Se observa una tala general en ella por los ricos y mayor parte de los cualos sin duda son las cavallorías en número de quatrocientas, poco más o menos de que se componen ambas dulas [...] le consta que sólo los pobres sacan licencias, mas no los ricos que son los que más productos podrían dar al arrendador (sic, per arrendatari)*».

del segle XIX, perquè la mostra només és un exemple relatiu a un sector de la població que posseïa ramat i que es va negar a pagar o no pogué fer-ho.

7. CONCLUSIONS

Les Reials Ordenances de 1761 foren establertes amb dos objectius generals i en certa mesura complementaris. El primer fou el d'afavorir la colonització i l'aterrament del llac de l'Albufera i el segon sanejar les rendes del Reial Patrimoni. L'arrendament de les pastures de l'Albufera fou conseqüent amb aquests objectius només en part.

L'intent d'explotar les pastures de les terres conreades fou conseqüent amb el segon, però contradictori amb el primer perquè tractà d'implantar un sistema de propietat compartida que resultà anacrònic en una comarca on les relacions de producció estaven molt evolucionades. Així, ensopegaren contínuament amb les normes per satisfer els emfiteutes i per afavorir els arrendataris dels drets de les pastures. Aquesta antinòmia es va veure reforçada per l'amplària de les atribucions de l'Intendent, que intentà compaginar, sense aconseguir-ho, els interessos dels emfiteutes i dels arrendataris, sense que el manteniment d'aquest equilibri alterés l'abastament dels mercats urbà i rural de la carn i l'equilibri social a l'Horta.

L'objectiu del Reial Patrimoni a la Devesa —exclosa del projecte d'extensió agrària— fou aconseguir un equilibri estable entre la preservació de l'ecosistema i l'obtenció d'una renda de les pastures tan elevada com fos possible. Sembla, però, que aquests objectius no es varen aconseguir plenament. Possiblement, va prevaler l'objectiu monetari sobre l'ecològic, aconseguint-se uns millors resultats del primer, que es consolidà d'una forma més estable i continuada que als límits, i això, per raó d'un cúmul de condicions geogràfiques i jurisdiccionals que separaven nítidament un àmbit de l'altre.

Els sistemes emprats pel Reial Patrimoni per tal de fer rendible aquest ram es mostraren poc eficaços perquè, si bé és veritat que va generar suculents beneficis, de l'estudi de les multes i de les característiques generals del sistema s'infereix que la major part d'aquests no hi revertiren, sinó que ho feren en benefici dels arrendataris i de tot un munt de pseudo-funcionaris que va sorgir al seu voltant.

Així, doncs, els autèntics beneficiaris de l'explotació de les pastures ho foren dos sectors sorgits precisament de la classe camperola. En primer lloc, homes com Telesfor Planells, amb capacitat econòmica suficient per accedir a l'arrendament de tot un ram, amb un coneixement precís de les seues característiques i amb un *estatus* social que li permetia tractar amb peu d'igualtat amb el Reial Patrimoni, foren capaços d'explotar el sector amb beneficis, fins i tot en la pitjor de les circumstàncies i, el que és més important, aconseguiren establir un vincle amb l'administració, la qual depenia d'ells per poder recaptar, alhora que els oferia un lloc de treball a la mateixa administració a canvi dels seus serveis. En segon lloc, personatges com Marià Martí, des de la seua posició privilegiada de funcionaris, pogueren invertir els seus estalvis en l'arrendament d'una frontera —com hem vist, amb bons beneficis i sense despeses degudes a la vigilància policíaca— i trobaren una fórmula per obtenir ingressos subsidiaris de les multes i els suborns. Possiblement, amb el temps es convertiren en guàrdies defensors de la propietat⁸⁹.

LES PASTURES: ELS LÍMITS I LA DEVESA

Pel que fa a l'estructuració social de l'Horta i al paper que hi va jugar la transformació dels comunals en la seua evolució, cal dir que el manteniment dels comunals no fou l'objectiu de les classes rurals en cap moment, ni tan sols ho fou de les menys afavorides. A causa de la cohesió mostrada entre els sectors propietaris i els desposseïts, es pot inferir que l'objectiu més important de tots els sectors socials de l'Horta fou l'ampliació de les terres de conreu, possiblement perquè tots, en major o menor mesura, hi van poder fruir-les bé com a propietaris, bé com a arrendataris.

---

⁸⁹ Vegeu, J. M. ÀNGEL BATALLA: «Las Ordenanzas de guardas de campo y municipales de Torrente de 1843», *Torrens. Estudis i investigacions de Torrent i comarca*, 2 (1983), pp. 213-224.

**TERCERA PART:
LA PESCA**

L'Albufera de València fou, durant els segles XVIII i XIX, com hem vist més amunt, un espai ambivalent. Si per una banda va ser utilitzada com a lloc de conreu i de pastures, per l'altra ho fou per explotar el recurs de la pesca, qüestió aquesta darrera que cal tenir en consideració per diverses raons.

Primer que res, perquè l'anàlisi de les rendes produïdes per aquesta activitat ens revela la gran importància econòmica que hi va tenir.

En segon lloc, per l'interès que mostrà el govern borbònic en l'organització de la pesca i que fou reflex, tant de la necessitat de l'Estat de controlar les rendes, com del seu interès per mantenir-ne vinculat un col·lectiu social, com era el dels pescadors, imprescindible per bastir d'homes l'Armada.

Per últim, cal tenir en compte que l'explotació piscícola era una activitat econòmica «natural» a l'Albufera. Possiblement per als qui no cercaven més que la reproducció física i la subsistència, la proximitat de l'Albufera tingué un significat difícil d'entendre actualment. Quan el jornal o la collita hi mancaven, o eren escassos, el lluent fou una alternativa i sempre deixà una porta a l'esperança. Cavanilles, referint-se a Catarroja comenta: «*No podrían subsistir con sólo la agricultura, siendo el término que poseen limitado a un quarto de legua entre los de Masanasa y Albal, y a una legua desde el de Torrent hasta la Albufera. Fue preciso buscar otros medios, y los hallaron en el lago, no para vivir con comodidad, sino para mantenerse de algún modo a costa de sudores. Más de 150 familias se ocupan en pescar en la Albufera o a entrar con barcos a cortar los juncos, carrizos y encas que allí crecen*»⁹⁰.

Qui no prenga en consideració la polivalència del llac pot caure en un dels perills que més freqüentment sotgen l'historiador, el d'analitzar el present com un correlat unívoc del passat i rebutjar aspectes com els que estudiarem en aquest capítol perquè si bé és veritat que aquestes qüestions no foren el motor del creixement econòmic, sí que foren, ben possiblement, una mena de «silenciador» de les «vibracions» socials que generà aquest creixement.

En aquesta segona part, miraré de fer un recorregut pels diversos aspectes relacionats amb la pesca, mirant de deixar-ne per analitzar els menys possibles i, això, amb la intenció de caracteritzar el sector i la seua evolució històrica durant el període estudiat.

1. LA PRODUCCIÓ PISCÍCOLA

Tal com, encertadament, afirma la professora García Monerris —i corroboren Xavier Roman i Xavier Quartiella al seu estudi sobre l'Albufera al segle XVII—, des de la Reconquesta fins al segle XVIII, les úniques activitats, amb una certa significació econòmica que es desenvoluparen al llac i als seus voltants foren, pràcticament, l'explotació de les salines, la cacera i la pesca⁹¹.

Fer un recorregut històric, encara que fóra breu, pels esdeveniments relacionats amb la pesca al llac, considerant la prepotència que aquesta activitat mantingué fins al Setcents, ens obligaria a fer esment de tots els privilegis, ordres, etcètera, que l'afectaren i que d'altres obres sobre l'Albufera —ja clàssiques— han recollit⁹².

Tenint en compte que aquest és, bàsicament, un estudi sobre els aspectes productius del llac, miraré de fer, només, uns breus comentaris sobre les diferències entre les condicions materials en què es duu a terme la pesca a l'Albufera, avui, i les condicions en què es dugué a terme en el moment històric estudiat en aquest treball. Després passaré a estudiar la reglamentació creada a partir de 1761, que ens servirà per delimitar el marc legal en què es desenvoluparen els factors que s'estudien a continuació.

1. *El producte de la pesca*

Pascual Madoz, quan en el seu diccionari (1845-1850) estudia el terme «*Albufera de Valencia*», fa referència a la ictiologia i comenta: «*Péscanse lisas, tencas, barbos, cantidad innumerable de anguilas y en las inmediaciones del Perelló*

⁹⁰ A. J. CAVANILLES: *Observaciones sobre la historia natural, geografía, agricultura, población y frutos del Reyno de Valencia*, Imprenta Real, Madrid:1795, vol. I, p. 169.

⁹¹ C. GARCÍA MONERRIS: *Rey y señor...*, *op. cit.*, p. 6; XAVIER QUARTIELLA I BELTRAN I XAVIER ROMAN I PÉREZ DE LA LASTRA, *Pescadores i llauradors...*, *op. cit.*, p. 68.

⁹² Vegeu, entre d'altres, a tall d'exemple: L. PARDO *La Albufera de Valencia*, Instituto Forestal de Investigaciones y Experiencias, Madrid:1942; C. CARUANA TOMÁS: *Estudio histórico y jurídico de la Albufera de Valencia, su régimen i aprovechamiento desde la reconquista hasta nuestros días*, Academia Valenciana de Jurisprudencia y Legislación, València:1954; F. de Paula MOMBLANCH I GONZÁLEZ: *Historia de la Albufera de Valencia*, Ajuntament de València, València:1960.

LA PESCA

sabrosos llobarros»⁹³. R. Sanmartín s'hi refereix en el mateix sentit quan assenyala la importància d'espècies com la carpa, el barb, la perca, l'anguila, la llisa, o el llobarro⁹⁴.

Una ràpida comparança entre aquestes dues versions, tan llunyanes en el temps, ens podria menar a la conclusió, equivocada, que les espècies essencials no han variat la seua qualitat fins avui. Una anàlisi més acurada, però, ens mostra que moltes espècies endèmiques com la «gamba», el «petxinot», el «samaruc» o el «fartet», han vist reduït, avui, el seu hàbitat a ullals i sèquies, mentre que la llisa, la carpa o d'altres espècies, tradicionalment forànies, augmenten en detriment d'altres més valuoses, econòmicament i ecològica, com ara l'anguila i el llobarro⁹⁵. No obstant això, una comparació entre diferents obres escrites durant la segona meitat del segle XIX, com les de Cisternas o Steindachner, i d'altres, més actuals, com les de Virgili Sorribes, Dafaue Ruiz o Docavo, en donaria, però, una visió més exacta⁹⁶.

2. Les tècniques de la pesca

Dins el conjunt ample del que podríem anomenar «tècniques d'explotació» usades a l'Albufera, cal separar el que són «procediments» de pesca i el que són «instruments» de treball.

En el capítol de procediments podem diferenciar-ne tres: els de pesca en «companyia», els de pesca «involant» i els de pesca en «redolí». Tots ells són típics de l'Albufera i es practiquen, encara avui, amb poques diferències respecte de com es practicaven al segle XVIII.

La pesca en companyia és aquella en la qual un conjunt de barques fan un cercle de xarxes per capturar la pesca. La variant denominada «involant» és aquella en què una barca es desplaça pescant pel llac de forma aïllada, emprant qualsevol dels instruments existents. Per últim, la pesca en redolí —possiblement la més típica de

⁹³ P. MADÓZ: *Diccionario Geográfico-Estadístico-Histórico de España y sus posesiones de ultramar*, Reprod. facsimil editada per la Institució Alfons el Magnànim: *Diccionario Geográfico-Estadístico-Histórico de Alicante, Castellón y Valencia*, vol. I, València:1982, s. v. «Albufera».

⁹⁴ R. SANMARTÍN ARCE: *La Albufera y sus hombres. Un estudio de antropología social en Valencia*, Akal, Madrid:1982, p. 18.

⁹⁵ *Guía de la Naturaleza de la Comunidad Valenciana*, Editorial Prensa Valenciana/Levante-El Mercantil Valenciano, València:1990. Vegeu l'apèndix dedicat al Parc Natural de l'Albufera.

⁹⁶ Vegeu, entre d'altres, R. CISTERNAS: *Catálogo de los peces comestibles que se crían en las costas españolas del Mediterraneo y en los ríos y lagos de la provincia de Valencia*. Memoria premiada por el Instituto Médico Valenciano en el aniversario de 1867, València:1867 i, del mateix autor, «Ensayo descriptivo de los peces de agua dulce de la provincia de Valencia», *Anales de la Sociedad Española de Historia Natural*, Madrid:1877, tom VI, p. 69; C. DAFUAUE RUIZ: *La Albufera de Valencia. Un estudio piloto*, Madrid:1975; I. DOCAVO ALBERTI: *La Albufera de Valencia, sus peces y sus aves*, Ed. Alfons El Magnànim, València:1979; F. STEINDACHNER: *Zur Fischfauna des Albufera-Seeböi Valencia in Spanien: Ichthyologischer Bericht über in nach Spanien und Portugal unternommene Reisse*, Sitzle Akad Wissenschaft:1865; P. VIRGILI SORRIBES: *Estudio piscícola de la Albufera y marjales lindantes*, València:1956, etcètera.

l'Albufera— consisteix a l'establiment d'uns punts de calada fixos en certes zones del llac on es va de forma periòdica a recollir el peix capturat⁹⁷.

Respecte de les eines és suficient saber que hi ha dos grups d'útils, els d'ham encebat i fil—entre els que trobem el palangre i les canyetes— i els de xarxa—entre els quals es trobaria el monot, la mona i el petard—. Per saber en què consisteix cadascú d'ells, L. Pardo fa una interessant descripció de tècniques com la «molinà», «l'encesa», el «rall» o les que he esmentat. Per la seua banda, L. Urteaga recull, també, dues tècniques de les que parlaré més endavant: el «gànguil» i el «bou»⁹⁸. Una perspectiva històrica, encara que referida a espais diferents, ens la podria donar la lectura d'obres de l'època com les de J. Cornide i A. Sañez Reguart⁹⁹.

3. Mercat i consum de peix

Normalment s'accepta la tesi que la dieta típica valenciana era, essencialment, vegetariana i que en ella la proteïna animal no era massa freqüent. Sembla que la carn era l'aliment del diumenge i que el peix no es consumia gaire.

Açò, però, si bé és raonable, no pot ser interpretat en termes absoluts. Alguns autors ens parlen de consum habitual de peix al camp i sabem que es consumien diverses varietats de peix, així com de carn¹⁰⁰. La varietat de productes i preus pel que fa les salaons i les conserves era molt gran.

⁹⁷ El sistema consisteix a crear una parada que frene els peixos quan naden a favor del corrent, tot fent-los retrocedir i quedar retenguts entre els mornells (xarxa cònica amb dues vàlvules internes de les que, una vegada dintre, no és possible elxir si no és obrint manualment el vèrtex del con); R. SANMARTÍN ARCE: *La Albufera...*, op. cit., p. 22.

⁹⁸ L. URTEAGA: *La tierra esquilhada...*, op. cit., pp. 42 i ss.

⁹⁹ J. CORNIDE: *Ensayo de una historia de los peces y otras producciones de la costa de Galicia, con un tratado de las diversas pescas y de las redes y aparejos con que se practican*, 1788; A. SANEZ REGUART: *Diccionario histórico de las Artes de la Pesca Nacional*, (Madrid, 1791-95).

¹⁰⁰ P. RUIZ TORRES: *Señores y propietarios...*, op. cit., p. 228, parla, en termes generals, de l'alimentació rural a Elx, i diu que: «*La alimentación cotidiana de la mayoría era el pan de cebada, legumbres, arroz y pescado, bebían agua salada y vino*»; J. BRINES BLASCO i C. PÉREZ APARICIO: «Aproximació al sistema impositiu de la ciutat de València (segles XVI al XIX)», *Afers. Fulls de recerca i pensament*, II:4 (1986), fan referència a diversos tipus de carn, que van des del greix, la pell o els peus de moltó, fins a la cansalada de porc o els peus i mans de cabrit [Aquest article va ser publicat, posteriorment, en castellà: «Aproximación al sistema impositivo de la ciudad de Valencia (siglos XVI al XIX)», *Stvdia Ilistorica*, «Homenaje al Profesor Dr. D. Manuel Fernández Alvarez, vol. V (1987), pp. 111-126, amb una primera nota d'actualització bibliogràfica sobre el tema, car l'original fou redactat per al *II Colloque sur les territoires de la Couronne d'Aragon à l'èpoque moderne* (Pau, 29-31 de maig 1981)]; Marqués de CRUILLES: *Guía urbana de Valencia antigua y moderna*, Imp. de José Rius, València, 1876, p. 80, afirma que, fins a 1749, es distingien quatre tipus de carn: «*fresca, mortecina que podía salarse y servía para cecina, la cual no tenía precio tasado, la del rafaí [...] mortecina que se reputaba comible [...] y la que por inútil o corrompida se hacía arrojar al sumidero*». Pel que fa referència a la venda de peix a la ciutat de València, en temps tan primerenc com l'any 1671, trobem la *Tarifa dels preus y posos do los mercaderios per a la millor exacció y cobransa*, València:1671, on figuren productes i preus com el següent: «Sardines grans de Olanda i Inglaterra, lo miler, 4 lliures; sardina Francesca, lo miler, 3 lliures; sardina catalana, lo miler, 2 lliures; sardina pera esch gastada, la bota, 8 lliures; salmó, lo barril, 6 lliures; toñina de sorra, de Sardeña, lo barril, 9 lliures; toñina de badà, lo barril, 6

LA PESCA

Aquesta diversitat i la fluïdesa de la seua circulació facilità, notablement, l'accés de població molt diversa al consum d'aquests productes. Si bé una anàlisi de la circulació del peix en general resultaria força interessant, no afecta el contingut d'aquest treball, per la qual cosa no l'abordaré. Així doncs, m'ocuparé, només, del consum de peix fresc.

Sabem que el peix circulava molt, perquè en 1818, amb motiu d'una dràstica davallada d'entrades d'aquest producte, s'instà el credencier perquè prohibís vendre'n a comerciants madrilenys abans de les 10 del matí: «*en atención a la grande escasez de pescado que se experimenta en el día con motivo de la prohibición de la pesca de ganguil i bou i otras de igual clase*»¹⁰¹.

Una quantificació de la venda del peix es fa difícil. Malgrat açò podríem fer una primera aproximació acudint a fonts fiscals. La recaptació del quint i del terç delme del peix podria ser l'indicador i, com aquesta era elevada, podríem concloure que el consum de peix ho era també.

No he localitzat fonts que ens indiquen el consum de peix a l'Horta i tampoc no n'he trobat ninguna que ens indique la quantitat de peix de l'Albufera que, legalment, es vengué als mercats rurals. Una possibilitat d'estudi exigiria localitzar el contrast, on el credencier —funcionari, de qui parlarem després, encarregat de controlar als ports i mercats la procedència i destí del peix entrat— prenia nota de la mercaderia que eixia per ser venuda a València, per veure si també hi constaven les llicències expedides per distribuir peix als pobles, cosa que no ha estat possible atenent a la documentació consultada.

De la quantitat de peix fresc entrat a la ciutat, sí que tenim algunes notícies. En 1818, a causa d'uns plets oberts pels pescadors sobre l'ús del gànguil i del bou es demanà al credencier que, per controlar la davallada de les captures, en haver prohibit aquestes arts, certifiqués el peix venut a la ciutat en 1817 i 1818. Segons assenyalà, en 1817 havien entrat 8.037 arroves i en 1818, 1.734, que traduïdes en quilos, sumaren unes quantitats de 68.073 i 14.686, respectivament. Si acceptem una població per a València de 71.975 habitants en 1787, l'índex de consum de peix per persona i any quedaria per sota d'un quilo¹⁰². Malgrat açò, aquest baix consum

---

lliures; toïna de espinetes vosonalla, tosos de Serdeña, lo barril, 2 lliures; toïna de Portugal i de Sicília, un terç menys que la de Sardeña; toïna de la terra, la arroba, 1 lliura; toïna de Castella, la arroba, 14 reals; toïna de tosos i espinetes, la arroba, 10 sous; Abadecho inglés, lo quintal, 4 lliures; Abadecho bretó, lo quintal, 5 lliures; Abadecho trencat, lo quintal, 3 lliures; Abadecho centinat, lo quintal, 2 lliures; Merlusa, lo quintal, 8 lliures».

¹⁰¹ ARV: Batllia-AA, exp. 2143, any 1818.

¹⁰² F. DIEZ RODRÍGUEZ: «La población de la ciudad de Valencia en el siglo XVIII. Censos y vecindarios», *Actes de les I Jornades d'Estudi de la població del País Valencià*, Institut Valencià d'Estudis i Investigació, València:1988, pp. 518-535; Per tenir una referència del significat d'aquest consum, L. Pardo diu que el producte venut a València els anys 1900, 1910 i 1920, fou de 175.200, 119.500 i 78.840 quilos, respectivament. Tenint en compte que la població de València, el 1900, per exemple, era de 206.026 habitants (vegeu, *Almanaque de «Las Provincias»*, any 1900), podem constatar que el cocient no havia variat a penes. Açò, en qualsevol cas, no ens ha d'estranyar; una enquesta mundial feta per la FAO., l'any 1963, revelava que dels 33 quilos de proteïna animal consumida per terme mig, al món, per persona i any, sols el 15% cron de peix: FAO: *Tercera encuesta alimentaria mundial*, Roma, 1963.

PESCADORS, CAÇADORS I RAMADERS

caldria interpretar-lo a la llum del de carn i atenent a una estructura social de la població que diferia notablement de la de l'Horta¹⁰³.

Pel que fa a l'estructura de la demanda, el peix sabem que rebé la consideració de producte barat i d'aliment de les classes populars. És cert que, de vegades, aquest tractament li'l donaren els pescadors per aconseguir major permissió a l'hora de fer servir arts de pesca d'arrossegament; també és veritat, però, que no sempre les reivindicacions vingueren dels professionals de la pesca.

Per tal de resumir, la imatge que podem extreure del ràpid repàs que hem fet seria la següent:

- L'oferta de peix a València, en l'Època Moderna era, pel que fa a la qualitat, molt ampla i del seu consum participaven tots els sectors socials. L'accés a aquest producte es feia de forma selectiva i sembla que fou l'aliment predilecte —pel seu baix preu— de les classes populars.

- El consum de peix fresc a la ciutat fou important. Les estimacions al voltant del consumit a l'Horta són subjectives i imprecises per la manca de fonts. No n'hem trobat cap que ens indique, de forma fefaent, quina quantitat de peix circulà pel mercat de l'Horta.

- Finalment, ha estat impossible diferenciar el percentatge de consum de peix de l'Albufera i de la mar, en l'oferta als mercats rural i urbà.

2. REGULACIÓ LEGAL DE LA PESCA

El corpus legislatiu que regulà les activitats pesqueres a l'Albufera a partir de 1761 va modificar i cobrir diversos espais legals, com ara: el control jurisdiccional del llac, l'ús dels factors de producció, els drets i deures dels pescadors, els moviments del producte de la pesca, l'organització de la pescateria i el procediment d'exacció. La normativa referent a l'exacció serà objecte d'un tractament específic i per tant no la tractaré en aquest punt.

1. Pesca i jurisdicció

Ja vaig dir, en ocupar-me de les pastures, que les Reials Ordenances i el nou Pla de Govern dissenyat a partir de 1761 sotmeteren el conjunt de l'Albufera —en qualitat de domini del Reial Patrimoni— a la jurisdicció de l'Intendent. No obstant això, en el cas de la pesca aquesta jurisdicció va ser limitada i hi quedaren parcialment exclosos els pescadors matriculats.

El govern de Carles III va escometre una seriosa reforma de l'exèrcit que

¹⁰³ Vegeu, CRUILLES, Marqués de: *Guia urbana de València...*, op. cit., p. 190, el qual parla de 88.971 caps de bestiar sacrificats a València, incloca la Particular Contribució, des de l'1 de juny de 1780 fins al 31 de maig de 1781. D'aquests, 65.807 caps eren de moltons; 6.754 corresponien a ramat capriu; 13.172 eren de xais; 1.030, bous; i 2.208 vedelles; J. E. CASTELLÓ TRAYER: «La estructura demogràfica urbana on la demografia proindustrial: 'La ciudad de Valencia en el Censo de Floridablanca (1787)'», *Estudis d'Història Contemporània del País Valencià*, 0 (1978), pp. 81-100, comenta que la població urbana de València es diferencià de la del camp, pel baix índex de població infantil, l'alt índex de població jove i, òbviament, per una estructura ocupacional molt diferent de la rural.

LA PESCA

inclogué un reforçament de l'Armada. Aquest reforçament no va afectar únicament el material de guerra, sinó també el personal tripulant destinat a prestar servei a les naus reials¹⁰⁴. L'intent d'aconseguir personal destre en l'art de la navegació obligà a vincular-hi els pescadors, obligant-los a contraure una sèrie d'obligacions que després veurem. Una de les poques contrapartides d'aquesta mesura forçosa fou la d'estendre el fur de marina a tot el col·lectiu de pescadors, amb la qual cosa quedaven, en el cas de l'Albufera, sotmesos al Comandament de Marina. En una societat organitzada en estaments, com encara ho era la que estudiem, aquest factor jugaria un paper important a l'hora de la distribució de privilegis.

Aquesta jurisdicció, lleugerament limitada, de l'Intendent, tingué, pel que fa a la pesca, un àmbit d'aplicació molt ample. L'article 17 de les Reials Ordenances va estendre l'obligació de tributar amb el terç delme del peix capturat a tots els pescadors que pescaven a la costa compresa entre el Xúquer i el Morvedre i amb el quint a tots els que ho feien a l'Albufera¹⁰⁵. El matís cal fer-lo perquè amplia i matisa l'abast del present estudi, encara que en la pràctica la consideració no tinga, com veurem, cap influència, ja que sols he trobat documentació referent als pescadors del Grau i als de l'Albufera.

2. Mitjans de producció

Les Reials Ordenances no foren massa exhaustives a l'hora de regular els mitjans de producció de la pesca. El fet que hi hagués una Comunitat de Pescadors va evitar una gran part de faena legisladora al Reial Patrimoni. Tanmateix, amb el temps, s'hi hagueren de prendre més atribucions perquè els seus interessos anaren divergent progressivament dels de la comunitat de pescadors. En principi les Ordenances de 1761 sols tractaren tres aspectes:

L'article 20 es pronunciava respecte de l'ús de les barques, tot dient que haurien d'estar marcades amb el distintiu del seu propietari i que deuriem tancar-se amb pany i clau quan no s'usaren. En aquest sentit, les Reials Ordenances venien a refermar la faena de control dels mitjans de producció que duïen a terme els gremis. Si els gremis de teixidors volien saber quants telers tenia cada mestre, els de pescadors —encara que uns gremis estigueren més interessats que altres— volien saber quantes barques posseïa cada pescador i, sobretot, impedir que cap professional no matriculat pogués pescar. En aquest punt el Reial Patrimoni els donà suport.

La prohibició d'usar la fitora per a pescar, contemplada en l'article 32, es féu també amb la intenció de limitar la pesca furtiva. Aquest instrument —un simple

¹⁰⁴ Sobre el Pla de Reforma de l'Armada del Marqués de la Ensenada, R. Salas Larrazábal comenta el fet que «Las dificultades para disponer de tan importante flota no eran sólo de orden económico; había también escasez de materiales esenciales, e incluso los almacenes resultaban insuficientes. Otra carencia, y ésta fundamental, era la de personal cualificado». Respecte del reforçament de l'Armada, situa el seu començament en 1714 i atribueix la responsabilitat primer a Patiño —Intendent de Marina des de 1717— i després, a Navarro, Ensenada i Valdés; vegeu, R. SALAS LARRAZÁBAL: «Ejército y Marina», *Enciclopedia de Historia de España*, dir. per Miguel Artola, Alianza Ed., Madrid: 1988, pp. 239-342.

¹⁰⁵ Vegeu, ARV: Batllia-AA, exp. 14, any 1761 i exp. 2317, any 1834-37.

74 trident— era usat sovint per pescadors ocasionals que practicaven aquest art a les sequioles i vessaments del llac. La pesca amb fitora estava a l'abast de tothom i no fou permesa mai per aquesta raó. El projecte de colonització de l'Albufera que presentà Torbé en 1753 incloïa, com a estímul per atraure colons, el gaudi del peix i anguiles que quedaren en les séquies, exempts de tribut, per a qui construís un canal de desguàs¹⁰⁶. No sabem si en algun moment de la colonització efectiva del llac els governs borbònics es decidiren a concedir aquest dret de forma explícita. El que és cert és que en pobles com Sueca, Silla o Sollana, amb amples fronteres i amb un contingent important de població jornalera, la pesca amb fitora fou una realitat i que les poques denúncies que es presentaren per aquest tipus d'activitat no foren proporcionals a les queixes i al grau en què s'hi practicà.

Pel que fa als «mitjans de producció», el tercer aspecte regulat per les Ordenances de Carles III fou el del nivell hídric del llac. Ho feren de l'article 40 al 43 i exposaren amb tota claredat la filosofia que anava a regir aquest aspecte tan vital per als pescadors, així com les obligacions que anaven a tenir en aquesta tasca cadascú dels sectors socials implicats.

Segons Carme García Monerris, el govern del desguàs de l'Albufera fou, abans de l'abolició dels furs, una atribució del Batlle General que encarregava l'execució als jurats de la Comunitat de Pescadors. Passà després al Capità General i des de 1747 a l'Audiència de València fins a la formació de la primera Comissió especial per a Montesa en 1751 en què passà a mans dels jutges don Alonso de Morón i don Diego de Angulo. Sembla, però, que el tancament i l'obertura de la Gola de l'Albufera no fou efectuada de forma regular fins pràcticament 1761¹⁰⁷. Més endavant veurem per què.

La regulació de les aigües de l'Albufera segons les Reials Ordenances de 1761 quedà legislada de la següent forma:

a) Com a norma, la gola romandria oberta des de la lluna vella de gener fins al 8 de novembre, encara que, si la prudència ho aconsellava, podia mantenir-se oberta més temps. Açò, suposem que es feia en prevenció de possibles riudes¹⁰⁸. El criteri seguit per obrir-la o tancar-la era, literalment, «*que no cause perjuicio a los dueños de las tierras de los límites de ella y demas de la circunferencia que ha de ser el principal objeto, como tampoco al pescado que se crie y pueda criarse en la Albufera*». Aquest criteri, en teoria, era equitatiu i respectuós tant amb els agricultors com amb els pescadors, però en la realitat fou molt més parcial, ja que, quan xocaren els interessos agraris i els pesquers, es va afavorir clarament els primers.

b) En cas que la gola es tanqués per causa natural, durant el temps en què romania oberta, els veïns de Sueca —més implicats, donada la proximitat del

¹⁰⁶ C. GARCÍA MONERRIS: *Rey y señor...*, op. cit., pp. 25-26.

¹⁰⁷ C. GARCÍA MONERRIS: *Rey y señor...*, op. cit., p. 35⁴⁶.

¹⁰⁸ Quan parle de la Gola em referesc a la d'El Perelló. Com diu Burriel, «*la primera (el Perelló) es la más antigua, la segunda de principios de siglo y la del Pujol se hizo en 1953 en el lugar donde hubo una acequia antigua con el mismo nombre. Sólo la última sale hoy directamente de la Albufera, las otras dos comunican con ella mediante una red de canales a causa del relleno moderno de su parto S. E. convertida en arrozales*»; Vegeu E. BURRIEL DE ORUETA: *La Huerta de Valencia. Zona Sur. Estudio de Geografía Agraria*, Institució Alfons el Magnànim, València:1971, citat per R. SANMARTÍN ARCE: *La Albufera...*, op. cit., p. 13.

LA PESCA

Xúquer— estaven facultats per obrir-la a les seues expenses. Si el motiu del tancament fóra artificial eren els pescadors els qui havien d'obrir-la, alhora que podien repercutir l'import de les despeses sobre els responsables, en el cas que hom esbrinés qui ho havia fet.

c) Per al moment de l'obertura es dictaren algunes normes de seguretat, per evitar desgràcies personals i, sobretot, per assegurar que l'operació s'efectuava amb l'eficàcia que exigia el conreu de l'arròs. Així, només es permetia posar xarxes per conservar la pesca si el temps era propici (quan l'únic perill que creaven aquestes xarxes era que no permetien que els arrossars desguassaren amb la fluïdesa necessària). L'ordre que impedia que pogueren haver barques quan s'obris la gola sembla, essencialment, una mesura de seguretat per protegir les persones, i no sembla que tingués un altre objecte que el d'evitar possibles accidents.

d) Crida l'atenció, certament, el paper que es va assignar en la regulació de les aigües, tant als pescadors com a l'arrendador del quint.

L'article 43 de les Reials Ordenances, determinava que serien els propietaris de les barques els qui haurien de dur els materials necessaris per efectuar el tancament. Açò sembla lògic perquè eren els únics que podien fer-ho. Caldria esbrinar, però, si estaven interessats o no en l'empresa.

La tesi que els pescadors preferiren mantenir oberta la Gola contínuament, resulta prou coherent amb l'ordre que especificava que: «*quando se cerrar artificialmente se ha de abrir a costa de la Comunidad de Pescadores*». El que ja no resulta massa coherent és que s'obligués a fer-se càrrec de l'operació del tancament a l'arrendatari del quint perquè sembla fora de qualsevol dubte que el seu interès seria coincident amb el dels pescadors, i que el primer assegurava la seua prosperitat en la dels segons. ¿S'hi suposaria algun tipus d'autoritat de l'arrendatari sobre els pescadors? ¿Serien diferents els interessos de l'un i dels altres? ¿Fins a quin punt podia interessar l'arrendatari de mantenir la Gola tancada? ¿No hi havia uns altres mitjans i unes altres persones més indicades per forçar els pescadors a col·laborar-hi? ¿Seria l'arrendatari el que seleccionaria els pescadors més idonis per participar en l'operació?

Sabem que les atribucions de l'arrendatari no arribaren al fet de sufragar les despeses del tancament. Possiblement, sí que fou del seu càrrec l'obertura, però la seua participació s'hi va reduir, en el cas del tancament, a seleccionar els pescadors encarregats o a representar, simplement un paper, de mitjancer entre pescadors i llauradors. Sabem que els pescadors participaren d'alguna manera en les juntes convocades per organitzar l'obertura i tancament de la Gola. Així mateix, tenim constància que en 1812 hi concorregueren els de Catarroja, però no sabem si els del Palmar ho feren alguna vegada.

3. Els pescadors i la llei

Dues foren, al segle XVIII, les lleis fonamentals que s'ocuparen de regular l'organització social del treball pesquer, dels drets i dels deures dels pescadors. Aquestes foren les Reials Ordenances de 1761 i la Reial Ordre del 6 de març de 1799¹⁰⁹.

¹⁰⁹ ARV: Batllia-AA, exp. 2046, any 1809 i exp. 14, any 1761.

Pel que fa als deures, les primeres determinaven en l'article 17 el de matricular-se per a tots els pescadors. Aquesta formalitat suposava l'obligació d'identificar-se davant el credencier, declarant el nom i veïnat al que pertanyien, deixant constància, també, del tipus de pesca que pensaven estrear. L'article 17 establia l'obligació d'actualitzar aquestes dades quan canviaren i el 18 la de jurar anualment que complirien amb els seus preceptes tributaris.

La Reial Ordre del 6 de març de 1779 s'ocupava dels pescadors com a potencials militars. En aquest sentit, allargava el període de reclutament des dels 16 fins als 45 anys, i obligava a rendir un any de servei, de cada tres. Aquest sistema de reclutament fou suavitzat per als pescadors de l'Albufera a partir de 1809. Aquest any, un llarg plet entre la Comunitat de Pescadors del Mar i de l'Albufera dugué l'Intendent a eximir del servei els pescadors del llac casats i amb més de 40 anys.

Els drets dels pescadors quedaren establerts als articles 9, 10 i 37 de les Reials Ordenances i, certament, no foren el *summum* de la generositat:

L'article 9 es referia als pescadors d'El Palmar i els autoritzava a usar les branques de la Devesa per a fer les seues barraques.

L'article 10 feia referència als pescadors de Catarroja i a l'arrendatari. Autoritzava els primers a usar, també, branques de la Devesa per a fumar les seues xarxes, però sempre a l'illa d'El Palmar; autoritzava, així mateix, l'arrendatari a usar-ne quantes li foren necessàries per a procedir al tancament de la Gola.

L'article 37 permetia els pescadors tenir armes a les seues barques i a les barraques, sempre que no les usaren per a caçar.

4. Control dels intercanvis

Dos aspectes que les ordenances tractaren especialment foren el del control dels intercanvis i el de la mobilitat de la producció. La societat d'Antic Règim, amb un aparell estatal molt menys desenvolupat que l'actual, no controlava la renda de les persones per distribuir les càrregues fiscals, sinó que controlava els intercanvis per establir impostos sobre la producció i el consum. Aquesta actitud es veié plasmada respecte de la pesca a l'Albufera en la determinació del lloc per on s'hi podia desembarcar la pesca, en l'establiment d'una normativa molt minuciosa referent al trasllat del peix fins als punts de venda, en la fixació dels llocs on s'hi podia vendre i, per últim, en la restricció de la facultat de vendre'l.

El peix podia desembarcar, d'acord amb l'article 19 de les Reials Ordenances de 1761, pels ports de Silla i Catarroja, per la Gola del Perelló i per El Saler. En qualsevol d'aquests llocs hi havia un funcionari —el credencier— que prenia compte del tipus de peix desembarcat i de quina era la seua destinació. Si s'havia de vendre a València, ho feia constar al contrast i donava notícia al credencier de la pescateria de València, que comprovaria que el peix que havia eixit cap a la ciutat no s'havia extraviat. En el cas que hom anés a vendre als pobles es manifestava la quantitat i qualitat del peix als «*tablageros o subarrendadores*» que cobrarien el quint corresponent i expedirien un document que, amb validesa durant tres dies, permetria la venda als mercats rurals (Art. 23).

L'entrada del peix a la ciutat era també molt vigilada. El del mar entrava, per proximitat geogràfica, per la porta del Real; el de l'Albufera ho feia, per la mateixa

LA PESCA

raó, per la de Sant Vicent. L'article 25 de les Reials Ordenances deixava ben clar que a l'entrada a la ciutat s'haurien de pagar els drets de portes i que el producte hauria d'arribar directament i sense que s'extraviés per carrers ocults, al lloc concret destinat per a la seua venda: la pescateria¹¹⁰. Excepcionalment es permetia la venda de peix fora d'aquest recinte, després d'haver adquirit un permís especial (Art. 26).

A la pescateria, el credencier presenciava la descàrrega del peix, que no es podia dur a terme en un altre lloc, alhora que prenia nota de la quantitat i qualitat del peix descarregat, del lloc de procedència i del preu pel qual es vendria¹¹¹. Així es constatava en el contrast que el peix que havia eixit de cada port arribava al seu destí (Art. 28). Per vendre peix de tercers era precis obtenir una llicència del credencier o de l'arrendatari dels drets sobre la pesca.

Com veiem, tot estava absolutament regulat i establert en les ordenances, el que falta veure és en quina mesura això es duqué a la pràctica. El sistema no era senzill i els elements a controlar n'eren molts.

5. Organització de la pescateria

Juntament amb aquestes normes, contemplades en l'ordenança, podem trobar-ne algunes més, relatives al manteniment de l'ordre a la pescateria. Sembla que aquest establiment fou, en la pràctica, una mena d'encant on es vengueren i compraren objectes de tota classe. L'administració, gelosa del bon ordre, va promulgar el 22 d'abril de 1824 una Reial Ordre prohibint la venda de robes usades i d'altres articles «*extraños al objeto de este establecimiento*», i fixà penes, per als contraventors, de 30 reals per la primera vegada que infringiren la norma, 60 per la segona i cent per la tercera. La faena de vetllar per què es respectés la llei va ser encomanada a uns guardes vigilants i als agutzils del jutjat de l'Albufera¹¹².

Durant l'època foral el jutjat de pescadors assumia, a la pescateria, la faena de «*reconocer el pescado, cuidar a los pescadores, corregir y castigar a los revoltosos y, en una palabra, tener formado un tribunal gubernativo para conservar la tranquilidad y buen orden*»¹¹³. Aquesta atribució fou radicalment amputada amb el canvi dinàstic, encara que no podem datar amb exactitud el moment en què això va ocórrer¹¹⁴. Aquesta manifestació de la política reformista motivà fortes protestes entre els pescadors.

¹¹⁰ Aquesta estava ubicada, segons M. A. d'Orellana, a la plaça de los Herbes. Aquesta plaça ora la que avui s'anomena plaça Lope de Vega, situada al costat de la plaça Redona; vegeu, J. L. CORBÍN FERRER: *El mercado de Valencia: mil años de historia*, Caixa d'Estalvis de València, València:1990. Al voltant de la pescateria es situaven, també, una part de les carnisseries de la ciutat.

¹¹¹ V. L. SALAVERT I FABIANI: «Notes sobre la sanitat municipal a la València dels segles XVI i XVII: les competències del mustassaf en matèria de mercats i conservació dels carrers», *Afers. Fulls de recerca i pensament*, III:5/6 (1987), p. 263, comenta que normes com la que obligava a vendre el peix net, per evitar que es podrís massa ràpid, o que només el podien vendre els «amos o venedors», ja existien als segles XVI i XVII.

¹¹² Vegeu l'Apèndix documental, doc. núm. 7.

¹¹³ ARV: Batllia-AA, exp. 2046, any 1809.

¹¹⁴ V. SALAVERT I FABIANI i J. NAVARRO: *La Sanitat municipal a València. Sogles XIII-XX*, Institució Valenciana d'Estudis i Investigació, en premsa, fan esment dels canvis introduïts per una Reial

78 En una ocasió, el Comandant de Marina anà, com tots els anys, a autoritzar el canvi de jurat dels pescadors. L'arrendatari intentà, segons els pescadors, «*ponerle preso después de haberle tratado a su satisfacción*». Els pescadors, en clara al·lusió a la seua pèrdua d'atribucions, es queixaren que «*el cesionario o donatario, amparado en su juez protector, lo subrogava todo para sí y todo lo sujetaba a su prepotencia*». Les protestes, però, no solucionaren res i el conflicte acabà resolent-se a favor de l'arrendatari i de la Batllia que varen mantenir el control en tot allò referent a imposicions, alhora que varen veure augmentar els seus poders de control del mercat.

El Jurat dels pescadors quedà despullat, a poc a poc, de qualsevol atribució jurisdiccional i aquestes passaren a ser assumides per l'Estat. Possiblement, quan les Reials Ordenances de 1761 establien que tot allò relatiu a la pesca estaria subjecte a la jurisdicció de l'Intendent i quan exceptuaven les qüestions relatives a la Comunitat de Pescadors, que es regirien pel fur de Marina, estaven dient alguna cosa que els Pescadors no saberen llegir entre línies.

3. EL FISC

Per tal de fer una història de l'arrendament dels drets del peix a l'Albufera, ens hauríem de remuntar fins a la reconquesta, moment en què Jaume I convertí l'Albufera en Patrimoni Reial i establí els impostos que, fins el segle XIX, gravaren el peix del mar i el del llac. Aquest, però, no és l'objecte d'aquest treball. Pel caràcter de la documentació que he manejat no serà possible, ni tan sols, cobrir tot el període que va des de la reincorporació del llac al Reial Patrimoni, en 1761, fins a la conversió dels drets en l'impost fix, que esdevingué en 1857. Caldrà limitar-se, doncs, a tractar d'extreure una imatge estàtica per a un període comprés entre 1820 i 1840, aproximadament, i fer les extrapolacions que permeta el material a l'abast.

Els contractes d'arrendament ofereixen una informació molt variada que, per qüestions metodològiques, tractaré en tres apartats.

Al primer d'ells veurem les condicions materials d'explotació del recurs. Açò, complementarà els aspectes legals que he tractat abans i ens permetrà palesar amb major precisió l'actitud del Reial Patrimoni en l'ordenament productiu del llac.

Al segon bloc tractaré les clàusules estrictament fiscals dels contractes. Hi veurem quin era el període d'arrendament, el seu cost i d'altres aspectes, com ara la forma de pagament i cobrament.

En tercer lloc estudiaré algunes clàusules referides al cos de funcionaris que ens serviran de trànsit cap a l'apartat següent on ens endinsarem en l'estudi de les relacions de producció i analitzarem en detall els protagonistes dels fets.

Instrucció, del 20 de març de 1709, que obligava a elegir, en substitució del mustassaf, a «*dos fieles oxecutores que celen por meses sobre la calidad y buen peso de los abastos y limpieza de las calles*». L'arrelament de la figura del mustassaf féu que, en principi, sorgiren confusions i que aquests «*fieles*» actuaren, en la pràctica, de forma idèntica al mustassaf. El procés descrit ara seria semblant i ambdós reflectirien el xoc entre dues concepcions polítiques ben diferents. He d'agrair els autors d'aquest treball que m'hagen lliurat el seu inèdit.

LA PESCA

1. Condicions materials d'exploració

Els contractes de 1821 i 1823 es definiren amb claredat respecte de l'objecte arrendat i dels procediments i mitjans d'exploració. Així, reconegueren el dret de l'arrendatari a percebre la prorrata que li corresponia del peix del Grau, Morvedre, Silla, Sollana i Sueca, encara que l'administració no es comprometé en el cobrament d'aquesta prorrata¹¹⁵.

En aquests contractes l'Administració, explícitament, cedia en arrendament els redolins —sempre que no se n'assenyalaren més dels que ja hi havia i sempre que ningú d'ells tingués més de dues-centes brases— i, cedia, també, el poder de concedir llicències per a pescar, tant als llocs de pesca «involant» com als redolins. En la realitat, crec que l'exploració no va poder ser controlada pels agents fiscals. Considerant les atribucions que tenia respecte dels redolins la Comunitat de Pescadors del Palmar —més endavant les veurem—, poc podria fer l'arrendatari excepte acceptar el resultat del sorteig dels redolins entre els pescadors autoritzats per la comunitat¹¹⁶.

També certes clàusules feien esment d'algunes limitacions en l'ús dels redolins imposables per la primacia de l'orientació agrària. Una d'elles obligava que: «*En los redolines que toquen las carreras se dejarán libres estas el día catorce de Febrero de cada año hasta que en su totalidad se halla (sic) levantado el fruto del arroz de las fronteras y toda pesquera en general no podrá verificarse sino en los artefactos prevenidos por ordenanza*»¹¹⁷.

Per finalitzar, en els contractes es feia esment als útils de la pescateria («pesos i postetes») que es deixaven en ús de l'arrendatari amb la condició que foren tornats en bon estat en finalitzar l'arrendament. Cal aclarir que els qui usaven dels «pesos i postetes» directament eren els pescadors que, per açò, pagaven una quantitat al Reial Patrimoni, que aquest, en qualitat de propietari, recaptava de forma directa o indirecta. Els mateixos pescadors tenien arbitrat un procediment de recaptació¹¹⁸. Carme García Monerris reproduceix una relació dels arrendataris dels «pesos i postetes», els quals s'arrendaren per separat fins a 1805. Sabem també que a partir

¹¹⁵ ARV: Batllia-AA, exp. 2317, any 1834-37.

¹¹⁶ Luis Pardo fa esment a la repulsa que manifestaren els pescadors, quan en 1857 s'intentà arrendar la pesca—no els drets sobre la pesca—. L'experiència, pràcticament fins avui, ens mostra la infructuositat de moltes mesures polítiques per causa de l'oposició passiva de les classes populars. T. SHANIN: *La clase incómoda*, Alianza, Ed., Madrid:1983, p. 295, en estudiar les actituds dels camperols distingeix tres tipus d'accions polítiques: accions polítiques de classe, accions polítiques dirigides i accions amorfes. Dins de l'última tipologia inclou dos tipus d'accions: motins locals i actituds passives. De les segones afirma que: «*un enorme número de decretos y órdenes en todos los países del mundo han quedado sin efecto alguno ante la actitud campesina que los ha incumplido de forma espontánea, obstinada y silenciosa*». Aquesta afirmació —deixant de banda el context en el qual està inscrita, ben diferent del de l'Horta valenciana— seria perfectament vàlida per veure les actituds d'un grup social com el dels pescadors d'El Palmar.

¹¹⁷ ARV: Batllia-AA, exp. 2120, any 1821.

¹¹⁸ En 1817 els components de la «junta de promenia» denunciaren el jurat que recaptava per l'arrendament de «pesos i postetes» de la pescateria, perquè no doia els diners que havia recaptat. Sol·licitaren que es donés ordre perquè ningú no li pagués; ARV: Batllia-AA, exp. 2083, any 1817.

de 1857 ho foren directament als pescadors a canvi de la simbòlica quantitat de 2 reals per trimestre¹¹⁹.

2. Aspectes fiscals dels contractes d'arrendament

Dins les clàusules que podríem anomenar específicament fiscals trobem condicions relatives al període d'arrendament. Els contractes que hem estudiat es feren per dos anys, però fins a 1817 s'havien estipulat per quatre. Possiblement, els terminis començaren a fer-se més curts i menys regulars a partir de 1820 —coincint amb el Trienni Constitucional— i la tendència es va mantenir fins a l'abolició del règim feudal¹²⁰.

Pel que fa als pagaments, al repartiment de despeses del contracte, etcètera, l'arrendament de 1821 —el més primerenc que he trobat— és molt més sobri que els posteriors. Les clàusules es concentraren, bàsicament, a definir amb claredat l'ús d'allò arrendat, a deixar ben clar l'ús que hom faria de la Gola, etcètera, com si el repartiment de costes i la resta d'assumptes estigués tan clarament definit pel costum que no calgués escripturar res. Respecte del sistema de cobrament dels drets es digué que es percebrien de forma tradicional.

Sembla que, a partir dels anys vint, o bé s'incrementà la pressió fiscal del Reial Patrimoni, o bé augmentaren els problemes de recaptació. En 1823, juntament amb les normes que obligaven al pagament en «*metálico sonante*» i que no concedien rebaixes sota cap concepte, es deixà a càrrec de l'arrendatari el cost de la subhasta. En 1821, per omissió, suposem que fou a càrrec de l'administració, però, encara que no fóra així, és important assenyalar el fet que en 1823 s'hi féu constar per escrit.

En 1834, totes aquestes normes es multiplicaren. De 14 clàusules, 9 es referiren a qüestions relatives al pagament i repartiment de despeses. En principi, s'adjudicaren a l'arrendatari les despeses de la subhasta, escriptura i còpia. S'obligà al pagament de bestreta, per trimestres i s'uniren d'altres despeses que fins ara no constaven enlloc. Així, es va legislar que: «*Será de su cuenta satisfacer la compensación del derecho del trajín a la Comunidad de Pescadores y el salario del fiel credenciero nombrado o que se nombrare por la administración y de los demás empleados necesarios para el servicio*».

En prevenció de possibles endarreriments i per tal que no passés el que passava amb les pastures, es va prevenir que si els arrendataris s'endarrerien més d'un pagament, es posaria l'arrendament en mans de l'administració «*de su cuenta y riesgo y a sus costas, sin perjuicio de procederse por apremio*».

El Reial Patrimoni, per evitar ser defraudat en els seus drets matisava que «*no podrán dispensarse ni dispensar a nadie de la puntual observancia de cuanto*

¹¹⁹ C. GARCÍA MONERRIS: *Rey y señor...*, op., cit., p. 252; F. de P. MOMBLANCH GONZÁLBZ: *Historia de la Albufera...*, op., cit., p. 152.

¹²⁰ F. de P. MOMBLANCH GONZÁLBZ: *Historia de la Albufera...*, op. cit., p. 144, comenta: «*Esta era la situación del lago y sus límites cuando se proclamó el régimen constitucional en 1820, que produjo en la Albufera poco menos que una revolución social, pues los enfiteutas dejaron de satisfacer las pensiones, cesó la actuación de la Bailía y del administrador nombrado por el Infante Don Carlos, pasando todo a manos del Intendente*».

LA PESCA

previenen en la materia las mencionadas ordenanzas y las órdenes acordadas así en la conducción, manifestación, pago del derecho, como en el buen orden, limpieza y demás prevenciones de buena policía y salubridad». Sembla que, aleshores, els «pactes» entre arrendataris i pescadors estaven prou estesos i que l'oposició entre aquests sectors de vegades es quedava en la teoria. Com veurem més endavant, i ja vàrem veure quan tractàrem el tema de les pastures, la posició de l'arrendatari fou, durant tot aquest període de conflictes i canvis, una posició còmoda per poder moure els fils de l'aparell administratiu en el seu propi benefici. És possible, inclús, que llingués o busqués algun tipus de lligam, bé familiar, bé de qualsevol altre tipus, amb la Comunitat de Pescadors.

81

3. Els funcionaris

Encara que ens resulta difícil d'estudiar les relacions entre els arrendataris i els funcionaris relacionats amb la recaptació, unes referències trobades en un contracte de 1834 ens poden servir per fer una primera aproximació. En el citat contracte es facultà l'arrendatari per anomenar tots els funcionaris segons el seu criteri, que tindria validesa absoluta, excepte en el cas dels guàrdies. Pel caràcter policíac d'aquests, l'arrendatari només pogué proposar els que considerava més capacitats, estant de part de l'administració la facultat d'expedir-los el títol i habilitar-los «*en forma cercionada de su capacidad y buena conducta*».

Com veiem, l'administració en aquest sentit, com també ho féu en alguns aspectes de l'organització de la producció, deixà un marge d'actuació molt ample a l'arrendatari. Açò tindria importants conseqüències a llarg termini. Reincidirem en aquesta idea més endavant.

4. ORGANITZACIÓ SOCIAL DEL TREBALL

1. Treball legal

Cal considerar, per la seua importància, l'existència de tres comunitats de pescadors: la de la Mar, la d'El Palmar i la de Catarroja¹²¹. Una anàlisi històrica de les tres comunitats presenta dos problemes:

El primer fa referència a la denominació de les comunitats. La documentació que he treballat és confusa respecte de les dues que varen existir al llac. Normalment, no he trobat el terme «pescadors d'El Palmar» o «pescadors de Catarroja» sinó, més sovint, el terme genèric de «pescadors de l'Albufera». El problema, doncs, es

¹²¹ Amb posterioritat al període estudiat es consolidà com a corporació la Comunitat de Pescadors de Silla, encara que en el passat no tingué un pes específic com el tingué, per exemple, la de Catarroja. Com diu F. de P. MOMBLANCH GONZÁLEZ: *Historia de la Albufera...*, op. cit., p. 152, «*La Comunidad de Silla no tiene la solera ni la importancia de las otras dos, quedando reducido su ámbito al canal de comunicación con el lago y a las acoquias de su término. En todo se rige de manera similar a la Comunidad de Catarroja*». Més endavant, també es creà la Comunitat de Pescadors de canya d'El Perelló, però, aquesta, no pot ésser considerada amb els mateixos paràmetres que les que veurem a continuació, a causa dels seus fins esportius.

planteja a l'hora de discernir a qui atribuir aquest nom, perquè no podem saber si els primers i legítims pescadors de l'Albufera ho foren els d'El Palmar o els de Catarroja. La segona qüestió rau a saber si la Comunitat de Pescadors del Mar va nàixer abans o després que les de l'Albufera.

82

Carme Caruana, quan es refereix als orígens de les comunitats de pescadors diu —aplicant el terme «gremi» o «comunitat», en un sentit molt restringit— que la Comunitat d'El Palmar va sorgir com una segregació de la del Mar, propugnada per alguns membres d'aquesta que vivien a Russafa i que usaven l'illa com a lloc on deixar les seues eines i on pescar esporàdicament. La documentació que he manejat, però, no reflecteix amb claredat aquesta realitat. Ricardo Sanmartín, tampoc no deixa clar el terme, encara que apunta la possibilitat que l'origen fóra mixt i que hi hagués aportacions dels Pescadors del Mar i dels de Catarroja. Diu que l'establiment definitiu de pobladors en el Palmar es duria a terme en 1762, és a dir, coincidint amb la promulgació de les Reials Ordenances de Carles III¹²².

Pel que fa al problema de quina era la legítima Comunitat de Pescadors de l'Albufera, cal dir que la reconeguda per l'Intendent i el Reial Patrimoni fou la d'El Palmar. Malgrat això, resulta difícil d'esbrinar si la que motivà els conflictes, que després veurem, amb els pescadors del mar, fou aquesta o la de Catarroja. Així mateix, descobrir si la dipositària dels privilegis atorgats per Jaume I, Pere II, Carles I, etcètera, fou una o una altra és una qüestió inextricable que possiblement no puga ésser desxifrada fins que no es buiden els arxius de les dues comunitats i puga fer-se un recorregut històric des dels primers temps de la seua existència; i encara així, resulte difícil. Els enfrontaments entre les dues comunitats tenen un fons sociològic ancestral i possiblement les anades i vingudes de la fortuna hagen destruït o deformat els pocs testimoniatges fiables que hi puguen haver.

Respecte de l'antiguitat de les comunitats del mar i de l'Albufera, diversos plets entre elles donen a entendre que la del llac fou anterior a la del mar o, almenys, així ho reconegué l'Intendent.

Intentaré, ara, de caracteritzar les tres comunitats per referir-me, després, a les relacions que mantingueren entre sí. Empraré el terme pescadors de l'Albufera quan aparega així a la documentació, sense decidir si els legítims pescadors del llac foren els d'El Palmar o els de Catarroja.

1.1. *La Comunitat de Pescadors del Mar*

La Comunitat de Pescadors del Mar fou anomenada també Comunitat de Pescadors del Cabanyal o del Grau i estigué integrada, amb probabilitat, per pescadors urbans que eixien a pescar des dels poblats marítims i que viurien al barri dels pescadors, dels que ens deixa constància Orellana¹²³.

Aquests pescadors, pel comportament que mantingueren amb els de l'Albufera, i que podem resseguir als diferents plets, sembla que romangueren integrats totalment en la ciutat, on vengueren els seus productes i participaren, com a

¹²² R. SANMARTÍN ARCE: *La Albufera...*, op. cit., p. 223.

¹²³ Per trobar referències sobre la Pescateria i el barri de pescadors. vegeu M. A. d'ORELLANA: *Valencia antigua y moderna*, Acción Bibliográfica Valenciana, València: 1923, pp. 111, 112, 406 i 652.

LA PESCA

corporació plenament constituïda i integrada, en la vida social urbana. Per la naturalesa del medi en què pescaven usaven tècniques d'arrossegament —pesca amb gànguil i bou— i mantingueren a finals del segle XVIII i principis del XIX una relació molt tensa amb els «conservacionistes» il·lustrats dels governs borbònics.

En aquest sentit el comportament dels pescadors del mar tingué poc a veure amb el dels que esmenta Luis Urteaga quan afirma que: «*Los pescadores agremiados se quejan del uso de las nuevas técnicas, que además generan desempleo y provocan una tendencia a la baja de los precios del pescado dada su alta productividad*»¹²⁴.

En 1817, una Reial Ordre del 8 de desembre, per raons de seguretat i salut pública, prohibí la pesca amb gànguil o bou. Aquest fet tindria una repercusió molt sensible sobre la producció. La Junta Superior de Sanitat reconegué les conseqüències de la prohibició, però, no obstant, argumentà que «*todos o la mayor parte de los barcos son los que introducen el contrabando, los que conciertan los desembarcos, los agentes de los capitanes contrabandistas, los que [...] comprometen la salud pública*». El raonament dels pescadors contra aquesta disposició, inclogué els següents arguments:

En primer lloc, la prohibició dificultava l'abastament de la ciutat i dels pobles de les rodalies i perjudicava la gent necessitada, que es veia privada d'un aliment barat. Certament, aquesta qüestió no fou ignorada per l'Administració perquè, aquest mateix any, va prohibir exportar peix del què es venia a la ciutat.

La segona raó en pro de la permissió de la pràctica pesquera amb gànguil fou parar la caiguda de la recaptació fiscal pel tràfic de la sal.

La tercera, que la prohibició resultava, tal vegada, una mesura massa dràstica i, possiblement, una restricció més moderada hagués eliminat els inconvenients sense causar els mals que provocava en els usuaris i en el col·lectiu de pescadors.

1.2. La Comunitat de Pescadors d'El Palmar

La Comunitat de Pescadors d'El Palmar participà de la major part de les característiques que hem esmentat en parlar dels del mar, encara que amb lleugeres diferències.

Els pescadors d'El Palmar, contràriament al que ocorria amb els del Grau, sembla que pescaven sempre a l'Albufera, fent-ho al mar només de forma ocasional. La seua organització social era semblant a la dels pescadors del mar i foren des de sempre una corporació molt sòlida que es mantingué ferma en els seus principis gremials.

El principal art de pesca que empraren fou el redolí encara que, de forma secundària, n'empraren altres. Malgrat que la possibilitat de pescar en redolí no fou de la seua exclusiva, hi hagué elements interns de regulació —coneguts i sancionats per l'Administració— que establiren clars vincles entre aquest tipus de pesca i la Comunitat¹²⁵. Encara que als contractes d'arrendament constà com a facultat pròpia

¹²⁴ L. URTEAGA: *La tierra...*, op. cit., p. 47.

¹²⁵ Aquest sistema de pesca condicionà, en certa mesura, l'organització social del col·lectiu. El redolí exigia que el treball s'organitzés de forma comunitària i complicava, per tant, les relacions

de l'arrendatari del quint i terç delme del peix la de subarrendar els llocs de redolins, sembla que aquesta facultat no es va exercir mai i que l'organització de la producció sempre estigué a càrrec del Comú de Pescadors¹²⁶.

L'any 1840, per tal de poder accedir als redolins, el gremi exigia l'acompliment d'una sèrie de requisits referits a l'edat i a la possessió d'instrumental, com ara els següents: Si hom era fill de patró de la comunitat, calia tenir, almenys, vint-i-cinc anys d'edat o haver-se casat abans, així com posseir un mínim de cinquanta mornells, sis paradores, dos torns de filar i una barca corrent. Malgrat això, no era suficient amb la possessió d'aquests elements; el conjunt d'útils havia de rebre l'aprovació del jurat de pescadors i era necessari provar que hom els havia obtingut a les seues costes. Aquestes darreres condicions, si tenim en compte la tibantor de les relacions entre la Comunitat d'El Palmar i la resta, fou el gran obstacle a salvar pels forasters perquè, a més a més, la condició de forani feia que els requisits exigits foren el doble.

Per tal d'afavorir l'accés dels fills de patró al redolí, hi havia normes com la que estipulava que si un propietari estava retirat per incapacitat, no perdia el seu redolí, sinó que el seu fill adquiria automàticament el dret, encara que no reunís les condicions necessàries. Més endavant veurem com sempre funcionà la coacció, com a element dissuassori dels més pertinaços, i s'imposà la llei del costum.

Sembla que el peix d'El Palmar es vengué quasi sempre a la ciutat de València i que, en termes generals, aquesta comunitat participà de l'harmonia que hi hagué entre els pescadors del mar i l'Administració fins que començaren els conflictes provocats per fer servir la modalitat del gànguil.

1.3. La Comunitat de Pescadors de Catarroja

Aquest col·lectiu de pescadors va veure circumscrit el seu camp d'actuació a la superfície del llac exloent, però, els redolins. Tal com hem vist, l'exclusió no fou determinada per l'Administració, sinó pels pescadors d'El Palmar¹²⁷.

Les arts que empraren foren d'allò més variades, si bé les més importants foren les canyetes i les usades en la pesca d'arrossegament.

---

internes. L'organització de la pesca en redolí passava pel sorteig dels punts de calada, que s'adjudicaven a un conjunt de subjectes que, a la vegada, s'organitzaven en tandes per procedir a la recollida del peix. Cada redolí tenia un president i cada tanda un cap que, triat de forma democràtica, s'oncarrogava d'organitzar el treball. Per aquesta faena no percobia cap tipus de remuneració. És de suposar que aquest element contribuiria a crear diferències internes que, d'alguna manera, ajudarien a jerarquitzar el conjunt social. No obstant això, els mecanismes de diferenciació i dinamització social, vindrien determinats pel fet que el sorteig era absolutament arbitrari i que, com he dit, les diferències socials no es traduïen en cap tipus de retribució, i no tenien, per tant, un correlat econòmic; R. SANMARTÍN ARCE: *La Albufera...*, op. cit., p. 26., comenta sobre aquesta qüestió que: «*el sorteo puede unir a quienes no son vecinos ni parientes, amigos o no. Su participación en el trabajo no presupone amistad, más bien la puede provocar o romper. Pero su continua colaboración y comensalidad, a las que le lleva su modo de vida, brinda cauces intermedios entre la comunidad y el individuo, o entre la familia y la comunidad, a través de los cuales se socializa de manera permanente a sus miembros*».

¹²⁶ ARV: Batllia-AA, exps. 2143, any 1823 i 2317, anys 1834-37.

¹²⁷ ARV: Batllia-AA, exp. 2445, any 1840.

LA PESCA

La pesca amb canya, que també practicaren, tingué poc a veure amb el que, només cinquanta anys després, feien els pescadors d'El Perelló. No tenia cap finalitat esportiva i es practicava d'una forma ben curiosa. Un document de 1823 ens informa: «*la pesca con caña y vara es de dos maneras con respecto a las personas que la exercen: una es la de los pescadores de afición y otra es la que hacen los pescadores de oficio de la Comunidad de Catarroja, también con caña o vara, en ciertas épocas del año, por ser en ellas de mayor quantía y ventajosa la extracción del pescado: Dejan en el lago millares de cañas preparadas con el anzuelo y a la madrugada siguiente cogen acaso mayores porciones de pescado y de modo más seguro quizá que con las redes y de otra forma*». Aquest tipus de pesca fou considerat, per alguns, il·legal¹²⁸.

Pel que fa a les eines utilitzades en la tècnica anomenada d'arrossegament, l'ús del mornell i del gànguil d'arrossegament provocà diversos plets entre la Comunitat de Catarroja i la d'El Palmar¹²⁹.

Una anàlisi d'aquests conflictes resulta desconcertant perquè ens mostra plets per un mateix delictes, instats per la Comunitat de Pescadors d'El Palmar contra la de Catarroja, però també a l'inrevés. Malgrat aquest embolic de denúncies, miraré d'extreure'n alguna conclusió respecte dels interessos materials d'ambdues comunitats i de com aquests interessos quedaren plasmats en les seues actituds contra l'ús d'un instrumental determinat.

Una denúncia, efectuada pels pescadors de Catarroja contra els d'El Palmar, per usar mornells massa espessos, obligà l'Intendent, posat que aquests aspectes no estaven regulats en les ordenances, a sol·licitar l'opinió de perits. L'operació del peritatge ens desvetlla, encara que no amb massa claredat, l'actitud dels tècnics. La seua resolució, contra el *laissez-faire* que reclamaven els pescadors del mar, que hem vist abans, fou moderadament «conservacionista» respecte de l'ús de les eines. Els pescadors autoritzaren el mornell espès i el gànguil d'arrossegament durant els mesos de juny, juliol i agost, «*con el laudable fin de que no perezcan algunos pobres pescadores en tales meses de escasa pesca*». El gànguil parat i el gamber, aconsellaren que foren autoritzats durant tot l'any, encara que amb algunes matisacions, que després veurem, que no foren acceptades per l'Intendent.

Aquesta resolució indica que els pescadors d'El Palmar foren jutjats al si de la seua mateixa comunitat o per algun grup de pescadors del mar proper a ells. En altre cas, vistes les actuacions anteriors de l'administració davant problemes semblants, hagueren estat condemnats.

¹²⁸ ARV: Batllia-AA, exp. 2143, any 1823.

¹²⁹ Aquesta qüestió també motivà conflictes amb els caçadors. En un expedient de 1823 hom abunda: «*En los perjuicios que causan los pescadores del ganguil a los que van a tirar en los parages señalados por los arrendadores (sic per arrendataris) de la caza se prohíbe octa posquera en ellos, bajo la pena de veinte y cinco libras y demás conformes a contener este desorden y abuso malicioso, pero podrán hacerlo en todo lo demás del lago, transitar de paso por el traste donde estan tirando los cazadores y pescar también en el sitio donde lo hagan, siempre que sea fuera del traste, y quando por los arrendadores se señalen el Alcatí, Rocatí, Plana, Roclà, Flotos do Sollana o Fangar del Palmar, devrán avisarlo un día antes al Jurado de Pescadores de aquella comunidad para que lo tengan entendido y puedan hacer las prevenciones que los parezcan necesarias, siendo del cargo de dicho jurado y el de Catarroja entrar a sus respectivos individuos de todo lo prevenido en este capítulo y que no aleguen ignorancia*»; ARV: Batllia-AA, exp. 2133, any 1823.

El peix pescat pels membres de la Comunitat de Catarroja tingué, possiblement, una doble destinació. D'un costat es vengué a la ciutat —com ho prova la presència d'un contrast credencier al seu port— d'altre als pobles dels voltants.

La relació de la Comunitat de Pescadors de Catarroja amb l'administració fou molt tensa perquè sembla que el catarrogi no fou un gremi dòcil a l'hora d'actuar. Existí com a corporació però no en el sentit ortodox dels gremis urbans. Aquesta comunitat sembla que, o bé estigué des de la seua constitució a cavall entre el treball furtiu i la legalitat o bé que, durant el segle XVIII, les transformacions agràries i socials la varen descompondre i va perdre el favor de l'administració.

2. Treball il·legal: pesca furtiva i proletarització

Una anàlisi de les denúncies de pesca furtiva que he pogut localitzar, revela que els instruments més habituals utilitzats pels furtius foren la fitora i el gamber —probablement per la seua versatilitat i el seu baix cost—. Així ho reconegué l'administració quan els va prohibir.

Les denúncies per pescar amb fitora o en les sèquies, però, quasi no varen existir en la pràctica. Únicament he pogut localitzar-ne una, l'any 1763, quan feia poc que s'havien implantat les Reials Ordenances. Possiblement fóra causa d'un excés de zel dels guàrdies, interessats per recollir la substanciosa part que els corresponia, i del desconeixement dels contraventors. En aquest cas els denunciats foren set individus de Catarroja i de Sollana. El fet de no haver trobat més denúncies d'aquesta mena, possiblement es produïa no perquè aquesta modalitat de pesca no es donés, sinó per la dificultat de controlar les contravencions, pels dubtes legals que podien suscitar-se al voltant de les denúncies i per la falta de rendibilitat que proporcionaren (encara que se'ls capturés, podia ser que no pogueren pagar o que no tingueren béns embargables).

Segurament la pesca amb fitora es donava, de forma majoritària, en les zones de conreu d'arròs i per treballadors d'aquest sector. El fenomen dels aterraments contribuï a adobar el terreny perquè es desenvolupés aquest tipus de pesca. Al projecte de colonització de Torbé, la concessió d'un establiment incloïa el dret a poder beneficiar-se de les anguiles i peixos que quedaven presos als vessaments i sequioles. Aquest projecte, encara que no es dugué a terme, va marcar un precedent important. A més a més, la manca de precisió en les particions féu que a pobles com Sueca (on hom suposa una alta proletarització i on sabem que hi hagué problemes a l'hora de delimitar les fronteres) es donaren les condicions perfectes per a la proliferació dels furtius. Les referències a l'intolerable abús, per part del veïns de Sueca, foren constants¹³⁰.

He trobat, també, algunes denúncies per pescar amb canya, però foren imposades no a individus aïllats sinó, quasi sempre, contra la Comunitat de Pescadors de Catarroja. La imatge d'un camperol convertit en pescador de forma ocasional, eixint a pescar amb una canya i una bassa improvisada —imatge obtinguda de les referències proporcionades pels denunciants o arrendataris—, possiblement no siga certa. Els que pescaven amb canya —a més dels pescadors

¹³⁰ ARV: Batllia-AA, exps. 2113, any 1818 i 33, any 1763.

LA PESCA

afecionats, que sol·licitaren que es declarés lliure aquest tipus de pesca— foren els de Catarroja que, privats de l'ús del redolí, es veien obligats a fer-ho de forma involant, sortejant punts de cacera i arrossegant tot tipus d'inconvenients, o a idear d'altres artificis, com fou el cas de la pesca amb canya. Parlar, en aquest cas, de caça furtiva, possiblement no siga molt precís. Eren els mateixos pescadors de Catarroja els que evadien el peix. Eren els pescadors de la Comunitat de Catarroja els que, privats dels millors llocs per la Comunitat d'El Palmar i trobant-se amb l'allau de nous «agremiats» disposats a pescar, amb matrícula o sense, formaren un grup que difícilment s'ajustaria al concepte de gremi.

A la documentació examinada he trobat, també, alguns pescadors joves que exercien el seu ofici en barca i que es varen negar a quintar. Es tractà de pescadors coneguts, però que no reconeixien l'autoritat del credencier i que, davant la crisi, reaccionaren de forma violenta, adoptant comportaments que podríem interpretar com a «revolucionaris», però que en la major part dels casos eren «primitius».

En qualsevol cas, és clar que el pescador furtiu no fou qui, amb les mateixes arts que el matriculat, practicà la pesca al marge de la comunitat de pescadors, sinó aquell qui, o bé pertanyent a la comunitat es rebel·là de forma individual o recolzat per la col·lectivitat, davant d'una situació opressiva, o bé emparat per una llei confusa o inexistent, obtingué en les sequioles o vessaments el que no li era permès en els arrossars o en el lluent.

5. RELACIONS SOCIALS

1. *Relacions internes*

A l'hora d'estudiar les relacions entre les comunitats de pescadors cal prendre en consideració diferents aspectes. Com que els factors que condicionaren les relacions de les dues Comunitats de l'Albufera entre si i les d'aquestes amb la del Mar són bastant diferents, les tractarem per separat. Vegem em primer lloc les relacions entre les Comunitats de Catarroja i d'El Palmar. Aquestes vingueren determinades, fonamentalment, per tres factors.

En primer lloc cal estudiar la influència de la pressió demogràfica i social. El creixement de la població afectà, sense cap dubte, les dues comunitats de pescadors. Ho féu tant de forma directa com indirecta. El creixement de la població féu incrementar, possiblement, el número de pescadors, però les transformacions agràries i les relacions socials sorgides per causa del creixement també influïren de forma decisiva. La seua influència cal mesurar-la per separat en ambdues comunitats. A Catarroja, sembla que durant el segle XVIII les transformacions agràries feren volar pels aires l'estructura social i, possiblement, una important massa de la població es va veure obligada o a vendre la seua força de treball o a buscar la subsistència en altres recursos. Un d'aquests recursos alternatius fou la pesca i, probablement, l'entrada de llauradors a ocupar-se en faenes pesqueres, tant com el contrari, provocà una descomposició en el gremi que li féu perdre part de les seues característiques essencials. La Comunitat d'El Palmar, per altra part, també va sentir el pes de les transformacions agràries. En primer lloc, aquestes generaren una població proletaritzada que, amb uns salaris insuficients, necessitaria comple-

mentar la seua economia amb la pesca —fins ara monopolitzada per ells— o la cacera. En segon lloc, els canvis estructurals condicionaren la disponibilitat dels mitjans de producció. El sistema de regulació de les aigües i els aterraments tingueren una forta influència en les perspectives de la pesca i sobretot en les d'aquesta Comunitat.

88

En segon lloc, cal considerar, també com a motiu de discòrdia, la diferent posició dels pescadors de la Comunitat de Catarroja i d'El Palmar contra l'administració. Com he dit abans, la Comunitat de Catarroja no gaudí del favor de l'Estat. La descomposició de les seues estructures gremials, la seua bel·ligerància i la seua tendència a provocar desordres no foren del gust de la Intendència. El que caldria esbrinar és si tots aquests factors foren, en realitat, causa o conseqüència de la marginació patida respecte de l'administració. La Comunitat de Pescadors d'El Palmar fou la vessant oposada: encara que va perdre part del seu protagonisme per l'extensió del conreu de l'arròs, l'administració no deixà de mimar-la i d'afavorir-la tant com pogué.

Tots aquests factors no sorgiren de seguida, sinó que, progressivament, havien anat incorporant-se a la dinàmica del reialenc i ara passaren a formar part del codi que regia les relacions socials al llac. Així, l'accés als mitjans de producció en aquest moment estava determinat, de forma unilateral, pels pescadors d'El Palmar i per l'administració i era, per tant, un assumpte pendent per a la Comunitat de Catarroja. Açò generà una dinàmica molt específica en el sistema de relacions socials¹³¹.

He trobat alguns testimoniatges que poden servir-nos per a constatar l'existència dels factors esmentats i per a palesar l'estat de les dues comunitats i de les seues relacions en els moments més conflictius d'aquest període de transició. En algunes denúncies contra pescadors de Catarroja es pot veure les condicions de vida dels catarrogins: «*Vuestra Señoría podrá tomar los informes que le parezcan oportunos y verá Vuestra Señoría como por ellos le resultará su honradez e infelicidad [...], este desgraciado es absolutamente pobre y su subsistencia y la de su muger e infeliz familia depende de lo que gana el exponente en el mismo arbitrio de la pescquera, pues todo es así notorio en la referida villa*». Així mateix, expedients d'embargament corroboren la tesi que les condicions de vida dels pescadors, per unes o per unes altres raons estaven molt minvades¹³². Açò, però, no ho explica tot.

En unes altres ocasions, els enfrontaments tingueren un caire polític, però tampoc la política explica certes actituds. En 1840, l'enfrontament entre pescadors d'El Palmar i de Catarroja assolí un dels moments més àlgids. Aquest mateix any, s'havia suscitat un plet per l'ús del mornell espès. Respecte d'aquest plet, el Procurador Patrimonial afirmava: «*No puedo menos que manifestar a la consideración de Vuestra Señoría lo útil que será que Su Magestad se digne aprobar tales medidas que sirvan de aclaración a la Ordenanza de pesca del lago del Real Estado de la Albufera, así para preservación de la misma como para evitar disputas entre los individuos de ambas comunidades [...], haunque presumo que, sin acción en*

¹³¹ Si fóra cert que la Comunitat d'El Palmar va sorgir com a segregació de la del Mar i, per tant, tingué un oríge urbà, açò podria ser interpretat, també, com un conflicte camp-ciutat.

¹³² «*no se encontró cosa alguna por ser un pobre de solemnidad el qual havia manifestado que en el despacho de la Pescadería le habían embargado el importe de una porción de pescado que obraba en poder del Fiel Credenciero*»; ARV: Batllia AA, exp. 2128, any 1817.

LA PESCA

el Juzgado del Real Patrimonio, no serán suficientes tan acertadas medidas, que no pasan de conciliadoras, para que queden destruidas en el momento que olvidan el convenio que hicieron a mi presencia, lo cual es fácil en esta clase de gentes rústicas por su profesión, a las cuales si he logrado una voz conbencerles de sus errores y evitarles males de graves consecuencias, no siempre tendré igual fortuna y sin autoridad pública y judicial, llegará el día que se burlen por completo y que este ejemplo se generalice haún más de lo que por desgracia está on las diferentes clases que se hallan dentro del referido Real Estado».

En efecte, un altre expedient del mateix any, denunciava una ofensiva de la milícia: «*el domingo 24 del corriente, a las 2 de la madrugada fue invadida la Albufera por 40 nacionales armados, del pueblo de Catarroja, quo distribuidos en 6 barcos, la recorrieron toda, y fueron prendiendo y robando en detalle, a todos los pescadores de la Comunidad del Palmar que encontraron en sus redolines o suertes, apoderándose a viva fuerza de sus barcos, morneles, jarcias y pesca, habiendo intentado hasta llevarse preso a Catarroja, de orden de aquol jurado, al que lo es del Palmar*»¹³³.

Prendre la Milícia com a òrgan manipulats pels terratinents ens podria oferir una via d'interpretació. La Comunitat de Pescadors de Catarroja sembla que havia evolucionat molt i sembla lògic esperar una aliança entre pescadors i llauradors de Catarroja, però una interpretació com aquesta sols seria factible considerant que els pescadors d'El Palmar foren un sector fort d'oposició a l'extensió dels aterraments. Açò, però, resulta difícil de creure, perquè els pescadors d'El Palmar no crec que tingueren un pes específic suficient com per motivar l'alçament d'un grup clarament prepotent com el dels terratinents, car les raons polítiques tampoc no expliquen determinades actituds. L'estudi d'altres factors ens pot oferir unes altres possibilitats.

Luis Pardo, quan escrigué *La Albufera de Valencia* (1942), fixà la causa dels problemes entre les comunitats en la falta de precisió dels límits del llac, en les transformacions agràries, etcètera, i pensà, per tant, que els problemes havien acabat en 1928. Aqueix any els pescadors d'El Palmar s'havien dirigit a l'ajuntament de València per defensar les seues aspiracions. La «*Segunda División Hidrológico Forestal*», elaborà uns informes que, a criteri de Pardo, permeteren «*aclarar puntos oscuros, definiéndose las atribuciones de las asociaciones litigantes, y como coincidieran con la época del máximo respeto hacia la integridad del lago, cortándose el abuso de las detenciones del mismo, se llegó a una solución armónica y ponderada, pudiendo convivir quienes antes se miraban hostilmente, con animosidad que con frecuencia se manifestaba de modo violento*».

Curiosament, F. de Paula Momblanch, quan publicava la seua *Historia de la Albufera de Valencia* (1960), incloïa en el seu apèndix una «*Concordia entre los cazadores y los pescadores del Lago de la Albufera*», del 27-9-51 i un «*Oficio del Jefe Nacional de Pesca fluvial dirigido a la Comunidad de Pescadores del Palmar*», del 29-9-51, que resultaven prou exemplificadors de l'atmosfera que es respirava aleshores en el llac. Car, no s'havien solucionat, com preveia L. Pardo, les animositats.

L'estudi del llibre de R. Sanmartín pot aclarir un poc més l'assumpte. Per començar a analitzar l'argumentació que dona del conflicte aquest autor transcriure

¹³³ ARV: Batllia-AA, exp. 2445, any 1840.

un paràgraf seu: «*En los años treinta llega a un límite la conflictividad, desembocando en auténticas peleas en medio del lago que, además de las denuncias consiguientes, forzaron la negociación de nuevas bases comunes de pesca en los años cuarenta. En el día 23 de noviembre de 1932 en esta misma noche serían las doce horas estando en el punto de pesquera o calada, denominada la Sancha, los socios que poseen dicha suerte D.B.R., L.A.S, fueron atracados por 30 o 35 hombres con barcas y barquitos capitaneados por el jurado de Catarroja y dos guardas de la misma y a fuerza mayor les robaron 75 morneles y tres á (arrobas) anguilas o sea en total 100 morneles, destruyeron dos paraderas baloradas con doscientas pesetas. se considera con 1.473 pesetas. los daños causados [...]. Similar es el caso de un robo de 35 morneles y 6 redes paraderas, llevado a cabo por una cuadrilla (de) 14 o 15 individuos capitaneados por una pareja de guardas del término de Alfajar, los cuales manifestaron a los pescadores que obraban por encargo del alcalde de Alfajar»¹³⁴. Llegint un text com aquest sembla com si el temps no hagués transcorregut en el llac, i com si els 100 anys que separen els conflictes que hem vist abans, no haguéssien passat per als pescadors.*

Sanmartín Arce fa també referència a les reunions de 1951, convocades per tal de solucionar vells enfrontaments. Encara ens parla però, de conflictes respecte de la pesca en companyia, en 1976 i fa una anàlisi estructural de l'organització de les comunitats arribant, des de l'antropologia, a una explicació molt suggeridora¹³⁵. Seguint amb les seues argumentacions, es pot veure que les actituds dels pescadors d'El Palmar escapen a la racionalitat en diversos aspectes. La seua visió dels problemes és subjectiva. Respecte, per exemple, de les arts de pesca, les seues ordenances, en 1860, prohibien de forma terminant l'ús de la fitora als pescadors de Catarroja i Silla, en l'Alcatí i la Plana, mentre s'autoritzava els d'El Palmar per fer-ho. L'acta d'una reunió dels jurats d'El Palmar, de 1902, que feia referència a certes «arbitrarietats» dels jurats de Catarroja, emparats —segons deien— pel batlle, els duïa a concloure: «*De consiguiente estamos perseguidos por todas las fronteras y debemos de combatir con nuestras leyes*». És obvi que el concepte de «lleï» tenia per a ells unes connotacions molt especials i tampoc no és que aplicaren la justícia seguint la «lleï del talió», sinó que el concepte de justícia i d'injustícia exigia, per a ells, una distinció prèvia entre casos interns i externs, graus de desperfecte, etcètera.

La seua actuació en d'altres aspectes no deixa de ser curiosa. Fins a temps ben recents les multes imposades a un subjecte de la comunitat eren pagades pel conjunt de pescadors. Açò pot indicar-nos fins a quin punt tenien arrelat el concepte de Comunitat.

Com molt encertadament comenta Sanmartín, no hem d'estranyar-nos d'aquest tipus de comportaments. És possible que avui no siga molt del gust de l'administració que els pescadors d'El Palmar usen llenya de la Devesa. Al voltant de 1900-1905, l'ajuntament de València els havia prohibit tallar llenya tendra. Podríem interpretar açò com un desenvolupament de l'ecologisme —no del «conservacionisme»—, però la privatització i la urbanització de la Devesa durant els anys setanta —i no poques actuacions semblants— posarien en qüestió més d'una d'aquestes tesis.

¹³⁴ R. SANMARTÍN ARCE: *La Albufera...*, op. cit., p. 201.

¹³⁵ R. SANMARTÍN ARCE: *La Albufera...*, op. cit., p. 201.

LA PESCA

Paràgrafs com el següent ens mostren que ni la lògica ni la moral no són patrimoni exclusiu de la justícia institucional i que, de vegades, ni tan sols semblen ser part del seu patrimoni: «*Hasta incluso, dijo el señor jurado, se le ha llegado a decir al señor ingeniero que no se puede concebir, el que a un pescador profesional, que tiene que ganar el sustento de su familia en el lago, se le aplique una sanción por el hecho de pescar un pescado de menores dimensiones y sin embargo estas industrias o fábricas enclavadas en el perímetro de la Albufera, viertan sus residuos químicos y matan el 50 por 100 de los peces, cosa que está señalada como prohibida en la Ley de Pesca Fluvial, y no hay nadie que ponga veto a esta injusticia* (Acta, 6-VII-1969)»¹³⁶.

Doncs bé, aquests patrons de conducta, aquest joc manipulador de la realitat emprat tantes vegades per col·lectius com la Comunitat de Pescadors d'El Palmar o de Catarroja, no poden deixar de tenir-se en compte a l'hora d'explicar certs conflictes històrics. Cal analitzar aspectes econòmics i materials, però no es pot deixar de considerar les estructures de la societat que són, al cap i a la fi, l'objecte principal d'estudi i la fi de les ciències socials.

Deixant les incursions antropològiques, ens ocuparem ara de l'estudi de les relacions entre els pescadors de l'Albufera i els del Mar. Les relacions entre aquesta comunitat i les de l'Albufera fou molt fluctuant en el transcurs del segle XVIII. En temps passats, ambdues comunitats constituïen un sol cos, tenien una única Casa i compartien nombrosos aspectes de la vida social, encara que, en el tipus de tributació es diferenciaren sempre. A més de l'impost normal, el terç delme per al peix del mar i el quint per al de l'Albufera, és possible que es diferenciaren en altres qüestions. Així, els pescadors d'El Palmar, per exemple, cobraven un tant de mans de l'arrendatari —com a estímul per portar el peix a la ciutat—, anomenat «*derecho de trajín*». A finals del segle XVIII i principis del XIX, les diferències per motiu de l'ús dels mitjans de producció, de la delimitació de les competències, etcètera, provocaren fortes tensions que separaren, per a sempre, els pescadors del mar dels de l'Albufera.

Estudiant les causes que varen provocar aquest distanciament, podem afirmar que les friccions entre ambdues comunitats foren, sota l'embolic de conflictes ficticis, els problemes d'una comunitat —la del mar— que acusà els enfrontaments bèl·lics finiseculars i les prohibicions de la pesca del bou. És ben simptomàtic que els conflictes es produïren a principis del segle XIX, moment de fortes tensions polítiques, en els quals, la pressió per aconseguir gent per a l'Armada seria, segurament, forta. Acudint ja a la materialització dels conflictes, en 1809 s'obrí un expedient referent a qüestions jurisdiccionals sobre la pescateria. En aquest expedient es manifestaren greus diferències entre les dues comunitats. El títol de l'expedient, «*Instancia de los jurados de los pescadores del mar de esta ciudad y de la comunidad del Palmar, sobre ejercer acto de jurisdicción en la pescadería de esta plaza*», era, en realitat, una demanda dels pescadors del mar per poder exercir certs drets consuetudinaris que tenien atorgats per regular l'ordre públic a la pescateria, la qualitat del peix, etcètera.

Aquesta demanda, però, ocultava una segona pretensió dels pescadors de la mar, que era controlar d'alguna forma els de l'Albufera que participaven de forma

¹³⁶ R. SANMARTÍN ARCE: *La Albufera...*, op. cit., pp. 210-211.

total dels beneficis donada la seua condició de pescadors però, no sempre ho feien dels inconvenients. Així, una part de l'expedient feia referència al sistema de descàrrega del peix, que els del mar consideraven discriminatori, i l'altra, a una qüestió més espinosa, la de la prestació de servei en l'Armada. L'intendent, reconegué que «*es notorio el fuero militar de marina que gozan todos sus individuos en las causas civiles y criminales*», i proposà «*obligarles a matricularse y contraer con ello la obligación de pasar al servicio de campaña*»¹³⁷. La indignació dels pescadors del mar era lògica, en veure que ells no podien pescar a causa de les guerres, mentre que els seus homòlegs de l'Albufera —que sí podien treballar— fugien de la seua responsabilitat com a militars en reserva.

Aquests conflictes s'acusaren més encara quan, en 1817, es prohibí la pesca del gànguil —tècnica bàsica per als del mar, com demostra la davallada de peix entrat a la ciutat, que s'experimentà en 1818—. Si en altres moments l'intendent explicava alguns conflictes per la incursió de pescadors de l'Albufera al mar, ¿podria ser ara a la inversa?, ¿podria ser versemblant trobar-nos pescadors del mar intentant optar als redolins?¹³⁸

2. Pescadors i llauradors

En l'actualitat, els cicles corresponents a les activitats agrícoles i pesqueres es complementen totalment. La temporada de pesca comprèn, principalment, des del mes d'octubre fins el de març, és a dir que ocupa, pràcticament, el període de màxim nivell hídric del llac i el posterior a la collita en què els camps d'arròs queden en guaret. Contrariament, és a partir d'abril i maig quan comencen les faenes al camp (la «plantà», durant la primera quinzena de maig) que s'estendran fins a la collita, que sol fer-se els primers dies de setembre¹³⁹.

Com diu el mateix R. Sanmartín, referint-se a les activitats de la població d'El Palmar, «*La actividad agrícola ocupa masivamente al pueblo en la plantà i la sega principalmente y, terminada ésta, comienza de nuevo la pesca el primero de octubre. La complementariedad de los dos ciclos —del arroz y de la pesca— es casi perfecta*»¹⁴⁰.

No sempre ha ocorregut així, però. Abans he fet al·lusió al possible caràcter mixt dels pescadors de Catarroja i al «purisme» dels d'El Palmar durant la segona meitat del segle XVIII i la primera del XIX. També he fet esment, abans, al gir cap a l'agrarisme que suposà la implantació de les Reials Ordenances de 1761. Una sèrie de conflictes, sobre de si permetre o no la pesca de la gamba, poden ser clarificadors de quines eren les posicions al voltant de l'alternativa pesca-agricultura i de com es va resoldre el conflicte.

La gamba és un crustaci semblant al llagostí, però més petit i de color més obscur que és usat com a esca per a pescar. Aquest producte no s'explotà, almenys

¹³⁷ R. SALAS LARRAZÁBAL: «Ejército y Marina», *op. cit.*, p. 297, comenta que la fugida del servei militar era freqüent en l'Antic Règim.

¹³⁸ ARV: Batllia-AA, exp. 2046, any 1809.

¹³⁹ R. SANMARTÍN ARCE: *La Albufera...*, *op. cit.*, pp. 47 i 33-49.

¹⁴⁰ R. SANMARTÍN ARCE: *La Albufera...*, *op. cit.*, p. 48.

LA PESCA

de forma sistemàtica, fins a principis del segle XIX. En aquest moment es va descobrir el beneficiós efecte que tenia sobre la terra i començà a usar-se com adob en el conreu de planters d'arròs. Açò comportaria, però, una sèrie de conflictes. Un d'aquests conflictes al que ja hem al·ludit abans, respecte de l'ús del mornell, va servir per qüestionar l'ús de totes les arts de pesca emprades al llac i posà també en qüestió la pesca de la gamba, enfrontant les comunitats de pescadors i l'administració¹⁴¹.

Els pescadors, que serviren de perits en el conflicte, autoritzaren el gànguil parat i el gamber tot l'any, encara que, únicament, amb la finalitat de «*hacer carnada para el uso de la pesca del real lago y del mar [...] pero, de ningún modo, para que sirva de estiércol para las tierras, porque se presume con algún fundamento pueda recoger algún pescado menudo*»¹⁴². L'Intendent, esborrant, prèviament, el paràgraf abans esmentat, autoritzà, concretament els pescadors de Catarroja, a usar el gamber per recollir gamba amb què adobar la terra si justificaven no perjudicar la pesca amb aquesta pràctica. El permís suposava, en realitat, la concessió d'un xec en blanc als de Catarroja i a les seues pretensions «agrarietes», perquè l'exigència d'una justificació no podia ser una altra cosa que un compromís, per la qual cosa no perdien res.

A poc a poc els camins per on anaven els pescadors d'El Palmar i l'administració anaren allunyant-se. Encara que els primers acabaren convertint-se al conreu de l'arròs, mentalment mai no deixaren de ser pescadors. El caràcter primari que tingueren, des d'antuvi, les seues formes de vida econòmica, crearen en ells un concepte de la natura i un respecte per ella que els féu témer qualsevol transformació que alterés la relació natural que mantenien amb el medi. La seua forma de pensament anava més enllà de l'economia¹⁴³. La resistència, però, —encara que pertinaç i heroica com fou i és, encara avui, la dels pescadors d'El Palmar— no pogué alurar la fam del monstre que acabaria per engolir-ho tot. Així, en una acta d'una reunió celebrada en 1949 es deia: «*Parece como si dejados de la mano de Dios, nos encontráramos olvidados en este lago de la Albufera, donde por todas partes afluyen enérgicos de la Comunidad. Son los campos arrozales por una parte, los que cuatro veces al año, secando sus aguas cerradas, extraen y aniquilan toda especie y tamaño de pesca*»¹⁴⁴.

Aquesta transformació, contra la que encara es rebel·len avui els pobladors d'El Palmar, és la que, possiblement, salvant totes les distàncies, experimentaren els de Catarroja al segle XVIII. La seua resistència, però, fou molt més feble, i si bé aquests han mantingut, fins l'actualitat, patrons de conducta semblants als d'El Palmar pel

¹⁴¹ ARV: Batllia-AA, exp. 2126, any 1822 i exp. 2143, any 1823.

¹⁴² ARV: Batllia-AA, exp. 2445, any 1840.

¹⁴³ R. SANMARTÍN ARCE: *La Albufera...*, op. cit., p. 48, afirma que «*Frente al frío y distante cálculo de unos, aparece el tradicional de los otros. Donde unos von indices en expresión matemática, los otros, con igual precisión y mayor minuciosidad, revisten su entorno de nombres locales, hablan de las costumbres de los pecos usando la analogía con el comportamiento humano, maldicen la carpa, a la que dan muerto, y besan la gamba que devuelven viva a la Albufera. En vez de planos, niveles y estratos geográficos, los pescadores hablan de la salud o enfermedad de la Albufera, del frío o calor de sus aguas, de su vida y muerte, o dibujan líneas morales, expresión de derechos y deberes, cuyo traspaso implica sanciones*».

¹⁴⁴ R. SANMARTÍN ARCE: *La Albufera...*, op. cit., p. 210.

que fa a les seues relacions professionals, el seu concepte del medi començà a canviar de llavors ençà. Els catarrogins no varen veure en l'extensió del conreu de l'arròs un enemic de la pesca, sinó que aprofitaren el fet que eren dos recursos complementaris; es decantaren per l'activitat més rendible, encara que posés en perill la producció natural del llac.

En resum, es pot dir que les relacions entre llauradors i pescadors han de ser matisades segons es faça referència a un col·lectiu de pescadors o a un altre. Els pescadors de Catarroja, a causa del seu major contacte amb el món agrari, per la debilitat del seu gremi, a causa de l'activitat furtiva i per la manca de consideració de l'administració, no sols no s'oposaren sinó que col·laboraren i es sumaren al corrent dels aterraments donat que no veien en aquesta pràctica cap obstacle per a la pesca. Els pescadors d'El Palmar, pel seu aïllament físic, per la naturalesa de les seues relacions internes i per la relació que mantingueren amb el poder, no varen veure amb bons ulls el procés d'aterraments. El seu desenvolupament, en qualsevol cas, tampoc no es va veure qüestionat en essència. Els pescadors—si fem excepció d'alguns moments crítics, com els de reformar els desguassos del llac—, no s'oposaren a les transformacions agràries¹⁴⁵.

3. Regulació de les aigües

Respecte d'aquest tema, tot abundant en allò que refereixen Xavier Roman i Xavier Quartiella, sabem que l'operació d'obertura de la Gola del Perelló no fou ni fàcil, des del punt de vista tècnic, ni barata, des del punt de vista de l'economia.

Una sèrie de documents, dels anys 1800 fins a 1813, referents al desguàs general de l'Albufera, situaren el pressupost del tancament al voltant de la quantitat de 24.000 reals de velló. Aquest import fou sufragat, en part, per la Hisenda Nacional i, en part, pels municipis fronterers. La proporció en què participaren ambdues fou la següent: mentre la Hisenda Nacional n'aportà 4.000 reals, els 20.000 restants foren pagats pels emfitèutes de les fronteres, en una proporció directa a les rendes que percebien. El repartiment oferí el balanç que mostra la taula següent¹⁴⁶ (les quantitat venen en reals de velló):

¹⁴⁵ Vegeu, C. GARCÍA MONERRIS: *Rey y señor...*, op. cit., pp. 59-73.

¹⁴⁶ ARV: Batllia-AA, exp. 2215, anys 1800-1810: «se sacó por un quinquenio lo que habían producido las rentas de las ocho fronteras y el tanto que resultó sirvió de regla para el repartimiento del dosague, que equivale lo mismo que hacerse con proporción a la riqueza de cada uno».

Lloc	Renda	Part proporcional de despeses
València	124.572	3.221
Alfajar	102.064	2.639
Massanassa	40.681	1.046
Catarroja	103.222	2.619
Albal	6.922	178
Silla	77.473	2.007
Sollana	155.920	4.024
Sueca	164.951	4.262

Aquesta distribució no fou entesa com equitativa pels llauradors i van haver-hi protestes (és simptomàtic el fet que les primeres es produïren a Sueca). Entre els reclamants es trobava Crisòstom Beltran, a qui hem conegut ja a la primera part del treball, participant amb 40 cavalls en una dula que denuncia Carles Gradolí en 1817. Terratinet i propietari de ramat, Crisòstom Beltran formà part, possiblement, de les forces que nodriren les files del liberalisme amb l'avenç del segle. La postura de l'Administrador Patrimonial, respecte del cobrament de la part proporcional fou, però, radical. Ningú no fou exclòs del pagament de la seua part per si condia l'exemple. El pressupost inicial, de 24.000 reals, fou corregit i les obres elevaren el seu cost, encara, fins una quantitat de 43.365 reals.

Un compte de jornals esmerçats en 1818 ens informa que aquell any es pagaren 8 reals de velló per home i dia de treball i que les operacions de tancament s'allargaren per espai de més de quinze dies, durant els quals treballaren, constantment, més de cent homes.

Aquestes operacions, vist el seu cost i la seua envergadura, foren fetes, única-ment, en funció del conreu de l'arròs. Portar a terme una operació així, per incrementar els ingressos de la pesca no era lògic. La pesca generava unes rendes màximes de 10.000 lliures (150.000 reals, aproximadament) i aquesta despesa, sense produir cap benefici a l'arrendatari del peix, hagués consumit quasi un terç dels ingressos totals¹⁴⁷.

4. Relacions de producció

4.1. Els arrendataris

L'arrendament dels drets de la pesca fou un negoci de cost elevat. Aquesta característica facilità el fet que es produïren aliances entre arrendataris, per tal de

¹⁴⁷ X. QUARTIELLA BELTRAN I X. ROMAN I PÉREZ DE LA LASTRA: *Pescadors i llauradors...*, op. cit., p. 83-84, fan esment al tancament definitiu de 1615 i a la intenció de l'arrendatari dels drets del peix d'evitar la sortida de peixos del llac.

repartir-se les despeses. Inversions superiors a les 5.000 lliures no estaven a l'abast de qualsevol.

Els lligams es produïren, normalment, entre comerciants. Els capitals menuts, que abans participaven de manera esporàdica en els arrendaments de les brosses d'alguna frontera, no podien arribar-hi. Foren rics comerciants —veïns de València majoritàriament—, qui els agabellaren i, de vegades, encara tingueren recursos per accedir simultàniament a d'altres negocis. Aquest sector fou un punt d'inversió més per a ells i, en ocasions, se'ls quedà curt. Un estudi individualitzat dels protagonistes, però, ens donarà una imatge més acurada del que diem.

En 1765, Nicolau Carpi, un arrendatari dels que capitalitzaria per més temps els drets del peix, ja arrendava els drets reials. Començà a participar en els arrendaments de les brosses de les fronteres arrendant-les totes de 1765 a 1773, per 800 lliures anuals el primer trienni; per 500 el segon i per 800 el tercer. En 1771 féu simultània aquesta activitat amb l'arrendament del quint i del terç delme del peix, i compartí aquest segon amb Ignasi Serra. El valor assolit pel del peix, aquest any, fou de 6.305 lliures. Nicolau Carpi era, aleshores, comerciant i mestre cabriter¹⁴⁸.

Els anys següents a 1773, Ignasi Serra va prescindir del seu soci i monopolitzà tant l'arrendament de les brosses com el del terç delme del peix. De 1771 fins a 1780 romandria en el primer, mantenint el segon de 1775 fins a 1787. Així i tot, encara li sobrà capital i pogué arrendar el delme del pa i el vi d'Albal, per 1.100 lliures, en 1781¹⁴⁹.

De 1787 fins a 1794 participà en l'arrendament del peix una representant de la segona generació dels Carpi, Maria Lluïsa Carpi. Durant aquests anys, aquesta dona es féu càrrec de l'arrendament i va pagar els dos primers triennis 3.843 lliures cada any i el tercer 5.000 lliures anuals. Pels mateixos anys Antoni Serra invertia en l'arrendament dels fruits de Massanassa per valor de 1.470, 1.150, 1.650 i 1.500 lliures, respectivament.

En 1794, Antoni Serra arrendà, juntament amb Maria Lluïsa Carpi, el terç delme del peix, en una aliança que es mantindria fins el 1802. El fet que l'any 1809 aparega Salvador Carpi, com a cunyat d'Antoni Serra, ens duu a pensar que Maria Lluïsa Carpi i Antoni Serra formaren matrimoni.

Salvador Carpi sembla que trencà prompte —o no tingué mai relacions— amb Antoni Serra. En 1804, va participar en un plet interposat pels pescadors del mar contra la Batllia i l'arrendatari del peix i declarà en favor d'aquells¹⁵⁰. Aquest indici podria apuntar la possibilitat que la família Carpi tingués el seu origen en el gremi de pescadors o que, almenys, hagués estat vinculada a la comunitat, en qualitat de comerciant, des d'abans de participar en aquests arrendaments.

En 1802, el lligam Serra-Carpi es trencà i fou la família Serra la que monopolitzà l'arrendament. Joan David Serra i Antoni Serra romandrien en el negoci fins a 1817 i desaparegueren després. Antoni Serra, que començà com a comerciant, figurà l'any 1817 com a advocat dels tribunals nacionals¹⁵¹. Amb aquesta nova condició

¹⁴⁸ Vegeu C. GARCIA MONERRIS: *Rey y señor...*, op. cit., pp. 252-254.

¹⁴⁹ V. S. OLMOS i TAMARIT: *Els fonaments de l'Horta-Albufera contemporània*, Organització Cultural de Catarroja/Ajuntament de Catarroja, Catarroja 1983, p. 64.

¹⁵⁰ ARV: Batllia-AA, exp. 2046, any 1809.

¹⁵¹ ARV: Batllia-AA, exp. 2221, any 1817.

LA PESCA

aconseguí una interessant condonació de mans de la Batllia. El que caldria resoldre és si aquesta «indulgència» fou una conseqüència de la feblesa institucional o de la força de Serra.

En qualsevol cas, el que queda ben clar és que en la ideologia familiar dels Serra, valors com els beneficis o el prestigi foren, almenys fins a 1817, més importants que la continuïtat i l'estabilitat (que podien haver aconseguit amb l'adquisició de terres, per exemple).

Com veiem, aquest arrendament va ser monopolitzat per comerciants i gent amb abundant capital líquid. És cert que Antoni Serra, en 1817, era posseïdor d'una casa a Massanassa —amb la qual va fiançar un deute—, però el fet que aquesta es trobés al Camí Reial, i que tingués unes grans dimensions, ens porta a pensar que no era, precisament, una residència rural, sinó que, més bé, era un centre de negocis. Els Serra no eren, amb tota probabilitat, el prototipus de comerciants eixits de l'Horta, sinó que formaren part dels comerciants urbans que tant proliferaren al segle XVIII i que nodriren la Junta de Comerç. Aquests foren, en línies generals, els trets que individualitzaren aquest tipus d'arrendataris, possiblement més propers, per les seues característiques, als dels fruits de l'arròs que als de les brosses.

Leonard Torner, Vicent Torner, etcètera, arrendataris del Quint durant els períodes inicials de crisi, encara podien entrar dintre d'aquesta tipologia, pel fet d'acomplir el requisit de col·laborar en família i d'estar relacionats amb aquestes activitats tradicionalment. Tanmateix, el seu potencial econòmic quedava prou lluny del dels Serra¹⁵².

4.2. Els funcionaris

Si aquests foren els atributs més generals dels arrendataris, vegem ara quins foren els dels seus ajudants en les faenes fiscalitzadores.

El qualificatiu de funcionari podríem aplicar-lo, amb propietat, bàsicament a tres oficis desenvolupats al voltant de l'activitat pesquera: el de credencier, el de recaptador i el de guàrdia.

El credencier del contrast fou, com ja sabem, l'encarregat de prendre nota de tota la mercaderia pesquera circulant per tal que aquesta romangués controlada fins arribar a mans del consumidor. Fou, possiblement, amb el de recaptador, el càrrec de major responsabilitat. Per aquesta raó, la seua remuneració fou elevada encara que s'aprecien diferències notables entre el salari del credencier de la pescateria de València i el del contrast que desenvolupà el seu càrrec a Catarroja o al Grau. Mentre el primer va percebre 4.133 reals per un període d'un any i dos mesos i mig, el segon en cobrà 552¹⁵³.

L'alta remuneració s'explica en funció de dos factors. En primer lloc el càrrec de credencier duia un component compulsiu fort que li feia guanyar-se sovint

¹⁵² ARV: Batllia-AA, exp. 2317, anys 1834-37.

¹⁵³ Això mateix, ja passava a l'època foral. En 1674 el credencier de la pesca del Grau i el credencier de la pescateria, cobraven, respectivament 70 i 164 lliures, segurament, anuals: *Carta Real sobre lo tocant al Reparó dels danys de la Ciutat de València y reformació y reducció dels salaris dels oficials d'ella*, dins *Capítols i Estatus de la Ciutat de Valencia*, València: 1674, Biblioteca Nicolau Primitiu, Reg. S. XVII/33.

l'animadversió dels pescadors. De vegades, aquesta animadversió es traduïa en burles, agressions físiques, etcètera i això havia de compensar-se d'alguna forma: el salari era una de les possibilitats. En segon lloc, el càrrec de credencier exigia, a més d'una certa formació per a dur els llibres de comptes, el contrast, etcètera, una fidelitat a tota prova. Una bona remuneració, doncs, evitava el risc de la corrupció.

La diferència tan notable entre el salari del credencier de la pescateria de València i el credencier del contrast de Catarroja, per exemple, podríem explicar-la en funció de la diferent dedicació que exigien l'un i l'altre lloc de treball. Mentre al primer cas era en exclusiva, pel major tràfic de peix, al segon era parcial i permetia els credenciers desenvolupar, alhora, d'altres oficis.

Les diferències entre els salaris del credencier i dels guàrdies són encara majors que les que hi havia entre els mateixos credenciers. Aquesta diferència s'explica per la diversa qualificació exigida per desenvolupar cadascun dels treballs¹⁵⁴.

La tasca del credencier era la d'acudir a la pescateria a presenciar la descàrrega del peix i constatar en el contrast que es descarregava tot el que havia eixit del port. Era també del seu càrrec expedir certificacions i informar l'arrendatari i l'administració de tot allò que es referís al procés de recaptació i imposició de càrregues fiscals. Un càrrec de tanta responsabilitat i per al qual s'exigia un home de crèdit, no podia estar mal pagat.

El recaptador havia de reunir, també, condicions semblants. Integritat i honestedat per a retre comptes a l'arrendatari i coneixement perquè el seu cap no traís, sense voler, el que dictava la seua consciència. Requisits semblants serien també recompensats de forma proporcional. Els seus salaris foren idèntics.

Sembla que a la pescateria la funció de recaptador estava perfectament diferenciada de la del credencier, però al port és possible que ambdues faenes coincidiren en una única persona. Aquesta seria el credencier i no a la inversa perquè, encara que hi ha referències respecte del salari del recaptador, sense esment al credencier, per lògica, la funció de recaptar era la subsidiària. Si no es prenia compte del peix que arribava al port i del que eixia cap a València, el contrast de la pescateria no podia exercir cap control. La diferència entre els salaris dels funcionaris de la ciutat i els de Catarroja es va reflectir, també, en l'ofici de recaptador. El tercer càrrec administratiu fou el de guàrdia, que seria l'ofici més mecànic i, també, el més ambigu.

Hi ha referències que, a la pescateria de València, a principis del segle XIX hi havia cinc pesadors —dependents del «*Tribunal del Repeso*»—, dos encarregats de pesar el peix de l'Albufera i tres el de la mar¹⁵⁵. El fet que es pesés per separat obeí al fet que el de l'Albufera quintava en espècie i el del mar delmava en diners. Juntament amb aquests funcionaris hi havia els guàrdies zeladors. Sembla que als ports, en la pràctica, aquestes dues tasques de pesadors i zeladors es fongueren.

El tret que diferencià clarament els guàrdies i els pesadors dels credenciers i els

¹⁵⁴ En 1703, unes notes fetes per Joan Baptista Torner, sobre despeses i ingressos del quint i terç delme, parlen de 18 lliures i 15 sous, pagats al credencier pel període comprés entre el 19 de setembre de 1703 i el 3 de novembre del mateix any. Durant el mateix període de temps els guardes de la pescateria cobraren 2 lliures i 5 sous; vegeu, ARV: Mestre Racional, 8477, any 1703.

¹⁵⁵ ARV: Batllia-AA, exp. 2046, any 1809.

LA PESCA

recaptadors fou el salari i això es traduí en la seua actitud de cara al fet fiscal. De vegades, quan el Reial Patrimoni es queixà per què no s'acompliren les normes, féu esment a la negligència dels guàrdies i, encara que també parlà de la dels arrendataris, sembla que la citada negligència pogué tenir alguna relació amb la qüestió salarial¹⁵⁶.

Lògicament, les possibilitats de prestar-se a la corrupció de qui cobrava 368 reals en poc més d'un any i les de qui en cobrava més de 4.000, eren ben diferents. Mai la condició de guàrdia o de pesador fou equiparable a la de recaptador o credencier, ni tan sols a l'època senyorial. Amb tot, oferir una imatge de picaportes d'aquests empleats, tampoc no seria rigorós. En moltes ocasions exercien de forma simultània aquest treball de guardes un altre, idèntic, a les pastures o un altre qualsevol.

A més d'aquests empleats, l'arrendatari tenia una senyora encarregada de vendre allò recaptat en espècie, però, possiblement, no fou sempre la mateixa i no estigué vinculada a l'arrendatari de la mateixa forma que ho estigueren els empleats que he descrit.

4.3. *Relacions externes*

L'anàlisi d'aquest aspecte exigeix l'estudi de dos tipus de relacions, les mantingudes per l'arrendatari amb els pescadors i —per l'arrendatari amb l'arrendador.

Pel que fa a les de l'arrendatari amb les dues comunitats, cal dir que foren molt desiguals. Amb els pescadors d'El Palmar no hi hagué problemes de recaptació, mentre que si que n'hi van haver amb els de Catarroja; i no precisament per deficiències del sistema fiscal.

El sistema d'exacció i de regulació de la producció de la pesca estava molt ben definit, i les possibilitats d'evasió fiscal eren mínimes. L'únic aspecte que generà conflictes fou el de la pesca amb canya, però, a causa de les seues característiques, es va resoldre prompte i no tingué repercussions massa greus.

Els conflictes amb els pescadors d'ofici es presentaren de dues formes: com a rebel·lions col·lectives o com a manifestacions individuals de «rebel·lia primitiva»¹⁵⁷. Les rebel·lions col·lectives no tractaren de qüestionar cap aspecte accidental, sinó que atacaren l'essència de l'exacció. Els col·lectius de pescadors, de vegades mitjançant l'ajuntament, arribaren a negar-se a quintar i, vista la seua impotència, recorregueren, en ocasions, a la violència més descarada, fent als funcionaris objecte de les seues burles i agressions¹⁵⁸.

L'any 1783, el batlle de Catarroja publicà un ban on instava els pescadors a no pagar el quint després d'haver invitat el credencier que es retirés del port¹⁵⁹. L'arrendatari dels drets del peix, aleshores Ignasi Serra, protestà i el batlle, Josep Fèlix Raga, fou condemnat a pagar 20 lliures de multa i les costes de l'expedient.

¹⁵⁶ ARV: Batllia-AA, exp. 2317, anys 1834-37.

¹⁵⁷ Pel que fa a l'ús del terme «rebel·lia primitiva», cal assenyalar que li done el mateix significat que Hobsbawn. Vegeu, E. J. HOBBSBAWN: *Rebeldes primitivos*, Ariel, Barcelona: 1983.

¹⁵⁸ ARV: Batllia-AA, exps. 2073, any 1817 i 2343, any 1836.

¹⁵⁹ ARV: Batllia-AA, exp. 533, any 1783.

En 1817, al Grau de València, sorgiren conflictes semblants, encara que ací tingueren manifestacions més violentes. La prohibició de la pesca del bou, havia fet molt de mal, i el credencier seria objecte d'una agressió física per part del batlle segon¹⁶⁰.

Nogensmenys, aquests són casos, més bé, aïllats. No sembla que els conflictes entre arrendataris i productors foren massa greus i aquesta fou una de les raons que mantingué en l'arrendament a les famílies Carpi i Serra durant un període tan llarg. La seua retirada es produí a temps i coincidí amb un dels períodes més conflictius que va viure el llac. La «revolució social» de 1820, de què parlava Francesc de Paula Momblanch, si ho jutgem per les denúncies en els tres rams que estem estudiant, va avançar-se un poc i començà en 1817. Fou també en aquests moments quan començaren a produir-se el que he anomenat protestes de «rebel·lia primitiva». Es tractà de pescadors d'ofici, joves, que no reconegueren l'autoritat del credencier i es varen negar, de forma individual, a quintar. Obviament, la seua protesta no produí cap fruit i acabaren a la presó, perderen el peix i justificaren la seua actitud per un acalorament¹⁶¹. Aquestes manifestacions de rebel·lia no es donaren mai entre els pescadors furtius. He trobat moltes al·lusions als abusos comesos pels de Sueca o pels de Sollana, però en aquests llocs, no va existir cap enfrontament, sinó que es produí una actuació ordinària de la Justícia, sense cap protesta per part dels infractors.

Pel que fa a les relacions entre l'arrendador i l'arrendatari, cal destacar, també, els escassos conflictes que hi va haver entre ells: esbrinar les causes, però, resulta difícil. L'administració manifestà sempre, respecte dels problemes de l'arrendatari, una inhibició total¹⁶². L'actitud de l'arrendatari no va divergir molt respecte de la de l'administració. Nogensmenys, açò no va conduir a conflictes significatius. En 1817 —no sabem si per connivència entre l'administració i l'arrendatari, o a causa de la comprensió dels problemes del segon per part de la primera—, el Reial Patrimoni va eximir Antoni Serra del pagament de l'import del darrer any d'arrendament. Per quantitats menors, l'administració patrimonial instà, anys després, dotzenes d'escrits de «reconvenció» a Telesfor Planells... ¿Per què en el cas d'Antoni Serra fou diferent? És possible que la sensible davallada de rendiment ocasionada per la prohibició de la pesca del bou i per les subversions a l'Albufera entre 1817 i 1820, dugueren l'administració a no exigir el que no era exigible. L'administració, en aquest recurs, sabia, com en cap altre cas, el que guanyava l'arrendatari. Si a la pescateria no hi havia peix, no es podia dubtar de les pèrdues de l'arrendatari, si hi havia problemes per a recaptar, prompte era de domini públic. La conjuntura també va influir en part, però, aquesta qüestió no es pot deixar de tenir en compte.

¹⁶⁰ Un individu, de cognom Gallard, agredí el recaptador del terç delme del mar i quint de l'Albufera al Grau de València, ajudat pel batlle segon, segons l'expedient, per haver-li faltat al respecte al Síndic Personer de la vila; ARV: Batllia-AA, exp. 2093, any 1783.

¹⁶¹ ARV: Batllia-AA, exps. 2073, any 1817 i 2128, any 1817.

¹⁶² Algunes pàgines més amunt, m'he referit al fet que l'administració es va rentar les mans pel que fa a la pesca amb canya i a la pesca de gamba, que estaven prohibides. En 1790, fou simptomàtica, també, una prescripció que obligà a quintar el peix «en *crecidas porciones*» i donà per perdudes les captures poc voluminoses.

LA PESCA

6. CONCLUSIONS

Les tècniques de pesca a l'Albufera han canviat poc amb el pas del temps. Sembla, però, que sí que ha variat molt la quantitat i qualitat del peix del llac, des de la segona meitat del segle XVIII fins a l'actualitat.

Sembla que el peix fou un aliment de consum generalitzat a la ciutat de València i possiblement també a l'Horta —si bé en el segon cas, és difícil de provar-ho—. Hi hagué una gran oferta de peix fresc i en conserva i, gradualment, tots els sectors socials hi accediren, encara que les classes populars, possiblement, ho feren en major mesura.

L'Estat, respecte de la pesca a l'Albufera, aplicà una política «conservacionista»; això, mentre el «conservacionisme» no va xocar amb l'agrarisme.

L'organització material de la pesca, sembla que no pogué ser reformada i va prevaler el sistema d'explotació consuetudinari, amb el consentiment de l'Estat o sense.

L'organització de la fiscalització de la pesca fou, com a model, molt perfecta i fa la impressió que, en la pràctica, el control fiscal fou bastant efectiu, el que possiblement va influir en l'estabilitat de l'arrendament del peix, fins a 1817.

L'organització social de la pesca es va veure influïda per la de l'exèrcit, encara que aquest factor no fou el determinant dels intensos canvis que s'hi endevinen. La Comunitat de Pescadors d'El Palmar es mostrà encalçada, durant el període que estudiem, i la de Catarroja se'ns mostra molt evolucionada, encara que no és pot dir si l'evolució es va produir al segle XVIII o si ja s'havia produït abans. Durant el Setcents es va gestar, o es va mantenir, una relació tensa i molt dinàmica entre les dues comunitats de pescadors de l'Albufera i, també, entre les de l'Albufera i la del Mar, si bé les interaccions foren de naturalesa molt diversa.

La pesca, com a treball reglamentat, estigué clarament diferenciada de l'activitat furtiva. Si existí pesca furtiva, aquesta no quedà reflectida en les denúncies i, possiblement, fóra una pesca de subsistència. Existí un enfrontament sistemàtic i una oposició de grup dels pescadors de Catarroja davant de la pressió de l'Estat que poc té a veure amb les pràctiques furtives.

No va haver, però, un enfrontament clar entre pescadors i llauradors, perquè les activitats d'ambdós col·lectius eren —i són a hores d'ara— pràcticament complementàries. Els pescadors de Catarroja menysprearen l'opció piscícola i els d'El Palmar foren obligats a callar, atorgant-los privilegis. Avui, sembla que l'extensió i les transformacions agràries sí que estan condicionant la pesca.

De l'anàlisi dels arrendataris dels drets del peix es desprèn que el negoci fou molt rendible i que generà, també, vincles entre els arrendataris i l'administració. Les relacions entre els arrendataris i l'Estat foren bastant fluïdes, malgrat el poc suport que de vegades trobaren els primers en el segon. És en aquesta qüestió que contrasta, clarament, aquest sector amb el de les pastures. Possiblement, l'explicació d'aquests contrastes la podem trobar en els problemes jurisdiccionals que en un cas varen existir i en l'altre no.

QUARTA PART:
LA CAÇA

1. LES AUS

Si el llac de l'Albufera resulta valuós des del punt de vista ictiològic, des de l'ornitològic encara ho és més. Prop de 250 espècies ornitològiques utilitzen el sistema, regularment o excepcionalment, i prop de 90 s'hi reproduïxen.

En el moment que estudiem és possible que el nombre d'espècies fóra semblant perquè l'extensió del conreu de l'arròs no afecta les aus, que immigren precisament quan els camps estan inundats i en guaret. Nogensmenys, l'ús de pesticides, la contaminació de les aigües i la conversió de terres d'arròs en horta, sí que afecten la vegetació i la microfauna i també, per tant, les aus migratòries¹⁶³.

A nivell quantitatiu, les diferències entre el nombre d'espècies que comptabilitzen Orellana o Vidal i les que poden comptar-se avui, són molt grans. Marc Antoni d'Orellana recull 53 espècies en una obra, més bé divulgativa, en la que només fa una descripció, no massa rigorosa des del punt de vista científic, i dóna els noms populars dels animals. Ignacio Vidal a la seua obra, recull 105 espècies i fa una anàlisi molt més exhaustiva, donant els noms científics comuns, classificant les espècies, etcètera, en un treball d'autèntica catalogació. En una obra posterior, publicada en forma de fullet, a València, que podem datar en 1855, incrementà aquest número en 23 espècies més, és a dir que en reconegué un total de 128¹⁶⁴.

¹⁶³ *Guia de la Naturaleza de la Comunitat Valenciana*, Ed. Prensa Valenciana/Levante-El Mercantil Valenciano, València, 1990, «Apendix dedicat al Parc Natural de l'Albufera», p. 16.

Possiblement, la diferència entre aquestes 128 i les 250 que avui recull l'Estació Ornitològica de l'Albufera es dega més a la diferència entre els mitjans científics de 1.850 i els de 1.991, que a un increment efectiu de les espècies. En qualsevol cas, el que és cert és que d'aleshores fins avui, les possibilitats d'extermi de l'home s'han vist sensiblement incrementades i és possible que, de no limitar la contaminació de les aigües i l'assecatge del llac, prompte deixen d'immigrar moltes espècies que ja estan deixant de fer niu a la zona humida.

2. L'ACTIVITAT CAÇADORA

Al segle XVIII la caça, que és el sector productiu que ara ens interessa, es practicava a l'Albufera de formes diverses. Encara que l'instrument més usat era l'escopeta, sabem que a la Devesa es caçava de forma furtiva amb fura i és possible que ja en aquells moments s'usés la paransà per capturar ànecs¹⁶⁵.

La caça amb escopeta no es feia a cel obert, sinó que es duia a terme mitjançant «*puestos en roda cañas veras*». El sistema consistia, com avui, a ancorar un tonell en el fang, al voltant del qual es col·locaven canyes i brossa per tal de simular una mata natural. Per completar l'artefacte, es posaven al voltant del conjunt uns bots de fusta que servien de reclam a les aus i que duïen un llast de plom que els mantenia fixes, prop del caçador.

Aquest tipus de caça exigia del caçador que disposés de barca i, com tenir una barca, únicament per a aquesta activitat, no resultava rendible, aquesta circumstància relacionà estretament els caçadors amb els pescadors —almenys als furtius—.

Hi havia escopetes de diversos tipus. Una denúncia feta al nebot del capellà de Sant Joan del Mercat, ens parla d'un «*fusil bien acondicionado con guardamonte, abrasaderas y planchas de latón y llave a la valenciana*». Possiblement, hi hauria de tipus molt diversos, perquè la possessió d'armes a l'Horta estava molt difosa. No totes les armes, però, s'usarien amb la mateixa finalitat, perquè no tots els que practicaven la caça ho feien per necessitats funcionals. Don Ignasi Ventura Miñana, don Antoni Bernat i Valdoví, don Rafael Alcalde i tots aquells que usaven de les llicències expedides per l'Intendència, per poder caçar a la Devesa, és poc probable que necessitassen de les peces cobrades per poder subsistir o per fer negoci¹⁶⁶. La cacera, com la pesca, tenia al segle XVIII una vessant productiva i una altra lúdica que cal considerar. En aquest treball només m'ocuparé, però, de la primera.

¹⁶⁴ M. A. D'ORELLANA: *Catálogo i descripció dels pardals de l'Albufera de Valencia*, València: 1795, reproducció facsímil publicada per L'Estel, Sueca: 1972; I. VIDAL: *Catálogo de las aves de la Albufera. Memoria de la Real Academia de las Ciencias*, Viuda de Martín Peris, València: 1850.

¹⁶⁵ En 1803, trobem uns llauradors de Lliria, Francesc Tortajada i Antoni Martínez, juntament amb Vicent Estellés, «*tratante de saladuría*», i un vailet seu, caçant amb dues fures: ARV: Batllia-AA, exp. 2034, any 1803.

¹⁶⁶ ARV: Batllia-AA, exp. 2431, any 1839.

LA CAÇA

3. EL MERCAT DE LA VOLATERIA

La volateria era un gènere que estava present sovint als mercats. Vicent I. Salavert, en analitzar la sanitat municipal a la València dels segles XVI i XVII, afirma que hi havia diferents ordenances municipals que prohibien vendre fruita seca, ous, arròs, mel, carbó i volateria, de muntanya o aquàtica, fora del mercat, en tot l'àmbit de la ciutat i de la seua particular contribució. Els caçadors estaven obligats a vendre les peces al mercat, enfront de la carnisseria, i la llei castigava en diners els qui contravenien aquest precepte¹⁶⁷. Així mateix, les revenedores no podien exposar al mercat volateria, caça ni ous, abans de les onze i mitja del matí¹⁶⁸.

Respecte de l'estima que es tenia aleshores de la volateria, les impressions recollides són contradictòries. Per un costat, al segle XVII, V. S. Olmos i A. López diuen que era oferta com a present a persones distingides, per la qual cosa es podria inferir que els preus que assolí foren elevats¹⁶⁹. Per un altre, l'any 1823, Pere Olmos, diputat de la frontera de Massanassa i Joan Gisbert, regador de la de València, interpellats per avaluar el preu de l'arrendament de la caça, fent gala d'un sospitós pessimisme, deien: «*Tomando en consideración, así mismo, la poca estimación que en el día tienen los pájaros, porque la volatería en general la tiene, como es público y notorio*»¹⁷⁰.

No disposem de cap element de judici que ens indique quina participació tingué la volateria en la dieta de les classes populars urbanes. A l'Horta, segurament, fluctuaria amb el sistema d'explotació de la caça que arbitrés l'arrendatari i amb el grau d'activitat furtiva que es consentís.

4. REGLAMENTACIÓ SOBRE ARMES

El govern de Carles III aportà innovacions importants respecte de l'ús d'armes, donat que tractà d'unificar tota la normativa en una llei general, d'aplicació per a tot el territori hispànic de la seua monarquia que, encara que en la pràctica no va resoldre gran cosa per la gran quantitat d'excepcions que contemplà, sí que es va convertir, almenys, per les seues disposicions derogatòries, en el punt de referència obligat a l'hora d'analitzar qualsevol delictes que afectés la caça, la pesca i l'ús dels boscos.

La Reial Cèdula del 3 de març de 1769 va implantar la veda absoluta des de l'1 de març fins a la fi del mes de juliol, si bé atorgà als intendants poders per prolongar aquest període o per ajustar-lo a les característiques naturals dels llocs on exercien la seua jurisdicció.

En temps de veda absoluta, no es permetia l'ús d'escopeta a excepció que fos

¹⁶⁷ V. L. SALAVERT FABIANI: «Notes sobre la sanitat municipal a la València dels segles XVI i XVII. les competències del mustassaf on matèria de mercat i conseruació dels carrers», *Afers. Fulls de recerca i pensament*, III:5/6 (1987), pp. 244-250.

¹⁶⁸ V. L. SALAVERT FABIANI: «Notes sobre la sanitat...», *op. cit.*, p. 251.

¹⁶⁹ V. S. OLMOS I TAMARIT I A. LÓPEZ I QUILES: *Llibre de Comptes del Consell de Catarroja (1652-1658). Estudi preliminar, transcripció i notes*, «Col·lecció Josep Servès, de documentació i recerca», 1, Ajuntament de Catarroja, Catarroja:1985, pp. 64, 87 i 192.

¹⁷⁰ ARV: Batllia-AA, exp. 2133, any 1823.

per defendre la pròpia persona o les propietats, per protegir els camps de les plagues de teuladins, que ho feren pastors de ramat i, en general, en els casos excepcionals: «*con arreglo a la prudente y justa práctica o costumbre de cada país o pueblo, apartado todo espíritu de vejación que haga odiosas estas providencias, por el mal uso que se haga de ellas*»¹⁷¹. Con veiem, l'ordre era tot un exemple d'ambigüitat i afavoria l'arbitrarietat a l'hora d'aplicar-la.

La disposició s'ocupava de conjuguar aquesta permissió amb el manteniment de l'ordre més estricte. Així, en temps ordinari, només podien caçar amb escopeta i gos els nobles i els «nòmades», per tal de no esgotar les espècies i per evitar, també, la profusió de captaires i caçadors professionals que feien créixer el desordre i minvaven les files de l'exèrcit.

L'article V prohibia l'ús de la fura, així com el seu extermini («*como mandados descastar y extinguir enteramente*»). L'article XIII afavoria, també, la munteria o cacera de llops, raboses, guillots, ossos i d'altres feres que danyaven la muntanya.

L'article VI prohibia l'ús dels llebrers, exceptuant, però, certs sectors de la noblesa. Per últim, l'article VIII establí les penes que castigaven aquestes contravencions i que eren les següents: si el contraventor era noble, la primera infracció li suposava la pèrdua dels gossos i de les armes, una multa de vint mil maravedis i dos anys de servei en el regiment que li fos destinat; en el cas d'una segona infracció, la pena era doble i en el d'una tercera, triple; si el contraventor era plebeu perdia, també, els gossos i les armes i havia de pagar deu mil maravedis i el bandejament; una segona contravenció comportava duplicar la pena i la tercera pagar el doble de diners i quatre anys de presó a Àfrica. Aquesta llei fou aplicada a l'Albufera durant un temps (en un expedient de 1773 n'he recollit referències). Poc més endavant, en 1772, es va promulgar una nova Reial Cèdula que establí de forma definitiva la regulació de la caça i la pesca en tot l'estat, exceptuant, però, els «*sitios, bosquos y cotos reales y sus límites*» que es regirien amb unes ordenacions particulars. Això significa que, pràcticament, a partir de 1772 l'Albufera es va regir segons els pocs criteris establerts a les Reials Ordenances de 1761 i, sobretot, segons el criteri de l'Intendent, és a dir que l'intent de normalització no va afectar el llac reial. En qualsevol cas, posat que la citada Reial Cèdula fou d'aplicació general l'he transcrit a l'apèndix documental (document 8). Com veurem, les diferències entre aquesta cèdula i la de 1769 es concretaren a ampliar en un mes de temps la veda de «*puertas al mar oceano*»; a no permetre l'ús de llebrers en temps de veda; a permetre l'existència de caçadors professionals, però fent expressa prohibició a menestrals, oficials d'oficis mecànics i vagabunds i a rebaixar les multes sensiblement.

Com veiem la legislació fou molt ambigua i les penes, en qualsevol cas, elevades. La filosofia que va regir la política punitiva ja l'hem vista en el capítol dedicat a les pastures. Una resolució del 15 de juny de 1769 resulta més clarificadora. Començava així: «*Se ha dignado Su Magestad mandar que los gastos ocurridos y que ocurran en el negociado de obras y bosques, se costeen del producto que den de sí las penas, multas y condenaciones que se impongan y exijan a los contraventores de las Reales Ordenes*». En efecte, l'import de les multes era ingressat en la «*Receptoría de penas de cámara*», per què «*el Consejo, con la*

¹⁷¹ *Ordenes del año 1767 asta 1774*, Biblioteca Nicolau Primitiu, Ref. 34/606.

LA CAÇA

correspondiente cuenta y razón, pueda ir librando sobre este caudal para los demás gastos que ocurran en este negociado y cuando no le hubiese, se haga sobre las penas de cámara de Su Magestad, con calidad de reintegro de las que produzca dicho negociado de obras y bosques».

Caldria esbrinar fins a quin punt hi hagué relació entre el procediment de multes com a finançador de l'Estat i l'ambigüitat d'una legislació que podia haver estat molt més precisa. Seria interessant, també, analitzar, com he dit abans, fins on arribà el «conservacionisme» borbònic i on començaren els interessos econòmics. L'abast del present treball, però, no arriba fins ací.

109

5. ELS ESPAIS D'EXPLOTACIÓ

L'explotació productiva i la fiscalització dels recursos de caça de l'Albufera obligà que aquesta es fragmentés legalment en tres parts que quedaren individualitzades per condicions ben diverses.

La Devesa fou considerada, en principi, un espai de repoblació i no s'arrendà la seua explotació. Els articles 12, 13, 14 i 15 de les Reials Ordenances regularen el seu ús. El 12 assenyala l'Intendent com a principal responsable de l'augment de la cria. Els articles 13 i 15 prohibien l'entrada de gossos sense lligar i la pràctica de qualsevol tipus de cacera, sota la pena de vint-i-cinc lliures. L'article 14 feia referència a les excepcions, en virtut de les quals quedaven parcialment exclosos de les normes esmentades el Capità General, l'Intendent, persones del seu seguici o alguna altra persona «*mui distinguida*». L'única restricció general seria la que deia que no podrien haver més de tres escopetes i tres gossos a la Devesa.

L'Estany rebé la consideració de vedat privat de les autoritats municipals i regnicoles, ja que s'arrendaren en conjunt tots els seus productes naturals, entès sempre que el Capità General, el Batlle General i d'altres autoritats podien gaudir-ne sempre que volguessen. Les condicions, malgrat la incomoditat d'aquesta excepció, foren molt estrictes el que, possiblement, siga un indicatiu que el principal recurs a explotar, més que no les brosses i les canyes, era la possibilitat de relacionar-se amb les més altes autoritats.

Els dominis de les fronteres i del llac foren objecte d'una explotació sistemàtica per part dels arrendataris de la caça volàtil, si bé les restriccions, per a la població en general, foren idèntiques a les existents a la Devesa o a l'Estany. L'article 34 prohibí entrar a caçar sota pena de 25 lliures. El 37 permetia dur escopeta als pescadors, però, sense fer-ne ús per a caçar. La resta de la reglamentació regulà les condicions d'explotació per a l'arrendatari.

6. LES CONDICIONS D'EXPLOTACIÓ

La caça permesa legalment a l'Albufera era la volàtil. Tradicionalment, com he dit abans, es duia a terme mitjançant «*puestos en roda cañas veras*» que, per respectar els drets dels pescadors i per evitar les pràctiques furtives, havien de desfer-se un mes abans de concloure l'arrendament¹⁷². L'espai que abastava l'arrendament era el del llac, els límits i les illes.

L'arrendatari de la cacera volàtil hi gaudia del mercat de la venda en règim de monopoli (Art. 39 de les Reials Ordenances) i disposava d'amples atribucions per tal d'evitar que ningú no exercís l'art de la caça sense el seu permís. Segons la legislació ordinària, ningú no podia usar de les armes sense llicència, però aquesta prohibició d'ús no afectava la possessió. Com hem vist abans, la legislació sobre l'ús d'armes era molt ambigua i més en el cas de l'Albufera. Sembla, però, que les ambigüitats foren dissipades en la pràctica pels arrendataris, perquè denúncies efectuades en 1823 varen estendre la prohibició a posseir permís d'armes i a entrar-ne a l'Albufera, si bé la justícia no sancionà sempre amb les seues actuacions aquesta pràctica.

És possible que el fet que s'atengueren denúncies per entrar amb armes a l'Albufera fora conseqüència d'una conjuntura en la qual el control de l'ordre públic era essencial, i d'una estratègia del Reial Patrimoni que afavoria els arrendataris quan això era possible per tal que no deixaren de pagar.

Encara que la política del Reial Patrimoni fou moderadament «conservacionista», com en altres casos, la seua posició envers aquest tema arribà fins on començaven les seues necessitats econòmiques. En el cas de la cacera, aquestes arribaren fins al punt de permetre caçar conills a la Devesa, en 1839, concedint tres llicències diàries —corresponents a les tres escopetes de les autoritats que permetien les Reials Ordenances— que li reportarien la quantitat de 24 reals diaris. En 1843 s'arrendà la caça de la Devesa, per 3.000 reals anuals, a don Rafael Alcalde, Baró de Cortes de Pallàs i cavaller de la ciutat de València. Quan s'hagué de renovar el contracte es féu referència a la necessitat de buscar un arrendatari noble. Açò, però, no deixà de ser un objectiu secundari¹⁷³.

7. ARRENDATARIS, GUÀRDIES I CAÇADORS

L'arrendament de la caça volàtil de l'Albufera no va ser un arrendament de drets senyoriais, sinó d'un producte que els arrendataris usaren i explotaren directament, contractant caçadors professionals i venent els productes ells mateix al mercat.

Sembla que el fet de disposar del monopoli de la venda de la cacera i el de controlar les filtracions de furtius per part dels guàrdies, convertí el llac en una espècie de camp de tir exclusiu de l'arrendatari, que completaria la renda extreta directament per la venda del producte amb la de les denúncies imposades als caçadors. A continuació, es pot veure una relació de les denúncies fetes a l'Albufera entre els anys 1773 i 1835¹⁷⁴:

¹⁷² Com hem vist abans, també als contractes d'arrendament del peix hi havia clàusules referides als llocs de cacera.

¹⁷³ ARV: Batllia-AA, exp. 2457, any 1843: «*se hace preciso buscar para en adelante medio de utilizar la caza. Dos son los que desde luego se ofrecen, a saber el de conceder licencias por un tanto como se practicó en algún tiempo, o el darla en arriendo. Esta última parece más ventajosa si se encontrara persona que, como don Rafael Alcalde, lo tomara por mera diversión y no por hacer grangería de la caza, pues sin destruir ésta lograba el Patrimonio más producto que con las licencias, según demuestran los rendimientos de estas en los años que se concedieron, comparados con el precio del arriendo que ha cesado*».

¹⁷⁴ ARV: Batllia-AA, exs. 1973, any 1773, 1981 (1773), 2000 (1870), 2005 (1781), 2028 (1789), 2074 (1817), 2082 (1817), 2085 (1817), 2086 (1817), 2115 (1817), 2321 (1835).

Any	Infractors, residència, lloc de la infracció i multa
1773	Joan Tamarit i Vicent Ximeno, de la Vega de la ciutat, per caçar en el Racó d'El Saler.
1773	Vicent Miralles, cirurgià de València, per entrar a caçar amb escopeta. És agafat en Alfafar.
1780	Francesc Fontayne, soci de Salvador de la Motta, de València és sorprès caçant en l'Abre del Gos
1781	Lluís Raga, Baptista, el frare, Pasqual Mocholí, de Massanassa, Josep Verdeguer i Josep Lamarche, de Catarroja, per establir «puestos». Duen barques i paguen multa de 125 rs. i 7 rs., de cost de l'expedient
1789	Baptista Asins, pescador de Catarroja, en la Mata de Beltran, del Fangar d'El Palmar, per caçar amb barca.
1817	Valentí Veres, Jeroni Valero i Jeroni Baixauli, de Silla, per caçar amb barca en la Mateta de Jeroni
1817	El Rull de Cabrelles, de Silla, per caçar amb barca en la Mateta de Jeroni. Paga 376 reals de multa i 183 de costes
1817	Vicent i Valentí Segarra, jornalers de l'horta de Russafa, per caçar amb barca. Paguen 521 reals
1817	Francesc Asensi, tallador, de Catarroja, per caçar amb barca al Port de Catarroja. És condemnat a pagar 777 reals
1817	Tomàs Farinós, llaurador de Pinedo, per caçar amb barca en Pinedo; paga 507 reals
1835	Onofre San Jaime, de Massanassa, per caçar; paga 180 reals, i 56 reals de costes

El quadre ens mostra algunes de les característiques del sector, que ja hem vist abans, com per exemple que la barca era un complement indispensable en aquest tipus de cacera. D'onze denúncies detectades, sis ho foren per entrar a caçar amb barca. A nivell anecdòtic —que no estadístic— cal dir que d'aquests sis delictes per caçar amb barca, quatre foren comesos per veïns de Catarroja i Silla, dos pobles amb població pescadora. Així mateix, un setè, consistent no a caçar amb barca, sinó a establir llocs per a fer-ho, comptà també amb la participació de catarrogins, propietaris, així mateix, de barques.

Un expedient de l'any 1781 ens mostra, a través d'un embargament de béns, una «radiografia» dels caçadors. A Baptiste «el frare» denunciat en 1781, se li embargaren mobles (arques, cadires, una taula...) i una barca «*con su vela y una botada de a cinquenta*». A Josep i Francesc Lamarche els foren embargats, també, mobles, una barca que tenien a mitges, una fanecada de terra en la partida del Bony, també a mitges i «*otra mitad de casa y barraca y la casa en que havitan que dijeron ser de cinco hermanos*». A Josep Verdaquer se li embargaren mobles i cinc fanecades de terra de marjal plantada d'oliveres¹⁷⁵.

Un aspecte que també crida l'atenció és la quantitat de denúncies relatives a la cacera, en proporció a la documentació analitzada. Amb menys documentació

¹⁷⁵ ARV: Batllia-AA, exp. 2005 any 1781.

112 analitzada, referent a caça que a pesca, el nombre de denúncies per caçar és molt més elevada que per pescar. Possiblement, les classes populars s'inclinaren més per la primera activitat. La pesca era una pràctica que exigia la possessió de certs mitjans de producció, de certes habilitats i de valentia per enfrontar-se a d'altres pescadors. Aquest recurs era molt menys exigent. La sola possessió d'escopeta i d'algun contacte amb pescadors va permetre que es formassen ràpidament colles —més de la meitat de les denúncies són col·lectives—. L'estudi de les denúncies també aporta informació sobre d'altres aspectes. Com he dit abans, crec que el subarrendament en aquest ram no existí, a excepció de quan quedà en mans de l'administració (i aleshores caldria parlar-ne més d'arrendament múltiple que no de subarrendament). En 1773, el lletrat que va defensar Vicent Miralles, cirurgià, propietari (malgrat que a la fi se l'exculpe com a «pobre de solemnitat») i nebot del prevere de Sant Joan del Mercat, comenta: *«porque los mismos que regularmente gozan de las liconcias de la escopeta por la recompensa de 8 ó 10 ó 20 reales de vellón son los mas temibles, porque las gentes vagas y mal entretcnidas tomando el oficio de cazadores contra las pragmáticas de Su Magestad, y al abrigo de la caza, y con la seguridad de la liconica para el uso de las armas, cometen muchas picardias»*¹⁷⁶. Possiblement, el lletrat infravalorés els poders de l'arrendatari i el control que aquest podia exercir sobre el sector. Cobrar multes de 500 i 700 reals sembla una activitat més productiva que no concedir unes llicències que, per 8 o 10 reals permetien a tot aquell que tingués escopeta —i n'hi hauria molts a l'Horta, en aquest cas— caçar el que volgués i fugir d'un mercat que l'arrendatari controlava en règim de pseudo-monopoli.

Pel que fa a les característiques dels funcionaris, la impressió és que els guàrdies eren gent acostumada a moure's en el límit de la legalitat i que de forma tant o més descarada que els seus homòlegs de les pastures, mirarien de treure un complement del seu jornal de la forma més substanciosa possible. En 1817, Vicent Domingo, *«celador del lago de la Albufera»*, denuncià Valentí Veres, Geroni Valero i Geroni Baixauli, de Silla, per caçar amb barca. El guardià confiscà al lloc dels fets un ocell mort i dinou bots de caçar. D'entrada, presentà tan sols els bots, perquè *«el pajaró no podía durar sin echarse a perder»* i acusà els denunciats d'intentar subornar-lo¹⁷⁷. Ràpidament, la defensa li va pegar la volta als fets i, quan declarà el batlle com a testimoni, assegurà que *«en el intermedio de su comparencia me significó dicho guardia que viose al fin si podía ajustar dichas denuncias por una cosa prudente y en tal caso no daría parte a los amos»*. Sembla que el batlle requirí els denunciats, els quals li contestaren, *«que supuesto no havian contravenido, no querían pagar cantidad»*. La Batllia cridà el guàrdia per aclarir la qüestió, però en aquest punt es paratitzà l'expedient. Aquesta sembla que fou l'actitud més corrent adoptada pels guardes i explicaria que mai no foren autoritats massa respectades i que els casos de contravencions s'hi produïren en el món de la suprallegalitat¹⁷⁸.

¹⁷⁶ ARV: Batllia-AA, exp. 1973, any 1773.

¹⁷⁷ ARV: Batllia-AA, exp. 2074, any 1817: *«constituidos en su casa, trataron de que se compusiese y tragicioso la denuncia, dpositando on poder de dicho Alcalde diez y seis duros para entregarcelos al compareciente y que no dióo cuenta al tribunal, à quo no accedió»*.

¹⁷⁸ L'any 1838 (ARV: Batllia-AA, exp. 2518), el guàrdia trobà uns carrabiners caçant als límits, quan deurien haver-lo ajudat a reprendre els furtius. Aqueix mateix any, es prohibí els guardes de la Devesa entrar amb gossos. És clar que no eren gent de molt de fiar.

LA CAÇA

8. CONCLUSIONS

L'Albufera de València, des del punt de vista ornitològic i cinegètic, fou i és, ara per ara, un espai privilegiat. Les condicions naturals del llac determinaren el tipus de tècniques a emprar en la caça i relacionaren, íntimament, per a bé o per a mal, els caçadors amb els pescadors. La caça, en general, tingué una vessant recreativa i una altra productiva, però ací només he considerat la segona.

L'explotació dels recursos de la caça anà més enllà de les necessitats d'autoconsum, i la volateria estigué present, encara que de forma moderada, almenys pel mercat urbà.

El govern borbònic intentà regular l'explotació dels recursos cinegètics, però es va veure condicionat per les seues pròpies necessitats fiscals que l'apartaren, de vegades, dels seus objectius «conservacionistes».

Els recursos cinegètics de l'Albufera, anaren directament al mercat i no entraren dintre l'economia de subsistència de les classes populars que, si volien gaudir d'aquest recurs ho hagueren de fer de forma furtiva. Aquesta qüestió que va repercutir positivament en les rendes del Reial Patrimoni i de l'arrendatari que en aquest punt —i, possiblement, en d'altres aspectes, com ara el control de l'ordre públic— estigueren d'acord.

APÈNDIX DOCUMENTAL

APÈNDIX DOCUMENTAL

1. Extracte d'un contracte de rearrendament dels drets dominicals de la Baronia d'Alcàsser; ARV: *Escrivanies de Cambra*, 1729-185.¹⁷⁹

Que el ganado que paciere dichas yerbas del referido término de Alcázer aya y tenga obligación de encerrarse y dormir en la paridra de la señoría de dicha baronía de Alcázer, por quanto el estiércol ha de ser y servir para las tierras del señor de Alcázer, que se incluyen en el arriendo de dichos derechos dominicales, y con dicho pacto y condición y no sin él ni de otra suerte prometo hacer permanente este rearriendo, por dichos tiempo y precio, pena de aver de dar a dicho conductor, eo rearrendatario otro igual en calidades y beneficios, reaziéndole los daños y costas ocasionados [...] y ambas partes, cada una por lo que le toca a cumplir, damos poder a las Justicias de Su Magestad, de qualquier parte que sean, y en especial a los de la ciudad de Valencia, a cuya jurisdicción nos sometemos.

117

¹⁷⁹ En les transcripcions de l'apèndix documental he fet servir les següents normes: he conservat l'ortografia original, he desenvolupat les paraules abreviades, he normalitzat l'ús dels signes de puntuació i d'accentuació, així com de les majúscules i he separat les paraules juntes i a l'inrevés.

2. Extracte d'un contracte d'arrendament dels drets dominicals de Catarroja, fet per na Magdalena Adell, al Duc de Lecera; ARV: *Escrivanies de Cambra*, 1729-185.

118 *Almáceras, ahinas de ella, prensa, carnicería, ladrillar y demás regalías para vcr su justiprecio y valoración; y de lo que ellos en dicha razón declarasen, se haya de recibir escritura pública con individualidad de todo ello y de las cantidades de su valoración [...] como higuamente el conservar dichas regalías y bienes por todo el tiempo de este arrendamiento en la misma estimación y valor; y si fnccido el presente arrendamiento valicsen menos, haya de scr de cargo del mismo arrendador [sic, per arrendatario] el satisfacer a su excelencia el tanto menos al tenor de dicho justiprecio y al contrario si resultase valer mas [...] se han de volver a visitar por dos peritos nombrados por las partes y, en caso de discordia, por un tercero que deberá nombrar de oficio la Justicia Ordinaria, qleviendo ser de quenta y cargo dcl citado arrendador todo el coste que en ello se ofreciese [...]. En caso de ser necesario hazerse algunas obras en las regalías de dicha villa de Catarroja, tenga obligación dicho arrendador de hazerlas hacer a sus propias costas y expensas, como no exceda de diez sueldos: y que en caso de ser de mayor quantía como no sea por culpa u omisión de dicho arrendador (porque en tal caso deberá pagar todo el gasto) haya y tenga obligación de dar quenta a su excelencia; y en caso de darle orden para le ejecución de dichas obras, haya de adelantarlo que para ello se ofreciere y se abonará y tomará en quenta de la primera paga que hiciere de dicho arrendamiento.*

APÈNDIX DOCUMENTAL

3. Exemple de licitació de l'abast de la carn al Puig; ARV: *Escrivanies de Cambra*, 1719-94.

En la misma villa, en el mismo día don Pedro Gutiérrez, vesino de la ciudad de Valencia, pareció ante my, el escribano, y en la forma que mas aya lugar en derecho dixo que pone postura en el abasto de las carnes de la presente villa en esta forma: que por cada libra de carne de las que venderà en la carnisería de dicha villa se la ayan de dar dos sueldos y seis dineros francos; que las cabezas se han de pesar en la canal; que no tenga obligación de pagar cosa alguna por el drecho de pilón y yervas a la villa; que el estiércol que ará el ganado aya de ser para el abastecedor y que, en las visperas de vigilia, tendrá carne hasta el medio día y lo demás conforme capitulos; y que la villa puede imponer, sobre cada libra de carne, aquella porción que le pareciere ser bastante para que supla el derecho de las yervas; y que esta postura se les comunique a la justicia y regimiento de la presente villa y que se le admita y en conseqüencia se le libre em publica voz del pregonero, por ser de justicia.

4. La «Penyoradora» d'Alacant; ARV: *Escrivanes de Cambra*, 1719-134.

120

[...] es venido a noticia de mi parte la novedad que executa el corregidor de la ciudad de Alicante (en cuyo partido se halla comprehendido el referido lugar), de haverse adoptado la facultad de conceder licencia y permiso para que los forasteros que intentasen pacer sus ganados en el territorio de dicho lugar hayan, previamente, de obtener permiso de dicho corregidor, precisándoles a que, en dicha ciudad de Alicante, señalen casa de seguro, vulgarmente llamada peñoradora, para la reintegración de qualesquiera daños y perjuicios que causaren dichos ganados en los frutos y plantas del territorio de dicho lugar, llevándoles, por razón de dicha licencia y seguro, diferentes derechos, cuya expensa ha dado motivo que muchos se han desviado de introducir sus ganados en dicho territorio, sirviendo este desvío en conosida pérdida y menoscabo de los drechos del señorío, careciendo éste así del precio de las yorbas como de las carnes y esqilmo de lanas que le pudieran pertenecer, y nada menos del beneficio del estiércol que producen los ganados para el mayor aumento de frutos, esparciéndose aquel en las tierras.

APÈNDIX DOCUMENTAL

5. Escrits de la Batllia a Telesfor Planells; ARV: *Batllia-AA*, exp. 2476, any 1842.

Vuestra señoría como arrendador de los mismos útiles en los años anteriores no podía ignorar el estado de Catarroja [...] y si, a pesar de ello, se ha comprometido sin reserva alguna en un nuevo contrato, con la circunstancia de haberlo admitido por cesión del que lo remató ¿por qué aparentar ahora como una novedad lo que para Vuestra Señoría no debía serlo? ¿Y a qué ser tan exigente con un establecimiento del que ha obtenido las más distinguidas consideraciones? Bien penetrado puede vuestra señoría estar de ello, pues recientes son las gracias que ha conseguido del excelentísimo señor tutor de Su Majestad, por el apoyo tal vez que prestó a sus pretensiones la Baylía General que, equitativa en sus procedimientos, procuró inclinar el ánimo de la superioridad a que se sirviera acceder a ellas y una condona de más de 23.000 reales compensó, sin duda con exceso, a vuestra señoría de los perjuicios que pudo recibir de no utilizar dichas producciones en la frontera de Catarroja y de alguna parte de las otras. Y no es éste sólo el beneficio que vuestra señoría ha impetrado, pues aún mayor consideración obtuvo en el arriendo de la partición de frutos de Sueca, en que era interesado. Después de estas gracias no debía caber en la imaginación de vuestra señoría el recelo de la Baylía y la superioridad desatendiesen cualquier justa pretensión, porque el exemplo de la pasada había de servirle para lo presente y venidero. No quiero con esto comprometer a la dependencia ni asegurar a vuestra señoría condonos que no está en sus facultades dispensar, pero sí manifestarle que, consiguiente en sus principios, si halla justas las solicitudes que acaso usted haga, las informará sin apartarse de lo que considere procedente. En el orden hubiera estado que vuestra señoría hubiese expuesto el comportamiento del alcalde de Catarroja, pero venir con exigencias y en cierto modo amenazas, es muy chocante. La Baylía, en este caso, no puede menos de ponerse en su lugar y, oída en el asunto a la Junta Patrimonial, ha resuelto decir a vuestra señoría que en el término de ocho días acredite, por medio de la oportuna certificación, la libertad de las fincas que ha obligado a la seguridad de dicho arriendo en el concepto que no cumpliéndolo, o bien se concederá a otro que lo pida o bien se sacará nuevamente al subasto sin oximir a vuestra señoría de la responsabilidad que pueda oxigírsele en justicia.

PESCADORS, CAÇADORS I RAMADERS

6. Escrit de Telesfor Planells a la Batllia; ARV: *Batllia-AA*, exp. 2479, any 1843.

[...] entretanto, he continuado en su administración, cual vuestra señoría tuvo a bien encargarme, no sin disgustos y expensas, y hasta sufrir reconvenciones con esposición de mi reputación y persona de parte de los que obtuvieron licencias, con arreglo a capítulos, por no haber sido dable su seguridad, en cuyo concepto quedaron privados de usar de ellas en toda su extensión y penados algunos [...] mas si he desempeñado este encargo correspondiente a la particular confianza de vuestra señoría en el particular, no me atrevo a continuar en él por las razones antes indicadas, y ruego a vuestra señoría se sirva exonerarme, sin perjuicio de que estoy activando la formación de cuentas para presentarlas con toda brevedad [...] por lo dicho, conocerá la ilustración de vuestra señoría que no puedo seguir como arrendador, ni aún todavía como administrador a no concretar las licencias a los terrenos incultos.

APÈNDIX DOCUMENTAL

7. Ordre referida a l'ús de la pescateria, any 1823; ARV: *Batllia-AA*, exp. 2154.

1. *Se renueva la prohibición de vender en el recinto de la pescadería ropas usadas y qualquiera otros artículos y efectos extraños del objeto de este establecimiento.*

2. *Qualquiera persona que quebrante la disposición del artículo anterior sufrirá irremisiblemente la multa de 30 reales por la vez primera, doble por la segunda y de cien reales por la tercera, todo con aplicación ordinaria y sin perjuicio de las demás providencias a que hubiere lugar.*

3. *El guarda celador y los alguaciles del juzgado de la Albufera velarán muy particularmente sobre la observancia de los artículos que anteceden y serán responsables de qualquiera falta a que dieren lugar con su disimulo ni omisión; y para que llegue la noticia de quienes interese, mando publicar y fijar el prosonto. Dado en la ciudad de Valencia, a los veinte y dos días del mês de abril del año mil ochocientos veinticuatro».*

«[...] En la Pescadería de esta ciudad que pertenece en lo judicial al privativo conocimiento de vuestra excelencia y al mío en lo gubernativo, se han metido varias mujeres y aún hombres a vender ropa usada y otras cosas contra lo dispuesto por el gobierno, que tiene asignada para ello la plaza de San Francisco y en perjuicio de la limpieza y aseco que requiere un sitio destinado única y precisamente para la venta de pescado y anguilas [...], porque como, por la mayor parte son mugeres perdidas, no hacen caso de los alguaciles y han insultado de palabra y obra al fiel celador hasta amenazarle que le harían matar [...]. Para conseguir pues que la pescadería quodo limpia, me parece el medio más oportuno que sirva vuestra excelencia mandar al Comandante de la Partida de Capa, destine para ello al cabo Mateo Roldán y los dos individuos Joaquín y Vicente Martínez, quienes se han obligado sin más premio que el de las multas que cojan y el que se les releve del servicio de noche.

8. Reial Cèdula sobre Ordenances de caça i pesca; Biblioteca Nicolau Primitiu: *Ordenes del Año 1767 Asta 1774*, Ref. NP 34/606.

Real Cédula de su magestad y señores del Consejo en que se contiene la ordenanza que generalmente deberá observarse para el modo de cazar y pescar en estos reynos, con señalamiento de los tiempos de veda de una y otra especie. Año 1772.

Don Carlos, por la Gracia de Dios rey de Castilla, de León, de las dos Sicilias, de Jerusalén, de Navarra, de Granada, de Toledo, de Valencia, de Galicia, de Mallorca, de Sevilla, de Cerdeña, de Córdoba, de Córcega, de Murcia, de Jaen, de los Algarbes, de Algecira, de Gibraltar, de las Islas de Canarias, de las Indias Orientales y Occidentales Islas y tierra-firme del Mar Occcano; archiduque de Austria, duque de Borgoña, de Brabante y de Milán, conde de Abspurg, de Flandes, Tirol y Barcelona, señor de Vizcaya y de Molina, etcétera. A los del mi Consejo, presidentes, y oidores de las mis audiencias, alcaldes, alguaciles de la mi Casa, Corte, y Chancillerías, al mi alcalde, juez subdelegado de obras y bosques, a los corregidores, asistente, gobernadores, alcaldes mayores y ordinarios y otros jueces y justicias de todas las ciudades, villas y lugares de estos mis reynos y señoríos y a todos los alcaydes, gobernadores o intendentes de mis palacios, alcázaros, sitios reales, casas de campo, sus bosques, sotos, términos y azcuias y demás subalternos empleados y dependientes de ellos, a quien lo contenido en esta mi Real Cédula toca, o tocar pueda en qualquier manera, sabed: Que deseoso el mi Consejo de que mis reales intenciones tuviesesen su debido efecto; habiéndose enterado la Sala de Justicia de que con mi real aprobación se avía principiado expediente en mi Real Junta, que fue de obras y bosques, en que se trataba de la formación de una ordenanza general, que pudiesen lograr de la honesta diversión de la caza y pesca, sin perjuicio de la veda general de una y otra especie que debería observarse y establecerse en la misma ordenanza, tomó a su cargo (luego que puse a su cuidado el conocimiento de todos los asuntos que antes se manejaban por la misma Real Junta) el formalizar y poner en estado de determinación este expediente, instruyéndole con informes de todos los intendentes del reyno, y otras noticias particulares que se evacuaron y comunicaron a mis tres fiscales, por quienes, en inteligencia de quanto resultaba de ellas y de las Reales cédulas, órdenes y disposiciones anteriores que se le habían unido y tuvieron presentes, expusieron su dictamen con la debida reflexión que pide el asunto; y señalado día por la misma Sala de Justicia para la vista de este expediente, asistió a ella personalmente el conde de Aranda, presidente del mi Consejo y mi fiscal don Pedro Rodríguez Campomanes; y hecha puntual relación de todo, acordó la ordenanza que la pareció convendría se observase generalmente en todos mis reynos, dominios y señoríos para el modo de cazar y pescar en ellos y tiempo en que correspondía se observase la veda general, con separación de capítulos que pasó a mis reales manos, en consulta de diez y nueve de agosto del año próximo de mil setecientos setenta y uno. Enterado yo de ella, he tenido por bien conformarme con el dictamen del mi Consejo en sala de justicia, con algunas adiciones que me han parecido convenientes para su mayor inteligencia y evitar dudas en su observancia, las que comuniqué al mi Consejo por medio del marqués de Grimaldi en Real Orden de tres de este mes, que publicada en él en siete de este mismo, acordó su

APÉNDIX DOCUMENTAL

cumplimiento y la expressada ordenanza, en el modo y forma en que con las adiciones por mi puestas, debe entenderse y observar se generalmente en todos mis reynos, dominios y señoríos, es como se sigue:

Caza

125

Capítulo I. Prohibo y veda el cazar del todo en los reynos y provincias de Castilla la Nueva, Mancha, Andalucía, Murcia, Aragón, Valencia, Principado de Cataluña, isla de Mallorca y demás lugares de puertos acá, desde el primero día de marzo hasta el primero de agosto de cada un año y de puertos al mar océano, desde el mismo día primero de marzo hasta el primero de setiembre y en todo el año los días de nieve y fortuna.

II. De esta regla general de tiempo se exceptúan los conejos en los sitios vedados de todo el reyno, los que se podrán cazar por sus dueños y arrendadores desde el día de la Natividad de San Juan Bautista en adelante hasta primero de marzo de cada un año.

III. Se prohibe a todo género de personas el uso de la escopeta en caza, durante el tiempo de la veda, con ningún pretexto o diversión, cerca o a distancia de los lugares, sin que esto altere la costumbre que haya en algunos de usar de ella, por repartimiento o autoridad de la justicia, para la extinción de gorriones y resguardo de frutos, usándola libremente todo viagero, a quien por otro motivo no estuviere prohibida para la defensa de su persona y bienes, en todo tiempo.

IV. En el resto del año, sólo podrán cazar con escopeta y perros, los nobles, eclesiásticos y toda otra persona honrada de los pueblos en quienes no haya sospecha de exceso; y de ningún modo los jornaleros y los que sirven oficios mecánicos, que sólo lo podrán hacer los días de fiesta por pura diversión; y el permiso que por este capítulo se concede a los eclesiásticos quiero sea y se entienda con arreglo a las disposiciones canónicas y a la Ley quarenta y siete, título 6 de la partida I.

V. Prohibo en todas partes el uso de los galgos desde primero de marzo de cada año hasta el día en que se concluye la veda general de caza; y en los parages plantados de viña, amplío esta prohibición hasta que su fruto sea cogido, desde cuyos tiempos los podrán usar las personas expresadas en el capítulo precedente hasta otro día primero de marzo del año siguiente; con la advertencia de que dentro de las cinco leguas en contorno a la corte y sitios reales, solamente los usarán los que hubieren justificado las calidades de hacendado o persona de distinción, conforme a mi Real Orden de diez de julio de sesenta y dos y que tengan licencia del mi Consejo en sala de justicia: y por lo que toca a mis cotos, bosques y sitios reales y a sus límites, quedarán en su fuerza y vigor las prohibiciones que se contienen en las ordenanzas, cédulas y órdenes reales con que cada uno de ellos se gobierna.

VI. En consideración a ser no sólo útil, sino casi preciso al regalo de las mesas el uso de la caza en ellas, permito los cazadores de oficio con tal que hayan de tener licencia y aprobación de las justicias de los pueblos; y éstas no la den sin que les conste que son hombres de bien y de habilidad, negándola a los diferentes vagos, que suelen usar de este pretexto para sus excesos y todo fin derechos.

VII. Quiero y mando se maten y por consiguiente prohibo la conservación de los

uronos absolutamente, con la prevención de que los que los necessiten para la saca de conejos en sitios vedados, propios o arrendados, deberán acudir al mi Consejo, en sala de justicia, por licencia, y despachada ésta la presentarán ante la justicia de la villa de Arganda, que es la caja señalada por la Real Cédula de diez y ocho de setiembre de mil setecientos cinquenta y quatro; y conforme a ella y Real Orden de ocho do junio de mil setecientos cinquenta y seis, se les entregaran los precisos con las seguridades prevenidas en ellas.

VIII. Prohibo el cazar con perdices de reclamo, lazos, perchas, orzuelos, redes y demás instrumentos y medios ilícitos que destruyen la caza y perjudican la abundancia y diversión, permitiendo que las codornices como otros pájaros de paso se puedan cazar aún en tiempo de veda, con red y reclamo de estas solas especies.

IX. Prohibo tirar a las palomas dentro de una legua de distancia de los palomares, poner añagazas, ni otros armadijos a excepción de los tiempos de la sementera y recolección de frutos, señalando para el primero los meses de octubre, noviembre, diciembre, enero, y febrero; y para los últimos, el de julio, agosto y septiembre; y entonces sólo en los sitios y parages en que se estoviese haciendo la sementera y no huviese nacido el fruto y ósto se esté beneficiando, se les podrá tirar con escopeta.

X. Las Justicias del reyno providenciarán la montería o cacería de lobos, zorros, osos y otras fieras perjudiciales, quando la necesidad lo pida, con la prevención de que no se pongan cepos en caminos, veredas y otros parages donde puedan causar daños a personas y ganados, haciendo las justicias se gratifique según ordenanza o costumbre de los pueblos a las personas que llevasen algun lobo, lobos o camadas de ellos, vivos o muertos.

Pesca

XI. Prohibo generalmente el pescar en aguas dulces, desde primero de marzo hasta fin de julio de cada un año, con ningún instrumento como no sea la caña y sólo podrán pescar desde el día veinte y quatro de junio los dueños particulares o sus arrendadores, por especial Real Orden de dicho día ocho de junio de mil setecientos cinquenta y seis.

XII. Por quanto los informes pedidos en todo el reyno resulta uniformemente que el desove y cria de las truchas se verifica en los meses de octubre, noviembre, diciembre, enero y febrero, prohibo su pesca en estos y la permito en los demás del año.

XIII. En los tiempos señalados y permitidos sólo se podrá usar del anzuelo, nansas [sic, per nasas] y redes de qualquier género que sean teniendo precisamente cada malla de ellas la extensión o cabida que demuestra la figura del margen¹⁸⁰, vista y aprobada por la justicia, con absoluta prohibición en todo tiempo de otro instrumento y mucho más de medios ilícitos como cal viva, veleño, coca y qualesquiera otros simples o compuestos que extingan la cría de la pesca, sean nocivos a la salud pública y a los abrebaderos de los ganados.

XIV. Los menestrales, artesanos, trabajadores y oficiales mecánicos, sólo

¹⁸⁰ Al marge del document hi ha un requadre de 3,3 x 3,2 cm.

APÉNDIX DOCUMENTAL

podrán pescar los días de fiesta de precepto, en los tiempos permitidos y usar de la caña en los mismos días todo el tiempo del año.

Providencias Generales

XV. *Los transgresores de esta Ordenanza, en tiempo de veda, así de caza como de pesca, días de fortuna y nieves, incurran por el mismo hecho los nobles y personas honradas, en la multa de tres mil maravedís por la primera vez, duplicada por la segunda y triplicada por la tercera, con apercibimiento de más graves penas al arbitrio del Consejo, con respecto a la inobediencia; y los plebeyos en mil y quinientos maravedís, por la primera; y no teniendo de que exigírseles, en ocho días de cárcel, doble todo por la segunda y triplicada por la tercera, con apercibimiento también de más graves penas, con respecto a la inobediencia, a arbitrio del mi Consejo. En todas se aplican las multas pecuniarias al juez, denunciador y mi real cámara por iguales partes y el valor de los instrumentos aprehendidos a mi Real Cédula.*

XVI. *Las justicias de todo el reyno embiarán testimonio al mi Consejo de las causas y condenaciones pecuniarias, conservando en depósito los instrumentos aprehendidos hasta que se providencie lo que corresponda a las circunstancias.*

XVII. *Los corregidores y justicias de los pueblos entiendan, conozcan y procedan en primera instancia privativamente cada uno en su jurisdicción (oyendo a las partes brevemente e inductivamente, sin que pueda exceder de quatro días) de todas las dependencias, negocios e incidencias de caza y pesca que respectivamente se ofrecieren en ellos, determinando las causas que ocurran y convengan formar de oficio, para la averiguación, prisión, castigo y enmienda de todos los que delinquieren, comprehendiendo universalmente a todos, sin excepción de personas, estados, clases, títulos, empleos, grados militares, políticos, carácter, dignidad ni fuero que tengan o gozen, por privilegio especial y recomendado que sea, sin que sobre esto se pueda formar competencia por consejo, tribunal o junta en sentido alguno, pues derogo todos los Fueros y Privilegios de mi real concesión, incluso los que necesitan especial mención.*

XVIII. *Que si algunos eclesiásticos seculares o regulares contravinieren a el todo o parte de lo mandado en los dos referidos puntos de caza y pesca, se proceda a la aprehensión de la escopeta, perro y otro adminículo y a la exacción de la multa; y en los casos de resistencia o reincidencia se les formará la justificación del nudo hecho informativo por el corregidor o justicia del pueblo en cuyo territorio sucediere la tal contravención y la remitirá original al mi Consejo, con noticia puntual del estado, calidad y circunstancias de ellos y del prelado eclesiástico secular o regular, a quien respectivamente estén sujetos, para proveer lo conveniente acerca de la corrección y enmienda de aquellos, por los medios establecidos por derecho y potestad económica contra los transgresores de los vados y cotos públicos, según la naturaleza de los casos.*

XIX. *Las apelaciones que las partes interpusiesen de las sentencias, autos y providencias que contra ellas se dieren, se les otorgarán, en los casos y cosas que haya lugar, solamente depositando las multas para el mi Consejo y su sala de justicia a la que privativamente compete su conocimiento.*

XX. *Para justificación de la transgresión de esta Ordenanza aunque sea*

eclesiástico, basta la declaración del guarda, ministro o alguacil jurado, con la aprehensión de escopeta o perro y en su defecto qualquiera otro adminículo.

XXI. Que los expresados corregidores se dediquen con particular desvelo a providenciar quanto consideren oportuno al exacto cumplimiento de todo lo que va expresado, por lo que en su observancia se interesa el beneficio público y particular de mis vasallos y mi real servicio, zelando con especial cuidado que las justicias de los pueblos de sus respectivas provincias, partidos, distritos o jurisdicciones lleven a debido efecto lo resuelto, castigando a los delinquentes sin que se tolere y disimule su contravención por respetos a personas ni otra qualquiera causa, ni causar tampoco vejaciones o costas con este motivo, sobre todo lo que podrán reconvenir a dichas justicias y dar quenta al mi consejo para que providencie de remedio.

XXII. Los corregidores y justicias ordinarias del reyno tendrán gran cuidado en que esta ordenanza se publique todos los años en uno de los primeros ocho días del mes de febrero de cada un año para su observancia, por lo correspondiente a la veda general de caza y pesca; y por lo tocante a la de las truchas, se hará igual publicación en otro día de los ocho primeros del mes de septiembre de cada año.

Y para que se cumpla mi real resolución, se acordó expedir ésta mi Real Cédula: Por la qual os mando a todos y cada uno de vos, en vuestros respectivos lugares, distritos y jurisdicciones, que luego que la recibais, veais la ordenanza que va inserta y la observeis, guardois, cumplais y executeis y hagais guardar, cumplir y executar en todo y por todo, como en ella y cada uno de sus capítulos se contiene sin contravenirla, permitir, ni dar lugar a que se contravenga en manera alguna. Y para quitar dudas e interpretaciones con motivo de las anteriores Ordenanzas y Cédulas libradas en este asunto, Reales Ordenes, particulares o generales, acuerdos o providencias que estuvieren dadas por el mi Consejo, junta que fue de obras y bosques u otro qualquier juzgado o tribunal, las derogo y anulo todas y sólo quiero que para en adelante tenga observancia esta Ordenanza en los términos propuestos: con declaración de que estas derogaciones no se enticenden con las ordenanzas particulares, cédulas, ordenes y aclaraciones con que se gobiernan mis sitios, bosques y cotos reales y sus límites, debiendo quedar en toda su fuerza y vigor y observancia, sin embargo de lo que en esta ordenanza general se dispone para lo restante del reyno, que así es mi voluntad: y que al traslado impreso de esta mi Real Cédula, firmada de don Juan Antonio Rero y Peñuclas, mi escrivano de cámara de los que en el mi Consejo residen, fe de la misma fe y crédito que a su original. Dada en el Pardo a diez y seis de enero de mil setecientos setenta y dos.

Yo el rey; yo don Joseph Ignacio de Goyeneche, Secretario del rey nuestro señor, le hice escribir por su mandado; el conde de Aranda; don Juan de Lerín Bracamonte; don Joseph de Vitoria; don Pedro de Villegas; don Joseph Fastino Pérez de Hita. Registrada; don Nicolás Verdugo; teniente de canceller mayor; don Nicolás Verdugo. Es Copia de la original de que certifico. Don Juan Antonio Rero y Peñuclas. Es copia de la Real Cédula de su magestad que impressa y autorizada se ha remitido por el Real Consejo d'esta Audiencia y queda en la Secretaría del Real Acuerdo de mi cargo, a que me remito. De que certifico.

Don Pedro Luis Sánchez

APÈNDIX DOCUMENTAL

9. Reials Ordenances de Carles III sobre l'ús de l'Albufera; ARV: *Batllia-AA*, exp. 14, any 1761.

1. Ordenanzas que Su Magestad manda guardar, para el régimen y buen uso de la Albufera de Valencia con su Dehesa adyacente, límites, quinto de sus pescados, tercio diezmo de los del mar y demás derechos que le corresponda.

129

Jurisdicción

2. La jurisdicción y conocimiento privativo que antes tenían los bayles generales de Valencia en la Albufera, su Dehesa, límites y demás derechos anexos y pertenecientes, la tendrán aora y en adelante los Intendentes Generales del ejército y Reyno de Valencia con apelación al Consejo de Hacienda.

3. En todos los asuntos de estas Ordenanzas y en los que los vandos que en consecuencia de ellas se formaren respecto de dirigirse a la conservación y aumento de este ramo de Rentas Reales, ninguno podrá declinar fuero y, a mayor abundamiento, se declara que los pescadores matriculados de la Albufera y del mar, en quanto mira a la observación de estas Ordenanzas y a sus penas, estarán sujetos privativamente a la jurisdicción de los Intendentes, quedándoles reservado el fuero de Marina en lo demás.

4. Los guardas y demás empleados gozarán el fuero de Rentas Reales únicamente en lo que mira y pertenece a sus empleos.

Dehesa

5. Cuidarán los Intendentes del aumento y conservación de la Dehesa haciendo que se planten pinos, carrascas y otros árboles propios del territorio de ella, según las reglas prevenidas en la Ordenanza de Corregidores de siete de diciembre de mil setecientos quarenta y ocho y en la de Marina del treinta y uno de enero del mismo año, a costa de la Real Hacienda y señaladamente del provecho de la parte de penas que corresponda a la Baylía.

6. Cuidarán que ninguno corte, roze o arranque árbol alguno grande, crecido o nuevo de los que se crían y pueden criarse en la referida Dehesa, ni corte, ni siegue leña verde o seca, ni arranque vajas de raíz vajo la pena de veinte y cinco libras por la primera vez, aplicada, como todas las de estas Ordenanzas, la tercera parte al Real Patrimonio que se depositará en el Arca de la Baylía General de dicha ciudad, otra tercera para el juez y la otra para el denunciador o aprehensor y por la segunda y tercera vez se acrecentarán las penas arbitrariamente, como las demás de estas Ordenanzas.

7. Ninguno sea osado a dar fuego ni a chamuscar, directa o indirectamente, pinos, olivardas, lentisclos, sabinas o carrascas y demás leña de monte vajo que se cría en la Dehesa, vajo la misma pena y las demás corporales en que por derecho y Ordenanzas incurren los que cometen delito.

8. Se prohíbe todo rompimiento de tierra en la extensión de la Dehesa bajo la misma pena de veinte y cinco libras y la de perder lo que hubieren sembrado en ella y la tierra que aora hay en cultivo; siempre que llegue el caso de dejarse inculta por tres años no se permitirá que se cultive más.

9. Los árboles que hay plantados y se plantaren en la Dehesa se podarán a presencia de los celadores expertos que nombrare el Intendente y precisamente desde mediado diciembre hasta mediado febrero, por lo alto, dejando la mejor pica y guía que tubiere el árbol para su medro, según se previene en el artículo 18 de la citada ordenanza de corregidores; de cuías ramas o podas se aprovecharán los pescadores de la Albufera con permiso por escrito del Intendente para los usos necesarios en las barracas del Saler y del Palmar; y si acaso no hubiere bastante con las podas, podrán aprovecharse de leña de monto vajo con el referido permiso y no de otra forma, segando o cortando la leña y cuidando de no arrancarla de raíz vajo la misma pena de veinte y cinco libras.

10. Se permitirá al arrendador del quinto del pescado de la Albufera el uso y corte de las estacas precisas para el cerramiento de la gola y si bastaren ramas se suplirá con ellas a fin de evitar el corte de los árboles de pie; y a los pescadores de Catarroja las ramas que acostumbra quemar para dar humo o tinte a las xarcias, con calidad de que hayan de dar el humo en El Palmar y que no puedan sacar de allí las ramas para lo qual se valdrán de las que se corton al tiempo de las podas y si no fuesen suficientes acudirán al Intendente para que les de licencia que corresponde y de lo contrario incurrirán en la misma pena.

11. En llegando la Dehesa a poblarse como se espera mediante el celo y cuidado de los Intendentes en hacer observar y cumplir los artículos antecedentes y otros que hallaren convenientes al intento, podrán venderse las podas por partes cada año, rematándose públicamente en el mayor postor según las condiciones que les parecieren y que están establecidas en la citada Ordenanza de Corregidores, prefiriendo por el tanto a los horneros y común de la universidad de Sueca en la que se cortare o rameare desde la acequia nombrada del Perelló hasta la casa del rey y el producto se depositará en el arca de la Bayllía.

12. Respecto de estar apurada la caza en la Dehesa, cuidarán los Intendentes para que pueda irse criando que se introduzca de toda especie y en especial de conejos de quenta de la Real Hacienda, señaladamente de parte de la Bayllía.

13. Ninguna persona de qualquiera estado y condición que sea, entre a cazar conejos y perdices, ni otro género de caza con escopetas, lazos, perros, urones ni otro qualquiera instrumento u artificio vajo la pena de ser ahorcados incontinenti los perros o urones de un árbol y perdida la caza, armas, lazos y demás instrumentos a más de la sobre otra pena de veinte y cinco libras.

14. Sólo podrán cazar en la Dehesa, en los tiempos del año que no está prohibida la caza por leyes de estos reynos y órdenes expedidas por la Junta de obras y bosques, el Capitán General de la ciudad de Valencia y su reyno, como así mismo el Intendente con las personas de su comitiva y con permiso de ambos juntos por escrito, alguna persona muy distinguida, bien entendido que en los tres primeros años, para que se críe la caza, no han de poder dar permiso alguno y que nunca se ha de usar de otro instrumento que de la escopeta y el perro ni pueda haver por ningún caso, a un proprio tiempo en la Dehesa, más que tres escopetas y tres perros.

15. Por quanto se experimenta que algunos entran a cazar con el pretexto de hacer margallones, cojer murtones, bellotas y espárragos o buscar yervas medicinales, se prohíbe que ninguna persona pueda entrar a estos fines sin licencia del Intendente vajo la pena de tres libras y de perder las bestias y herramientas que

APÈNDIX DOCUMENTAL

llevar; y ninguno podrá pasar por la Dehesa con porro de caza que no le lleve atado, vajo la misma pena de tres libras y de perder el perro.

16. Ninguno entre en la Dehesa ganado lanar o cabrío ni de cerda, vacadas, yeguas o qualquiera otro género de animal en particular vajo la pena de veinte y cinco libras por cada vez que se ontrare o se averiguare haver entrado sin licencia por escrito del Intendente.

Albufera

17. Pertenciendo a la Real Hacienda el quinto del pescado de la Albufera y el tercio diezmo del mar en el distrito desde el río Xúcar hasta el de Morviedro, se prohíbe que ningún marinero matriculado, pescador u otra persona pueda pescar en el mar ni en la Albufera que primero no se manifieste ante el credenciero de los referidos derechos que reside y tiene el ejercicio de su oficio en la longuota (sic) de la pescadería de Valencia, dándole el nombre y vecindario y el genero de pesquera que quiera hacer; y todas las veces que quisiere mudar de pesquera, tendrá obligación de manifestarlo al credenciero, cuya diligencia deberá también practicar con el arrendador o administrador de dichos derechos para que se halle igualmente instruido de las noticias que le convengan a su buena recaudación; y qualquiera que pescare o mudare de pesquera sin cumplir con lo prevenido en este artículo, incurra en la pena, por la primera vez de tres libras moneda corriente, por la segunda de seis libras y por la tercera de diez libras y perdimiento de barco y xarcias.

18. Qualquier pescador, después que se haya manifestado en la forma sobredicha ha de prestar juramento en poder del credenciero en el día primero de enero de cada año de que el pescado que pescará o hará pescar, vendrá o hará vender, así del mar como de la Albufera, manifestará su producto fiel y legalmente al dicho credenciero sin que pueda vender ni hacer vender pescado alguno que primero no hayan prestado el expresado juramento el que deberán hacer de la propia conformidad todas las personas que vendieren en dicha pescadería y si lo contrario hicieren incurran en la pena del capitulo antecedente.

19. Para escusar fraudes todos los pescadores que pescan o pescaren en el lago de la Albufera, sus acequias y avenidas que desaguan en ella hayan precisamente de sacar el pescado y anguilas por uno de los puertos que son el do Catarroja, Silla, gola de la Albufera y Saler, sin que puedan salir por ninguna otra parte, bajo la misma pena de tres libras y de la pesca perdida.

20. Qualquiera de los pescadores que tubiero barco en la Albufera, le haya de tener marcado y mientras no use de él le haya de tener atado a una estaca y cerrado con candado y llave y quien así no lo observare incurra en la pena de tres libras.

21. Ningún pescador ni otra persona pueda vender pescado en la orilla del mar, en las barracas, ni en la plaza del Grado de Valencia sin que primero le manifieste al tablagero o subarrendador de los derechos del quinto y tercio diezmo que huviere en el lugar del Grado y de lo contrario incurra en la misma pena de tres libras y perdición del pescado.

22. En la propia conformidad no pueda ningún pescador ni otras persona vender anguilas ni otro pescado en la Albufera sin pedir primero licencia al credenciero o arrendador o la persona que para este efecto huviere destinada en la dicha Albufera vajo la misma pena.

23. *Toda la pesca de la Albufera que se sacare por los puertos expresados en el artículo 19 y no se condujese a la pescadería de Valencia a vender, sino que se llevare a otros lugares circunvecinos a la Albufera o a otros cualesquiera del Reyno, la persona que la condujere o llevare a vender haya de manifestar la cantidad y calidad del pescado a los tablageros o subarrendadores de los sobre dichos derechos que hubiere y se establecieren o nombraren en los lugares de Catarroja i Silla, pagándoles los que correspondan, tomando la guía necesaria de dichos tablageros o subarrendadores, que deberá ser impresa y para el término preciso de tres días, la que manifestarán a los justicias de los pueblos o a sus regidores almotacenes para que en su virtud les permitan la venta y no de otra forma, a fin que pueda el credenciero tomar con más facilidad las ventas en cada un año a dichos tablagoros con intervención del arrendador principal de dichos derechos y llevar la razón que conviene del importe de ellos; y qualquiera que se supiere o fuere encontrado llevando a vender pescado sin la referida guía incurra en la misma pena.*

24. *En el tiempo de la obscuridad de la luna, regularmente nombrado de las foscas, que se experimenta mayor abundancia de pesca de anguilas en la Albufera, no pueda ningún pescador hacer venta de porción alguna de ella, sin manifestar primero al credenciero y arrendador de dichos derechos, la cantidad, precio y persona que quiere comprarlas, vajo la misma pena.*

25. *Qualquier pescador u otra persona que condujere pescado para vender en la pescadería de Valencia haya de ser por los caminos públicos, vía recta y entrarle indefectiblemente si es pescado del mar por la puerta del Real y si de la Albufera por la de San Vicente, sin extraviarlo por calles ocultas, con obligación de manifestarle respectivamente en dichas puertas a la persona destinada para los referidos derechos y no haciéndolo incurran en la misma pena.*

26. *Ningún pescador ni otra persona pueda llevar a su casa el pescado que cogiese, porque via recta, desde el mar o de la Albufera, sin vender la menor porción, le ha de conducir a la pescadería de Valencia, de la que no puedan sacarle ni llevarle a parte alguna, deviendo precisamente venderse en ella a menos que obtengan las licencias correspondientes para sacarlo, y el que hiciere lo contrario, incurra por cada vez en la misma pena.*

27. *Para evitar fraudes en los derechos del quinto y tercio diezmo del mar, ninguna persona pueda vender pescado del mar ni de la Albufera en la pescadería sin licencia del credenciero o arrendador de los sobre dichos derechos, aunque la tenga del repeso, vajo la misma pena.*

28. *Los guardianes de la pescadería y oficiales a cuyo cargo está pesar el pescado en sumas mayores, no pueden pesar porción alguna sin dar primero el manifiesto al credenciero de la venta del tal pescado, como así mismo al arrendador de los derechos, expresando la cantidad, precio y su dueño, vajo la misma pena y de ser separado del oficio.*

29. *Ningún conductor, traginero u otra qualquiera persona que condujese pescado a la pescadería en cuévano, cestas, carga o de qualquiera otra forma, no pueda descargarle sin que primero lo manifieste al credenciero y al arrendador, expresando su género y nombre del dueño; y si por ser ya tarde o muy temprano no se hallase el credenciero en su oficio y se huviese descargado por esta causa no se pueda descubrir ni vender sin hacer primero el referido manifiesto (para lo qual*

APÈNDIX DOCUMENTAL

a fin de evitar perjuicio a los interesados, cuidará el credenciero de existir y ser puntual en su oficio) y si lo contrario efectuaren, incurran en la misma pena.

30. *Ninguna persona pueda vender sinó su propio pescado y la que no lo tubiere propio no lo pueda vender de otra sin preceder licencia del credenciero o arrendador de los derechos, vajo la misma pena.*

31. *Para escusar los fraudes que pueden ocurrir, qualquier vendedor o vendedora de pescado, en la pescadería haya de tener una faldriquera o bolsa descubierta en la qual ponga el dinero producido del pescado que vendiero y no en otra parte y que no pueda con pretexto alguno salir de la pescadería sin manifestar y contar primero con el credenciero y arrendador el dinero del pescado vendido y pagar el correspondiente derecho de tercio o quinto, deviendo ejecutarlo así luego que hayan concluido la venta; y quando el arrendador o administrador no tenga satisfacción del que la venda, tenga la acción de hacerle pesar antes de sacarle a vender, y si lo contrario hicieron incurran on la misma pena de tros libras por cada una vez que contravinieren a este artículo.*

32. *Ningún pescador pueda pescar en ningún tiempo del año con fitora o tridente o con qualquiera otro instrumento prohibido como perjudicial a la pesca, vajo la pena de diez libras y otras arvitrarías al Intendente según la gravedad y malicia del delinquente.*

33. *Qualquier pescador u otra persona a quien se provare haver quitado pescado o xarcia alguna de la Albufera incurra en la pena de diez libras.*

34. *Ninguna persona de qualquier estado o condición que sea, entre en la Albufera ni en las islas y límites de ella, a pie o en barca, a cazar ánades, fochas, zarcetes u qualquiera otra especie de pájaros que se crían o bienen a ella, con escopeta u otro instrumento, aunque sean los pescadores de la Albufera, ni ostos entren en sus barcas a los cazadores bajo la pena a qualquier contraventor de vointo y cinco libras y perdimiento de las armas y xarcías a excepción de los días de San Martín obispo y Santa Cathalina martir, que se permite a todos el cazar.*

35. *Se arriende todos los años o de dos en dos, conforme pareciere mejor al Intendente (con las condiciones convenientes a la Real Hacienda), toda la caza volátil de la misma Albufera, sus islas y límites, preservando del arriendo los días de San Martín obispo y de Santa Cathalina martir, en que continuarán las entradas gncrales como hastaquí; y el estanco redondo y el de Uchana como se acostumbra para la recreación de los Capitanes Generales e Intendentes de dicha ciudad.*

36. *Ninguno pueda por sí ni por mediación de otro hacer tancadas o cerramientos dentro de la Albufera con barcos, xarcías u otros instrumentos, vajo la pena de perder los barcos y xarcías como así mismo la caza o pescado y de veinte y cinco libras.*

37. *Ningún pescador pueda usar de escopetas u otro género de armas o instrumentos de caza por dentro de la Albufera, sus islas o límites aunque sea pescador (sin embargo del privilegio que en esta parte alegan en su favor para llevar en sus barcos escopetas y tenerlas en sus barracas) bajo la pena contenida en el antecedente capítulo.*

38. *Por quanto ha enseñado la esperiencia que de los puestos quo han hecho los cazadores para tirar a las ánades, fochas y demás pájaros de la Albufera se ha venido ésta a deteriorar; respecto que lo quo on el día es sitio para un hombre, dentro de algunos años se hace una isla de cañares que pueden cavor muchos*

hombres y de esta conformidad se enrruna y comprime la Albufera, de modo que se ve más llena de cañares que de agua; por tanto, para ocurrir a estos perjuicios se prohíbe que ninguna persona dé qualquier estado y calidad que sca haga puesto alguno en la Albufera bajo la misma pena de veinte y cinco libras.

134

39. Para que tenga su devido cumplimiento lo prevenido en los artículos de esta Ordonanza, se manda que ninguna persona venda en el mercado de Valencia ni en otro paraje de la ciudad ni fuera de ella como tampoco en las villas o lugares del reyno, pública o privadamente, ningún género de caza de la Albufera ni de la Dehesa como son conejos, ánades, zarcetes, fochas o qualquiera otros pájaros sin el pormiso por escrito de los arrendadores, vajo la pena de tres libras y de perdimiento de la caza; y por quanto no puede haber en todas las villas o lugares del contorno de la Albufera, ministros del Tribunal de la Baylia General que procuren la observancia de este artículo, se ordena a las Justicias de dichas poblaciones y a los administradores o bayles particulares de ollas que vajo la pena de veinte y cinco libras que se les sacarán de sus propios, no permitan que en sus distritos y territorios se venda la referida caza, antes bien ejecuten la pena que va señalada contra los contraventores, que se aplicará la una parte a la Real Hacienda, la otra al denunciador y la otra para el juez que entendiere en la denuncia.

Gola

40. Ha de cuidar el Intendente que se abra la gola de la Albufera desde la luna vieja de enero hasta el día ocho de noviembre, como se acostumbra y según la urgencia lo requiera, procurando gobernar este particular, como tan importante a la causa pública, de modo que no cause perjuicio a los dueños de las tierras de los límites de ella y demás de la circunferencia, que ha de ser el principal objeto, como tampoco al pescado que se crie y pueda criarse en la Albufera, cuya aventura y cerramiento ha de ser del cargo del arrendador del quinto, siendo facultativo de la universidad de Sueca, como más vecinos e interesados, el poderla abrir a sus expensas en caso que la cerrare el mar en el referido tiempo, y quando se cerrare artificiosamente se ha de abrir a costa de la comunidad de pescadores, reservándola su derecho para repetir su importe de los particulares que se averiguare averla cerrado.

41. Si desde ocho de noviembre hasta fin de la luna vieja de enero, en que deve estar cerrada, sobreviniere tal creciente de agua que se tubiere por necesario volverla abrir, lo mandará así el Intendente procediendo por informes y noticias extrajudiciales sin necesidad de formar autos; y aún viéndolo por sí, si pudiere y lo permitiere el tiempo; y que en todas las ocasiones que se abra la gola o que esté avierta se procure ejecutar sin perjuicio de la pesca y manteniendo aquellos cañizos, redes y demás artificios que sin impedir la salida del agua sirvan para conservar la pesca.

42. Quando se abra la gola, no pueda haver barco alguno dentro de ella y en el restante tiempo del año se gobernará según la prudencia lo dictare, como así mismo en el modo de pescar en la gola, en el rigüet y acequia, según lo tubieren por más conveniente los Intendentes.

43. Quantos tubieren barco en la Albufera están obligados a llevar en ellos las estacas, ramas, broza y demás materiales que necesiten para cerrar o abrir la gola o acequias.

APÉNDIX DOCUMENTAL

44. *De quatro en quatro años, como hastaquí, se arrendará el quinto de la pesca de la Albufera y el tercio diezmo del mar con las condiciones acostumbradas y las demás que pareciere a los Intendentes.*

Límites

135

45. *Ninguno rompa ni labre, haga romper ni labrar tierra alguna de la comprensión de los límites de la albufera y sus islas, como no tenga establecimiento, vajo la pena de veinte y cinco libras.*

46. *Visitarán los Intendentes cada cinco años los mojones que se han renovado y hecho de nuevo en este año en los límites de la Albufera y Dehesa, como así mismo los cequioles o motas que para su mayor claridad se han echo de mojón a mojón, haciendo reparar y renovar quanto hallasen defectuoso.*

47. *Aualmente, sin arvitrio para otra cosa, arrendarán el canon y partición de frutos de las tierras de todos los límites juntamente con los luismos, el tercio diezmo, en las ticrras que no son novalas, y el diezmo y primicia por entero en las que lo fueren, todo con las condiciones que parecieren más oportunas y cada quinze años se comprhenderan en el arrendamiento los quindenios que en aquel año devan causarse.*

48. *De la yerva, broza, cañas y enea o boba de los límites de la Albufera se formará un ramo y arrendará con separación en cada frontera de los lugares circunvecinos; y para evitar penas y otros inconvenientes, se preferirá por el tanto al común del pueblo de la frontera y por aquel tanto en que quedare podrá continuar el arrendamiento por tácita reconducción hasta que a los Intendentes parezca hacer otro de nuevo.*

49. *Las demás cañas, broza, enea y boba de las islas de la Albufera y de otras partes della que no son frontera de ningún pueblo, se arrendarán juntas, con las yervas y las vojás de la Dehesa, de tres en tres años; y atendiendo a que las vojás, bobas y cañas son necesarias a los pueblos y particularmente a los pobres, se fijarán en los arrendamientos los precios a que podrán vovdor cada carga los arrendadores.*

50. *En cada tres años se arrendará junta la sosa y barrilla que nazca, se crie y coja en la Dehesa, islas y límites de la Albufera con las condiciones que también parecieren al Intendente.*

51. *Para el veneficio del riego y su gobierno como también para la paga de cequiaje, la monda de las acequias y demás gastos y provechos comunes, serán consideradas las tierras de los límites como parte del término contiguo de la Albufera; y si por emulación u otro fin particular, experimentasen algún agravio de parte de los términos superiores, usarán los Intendentes de la Jurisdicción que tienen en quanto a los límites para poner el remedio conducente.*

52. *En uso de esta facultad podrán los Intendentes, si lo hallaren por necesario, nombrar los atandadores o regantes de los límites de la Albufera, aquellos que juzgaren más a propósito según la comprensión de la tierra que hayan de regar, los cuales deverán jurar sus empleos y afianzar corespondiente.*

53. *Los atandadores repartan las aguas por su turno en los arrozos de los límites, vajo la obligación de pagar los daños que por su culpa u omisión causaren a los interesados, y los nombrados por las villas y lugares confinantes con la*

Albufera hayan de dejar pasar las aguas para regar los límites, también por su turno, sin extraviarlas o impedir su curso con pretexto alguno y pagar igualmente los daños y perjuicios que con este motivo unos y otros causaren.

54. *Si concluidos los establecimientos que aora se consultan con su magestad se huviesen en adelante de hacer otros en los límites de la frontera de Silla, los harán los Intendentes sin necesidad de consultar, en el antiguo pie de real de plata de diez y seis quartos por cahizada, el tercio diezmo en las tierras que no son noales y el diezmo y primicia por entero en los que lo fueren; pero en todos los demás límites de las restantes fronteras lo harán al veinteavo de los frutos que cogieren y con los demás pactos y circunstancias con que uniformemente ejecutan todos después del deslinde general sin necesidad para esto de consultar.*

55. *Será también facultativo a los Intendentes el dar licencias para la venta, que las darán a simple memorial sin ocasionar derecho alguno.*

56. *Ningún cosechero pueda sacar ni remover el arroz de las heras de los límites sin que primero avise al arrendador o administrador para partirlo y pagar sus devidos derechos vajo la pena de veinte y cinco libras.*

57. *Ningún cosechero pueda trillar el arroz en parte alguna sino en las heras de los mismos límites ni mezclarlo en garvas ni para trillar con arrozes de fuera de los límites antes de estar diezclado y pagada la partición de frutos, vajo la misma pena.*

58. *Ninguna persona siegue o hurte arroz de los límites vajo la pena de pagar tres libras si estubiere en yerva y si fuere en grano veinte y cinco libras y otras arvitriarias además del daño que causare.*

59. *Los vecinos de los límites tengan obligación de dar entrada y salida por las márgenes de los campos con cavallería o sin ella, hasta llegar al agua de la Albufera, permitiendo que los cosecheros puedan sacar las cosechas según y como lo tubieren por más conveniente.*

60. *En ningún tiempo del año puedan entrar, apacentar en las tierras de los límites de la Albufera, como terreno realengo, bacadas, yegudas, manadas de ganados lanar, ni cabrío, sino aquellos que tubieren arrendadas las yervas, vajo la pena de veinte y cinco libras.*

61. *Sólo pueden entrar y apacentar en los límites los bueyes o cavallerías que en el mismo día estén labrando tierras en ellos, y si acaso se encontraren otras distintas, incurran sus dueños en la pena de treinta sueldos si hicieren daño y además el que causaren, reservado a justa tasación, y si acaso hubieren entrado en parte que no lo puedan causar, incurra únicamente en la pena de diez sueldos.*

62. *Para la Dehesa, Albufera y límites nombrarán los Intendentes dos guardas, que son los que por aora se considcran ncesarios, con quatro reales vellón diarios cada uno; y unos y otros se arreglarán para el cumplimiento de su oficio a la instrucción verval o escrita que les diere el Intendente.*

63. *Después que los guardas hayan aceptado y jurado usar y cumplir bien y fielmente las obligaciones de su oficio, bastará su declaración con la aprehensión real, para ejecutar las sobredichas ponas que van señaladas y se señalaren a los contrabentores, y faltando la tal aprehensión se tenga por suficiente prueba la declaración del celador, con la deposición de un testigo más que la coadyube dando razón de ciencia de su dicho.*

64. *Los guardas coladores de la Dehesa y Albufera como de los límites deverán ser fieles, háviles y del mejor manejo para que puedan cumplir con la obligación de*

APÉNDIX DOCUMENTAL

sus encargos, siendo preferidos los que hayan servido en los reales ejércitos y se hubieren retirado con licencia.

65. Los guardas deberán denunciar las penas ante las justicias más inmediatas al territorio donde fueren encontrados los delinquentes y que tengan conocimiento y esperiencia que han de ejecutar mejor la exacción de su importe según las Ordenanzas que a dichas justicias y sus escribanías les comunicare el Intendente, procurando que se tengan los libros donde se noten todas las penas para la buena quenta y razón.

66. Quando fuere necesario un administrador, le nombrará el Superintendente de la Real Hacienda con el salario de ochenta pesos y servirá el encargo sugeto a las ordenes de los Intendentes y con arreglo a las órdenes que le dieren.

67. Siempre que el tiempo y las esperiencias dictaren convenir alguna mutación en estas Ordenanzas, la consultaran los Intendentes.

El Rey manda se observen inviolablemente estos sesenta y siete capítulos haciendo responsables de qualquiera omisión y condescendencia al Intendente y que para que se eviten controversias se pasen copias a los Consejos de Castilla, Guerra y a la Audiencia de Valencia, para su noticia y cumplimiento en la parte que les toque. Buen Retiro, diez y ocho de julio de mil setecientos sesenta y un años.

BIBLIOGRAFIA

- AGUADO, Ana: *Propiedad agraria y transformaciones burguesas. El Señorío de Sueca en la crisis del Antiguo Régimen*, Universitat de València/ Ajuntament de Sueca (València: 1986).
- AGUADO, Ana: «La partició de fruits i la seua evolució a la segona meitat del segle XVIII a Sueca», *Economia agrària i Història Local*, «l'Assemblea d'Història de la Ribera», «Col·lecció Politècnica», 1, Ed. Alfons el Magnànim (València:1981), pp. 363-382.
- Almanaque «Las Provincias»* (València: 1900).
- ANDRÉS ROBRES, Fernando: *Crédito y propiedad de la tierra en el País Valenciano*, Ed. Alfons el Magnànim/ IVEI (València:1987).
- ANGEL BATALLA, José Maria.: «Las Ordenanzas de guardas de campo y municipales de Torrent en 1843», *Torrents. Estudis i investigacions de Torrent i comarca*, 2 (1983), pp. 213-226.
- ARDIT LUCAS, Manuel: *Revolución liberal i revuelta campesina. Un ensayo sobre la desintegración del régimen feudal en el País Valenciano (1793-1840)*, «Col·lecció Història», 11, Ed. Ariel (Esplugues de Llobregat:1977).
- ARDIT LUCAS, Manuel: «Els orígens d'un mite ¿Fou l'Horta una comarca peculiar?», *Actes del II Congrés d'Història de l'Horta-Sud*, «Un món rural en transformació», *Afers. Fulls de recerca i pensament*, VI:11/12, en premsa.
- BRINES BLASCO, Joan i PÉREZ APARICIO, Carme: «Aproximació al sistema

- impositiu de la ciutat de València (segles XVI al XIX)», *Afers. Fulls de recerca i pensament*, II:4 (1986), pp. 357-376.
- BRINES BLASCO, Joan i PÉREZ APARICIO, Carme: «Aproximación al sistema impositivo de la ciudad de Valencia (siglos XVI al XIX)», *Studia Historica*, «Homenaje al Profesor Dr. D. Manuel Fernández Alvarez», vol. V (1987), pp. 111-126.
- BURRIEL DE ORUETA, Eugenio: *La Huerta de Valencia. Zona Sur. Estudio de Geografía Agraria*, Ed. Alfons el Magnànim (València:1971).
- BURRIEL DE ORUETA, Eugenio: «Crecimiento demográfico de las comarcas del País Valenciano en el siglo XVIII», *Cuadernos de Geografía*, 21 (1977), pp. 1-20.
- BURRIEL DE ORUETA, Eugenio: *Demografía de la Huerta de Valencia. Zona Sur*, Consejo Superior de Investigaciones Científicas/Universitat Autònoma de Madrid (Madrid:1971).
- BURRIEL DE ORUETA, Eugenio: «Estudio demográfico de la Huerta de Valencia. Zona Sur», *Estudios Geográficos*, 121 (1970), pp. 513-611.
- BUSTELO, Francisco: «La població del País Valencià al segle XVIII», *Recerques. Història, Economia, Cultura*, 5 (1975), pp. 73-96.
- CAPELLINO COTS, F.: «La propietat territorial a la Ribera a la fi del segle XVIII: El Patrimoni Reial», *Economia agrària i Història Local*, «I Assemblea d'Història de la Ribera», «Col·lecció Politècnica», 1, Ed. Alfons el Magnànim (València:1981), pp. 383-399.
- Carta Real sobre lo tocant al reparo dels danys de la Ciutat de València y reformació y reducció dels salaris dels oficials d'ella*, Impremta Geroni Vilasagra (València:1674), dins *Capítols y Estatus de la Ciutat de València*; Biblioteca Nicolau Primitiu, Ref. S. XVII/33.
- CARUANA TOMÀS, Carmen: *Estudio histórico y jurídico de la Albufera de Valencia, su régimen y aprovechamiento desde la reconquista hasta nuestros días*, Academia Valenciana de Jurisprudencia y Legislación (València: 1954).
- CASTELLÓ TRAVER, Josep Emili: *El País Valenciano en el Censo de Florida Blanca (1787). Análisis demográfico, organización y presentación de los datos locales*, Ed. Alfons el Magnànim (València:1978).
- CASTELLÓ TRAVER, Josep Emili: «La estructura demográfica urbana en la demografía preindustrial. La ciudad de Valencia en el Censo de Florida Blanca», *Estudis d'Historia Contemporània del País Valencià*, 0 (1978), pp. 81-100.
- CAVANILLES, Antonio Joseph: *Observaciones sobre la historia natural, geografía, agricultura, población y frutos del reyno de Valencia*, Imprenta Real (Madrid:1795); Ed. facsímil, 2 vols., «Bibliotheca Valentina», 1, Albatros Eds. (València:1984).
- CHUST, P. J. i PÉREZ MEDINA TOMÀS V.: «L'estructura agrària del senyoriu de l'Orde de l'Hospital de Torrent i Picanya. El capbreu de 1567-71», *Torrens. Estudis i investigacions de Torrent i comarca*, 2 (1983), pp. 31-92.
- CISTERNAS, R.: *Catálogo de los peces comestibles que se crían en las costas españolas del Mediterraneo y en los rios y lagos de la provincia de Valencia. Memoria premiada por el Institu-*

BIBLIOGRAFIA

- to Médico Valenciano en el aniversario de 1867, (València:1867).
- CISTERNAS, R.: «Ensayo descriptivo de los peces de agua dulce de la provincia de Valencia», *Anales de la Sociedad Española de Historia Natural*, tom VI (Madrid:1877), p. 69.
- CORBÍN FERRER, J. L.: *El mercado de Valencia: mil años de historia*, Caixa d'Estalvis de València (València: 1990).
- CORNIDE, J.: *Ensayo de una historia de los peces y otras producciones de la costa de Galicia, con un tratado de las diversas pescas y de las redes y aparejos con que se practican*, Oficina de Benito Cabo (1788).
- CRUILLES, Marqués de [V. SALVADOR I MONTSERRAT]: *Guía Urbana de Valencia antigua y moderna*, Impremta de J. Rius (València:1876).
- DAFAUCE RUIZ, C.: *La Albufera de Valencia. Un estudio piloto* (Madrid:1975).
- DÍEZ RODRÍGUEZ, Fernando: «La población de la ciudad de Valencia en el siglo XVIII. Censos y vecindarios», *Estudis sobre la població del País Valencià. Actes de les I Jornades d'Estudi de la Població del País Valencià*, Ed. Alfons el Magnànim/IVEI/Institut d'Estudis «Juan Gil-Albert», (València:1988), pp. 518-535.
- DOCAVO ALBERTI, Ignacio: *La Albufera de Valencia, sus peces y sus aves*, Ed. Alfons el Magnànim (València:1979).
- «El Parque Natural de la Albufera», Apèndix de la *Guía de la Naturaleza de la Comunidad Valenciana*, Ed. Prensa Valenciana/Levante-El Mercantil Valenciano (València:1990), pp. 1-20.
- FAO: *Tercera encuesta alimentaria mundial*, ONU (Roma:1963).
- FRANCH BENAVENT, Ricardo: *Crecimiento comercial y enriquecimiento Burgués en la Valencia del siglo XVIII*, Ed. Alfons el Magnànim/IVEI (València: 1986).
- FURIÓ, Antoni: *Camperols del País Valencià. Sueca, una comunitat rural a la tardor de l'Edat Mitjana*, «Col·lecció Politècnica», 3, Ed. Alfons el Magnànim (València:1982).
- GARCÍA MONERRIS, Carmen: *Rey y señor. Estudio de un realengo en el País Valenciano. La Albufera (1761-1836)*, Ajuntament de València (València: 1985).
- GUILLAMÓN, Javier: *Las reformas de la Administración Local durante el reinado de Carlos III*, Instituto de Estudios de Administración Local (Madrid:1980).
- GUILLÉN I ALAPONT, Ramon: «Algunes notes al voltant de la Massanassa del segle divuit», *Massanassa a l'Edat Moderna. Aspectes socials i demogràfics*, Ajuntament de Massanassa (Massanassa:1983), pp. 17-52.
- HERNÁNDEZ MARCO, José Luis i ROMERO GONZÁLEZ, Juan: *Feudalidad, burguesía y campesinado en la Huerta de Valencia. La estructura agraria de la Particular Contribución de Valencia ante la crisis del Antiguo Régimen*, Ajuntament de València (València: 1980).
- HERNÁNDEZ SANCHIS, J. E.: «Manifiesto extraordinario de Guerra de la Baronía de Beniparrell. Año 1811», *Annals de l'Institut d'Estudis Comarcals*, 1 (1982), pp. 283-293.
- HOBBSWAN, Eric J.: *Rebeldes primitivos*, Ed. Ariel (Barcelona:1983).
- JUAN REDAL, Enrique: «Onomástica y movilidad de población en la villa de

- Alaquàs», *Quaderns d'Investigació d'Alaquàs*, 3 (1983), pp. 23-40.
- JUAN REDAL, Enrique: «Evolución de la población del señorío de Alaquàs durante el último tercio del siglo XVIII», *Quaderns d'Investigació d'Alaquàs*, 1 (1981), pp. 7-44.
- JUAN REDAL, E. i CABALLER, M. J.: «Xirivella: aportación al estudio demográfico de un municipio de la Huerta Sur (1800-1899)», *Annals de l'Institut d'Estudis Comarcals*, 1 (1982), pp. 71-144.
- LLORENS I RAGA, Peregrín Luis: *La villa de Catarroja*, Diputació de València (València:1967).
- LÓPEZ I QUILES, Antoni i OLMOS I TAMARIT, Vicent S.: «Poble, població i poblament de Massanassa. Aproximació a la demografia i a la societat de la Massanassa moderna», *Masanassa a l'Edat Moderna. Aspectes socials i demogràfics*, Ajuntament de Massanassa (Massanassa:1983), pp. 55-118.
- LÓPEZ I QUILES, Antoni i OLMOS I TAMARIT, Vicent S.: *La demografia com a pretext. Notes sobre el Benetússer modern*, «Publicacions Eventuals», 1, Ajuntament de Benetússer (Benetússer:1983).
- LÓPEZ I QUILES, Antoni i OLMOS I TAMARIT, Vicent S.: «Comportament demogràfic de la Catarroja Moderna (segles XVI-XVIII)», *Afers. Fulls de recerca i pensament*, 1:1 (1985), pp. 71-104.
- LÓPEZ I QUILES, Antoni i OLMOS I TAMARIT, Vicent S.: «Continuïtat i creixement demogràfic de la Catarroja del set-cents», *La Riba. Fulls de Cultura*, 10 (1986), pp. V-VIII.
- LÓPEZ I QUILES, Antoni i OLMOS I TAMARIT, Vicent S.: «Inestabilitat poblacional i crisi econòmica. Picassent. Segle XVII», *Afers. Fulls de recerca i pensament*, III:5/6 (1987), pp. 317-354.
- LÓPEZ I QUILES, Antoni i OLMOS I TAMARIT, Vicent S.: «Consolidació municipal i canvi social. Procés cap a la contemporaneïtat (segle XVIII)», *Terra, població, economia i propietat. Sobre la Història i la Geografia de Picassent*, «Col·lecció Al-Baqassani d'Estudis sobre Picassent», 1, Ajuntament de Picassent (Picassent: 1988), pp. 201-216.
- MADOZ, Pascual: *Diccionario Geográfico-Estadístico-Histórico de España y sus posesiones de ultramar*, Facsímil ed. per la Institució Valenciana d'Estudis i Investigacions, *Diccionario Geográfico-Estadístico de Alicante, Castellón y Valencia*, tom I (València:1982).
- MARTÍNEZ SANTOS, Vicente M.: *Cara y cruz de la sedería valenciana*, Ed. Alfons el Magnànim (València:1981).
- MATOSOS CUQUERELLA, R.: *Tinença de la terra i lluites camperoles. El senyoriu de Sueca, 1738-1787*, Universitat de València/Facultat de Geografia i Història (València:1981), tesi de llicenciatura inèdita.
- MILLAN, Jesús: «La protoindustrialización y los orígenes de la industria en el País Valenciano», *Estudis d'Història Contemporània del País Valencià*, 5 (1984), pp. 93-104.
- Momblanch i Gonzalbez, Francisco de P.: *Historia de la Albufera de Valencia*, Ajuntament de València (València:1960).
- OLMOS I TAMARIT, Vicent S.: *Els fonaments de l'Horta-Albufera contemporània*, Organització Cultural de Catarroja/

BIBLIOGRAFIA

- Ajuntament de Catarroja (Catarroja:1983).
- OLMOS I TAMARIT, Vicent S. i LÓPEZ I QUILES, Antoni: *Llibre de comptes del Consell de Catarroja (1652-1658). Estudi preliminar, transcripció i notes*, «Col·lecció Josep Servès, de documentació i recerca», 1, Servei de Publicacions de l'Ajuntament de Catarroja (Catarroja:1985).
- OLMOS I TAMARIT, Vicent S. i LÓPEZ I QUILES, Antoni: *Administradors i administrats. Introducció a l'economia i a la societat de la Catarroja del sis-cents (1652-1658)*, «Col·lecció Josep Servès, de documentació i recerca», 2, Servei de Publicacions de l'Ajuntament de Catarroja (Catarroja:1986).
- Ordenes del año 1767 asta 1774*, Biblioteca Nicolau Primitiu, Ref. 34/606.
- ORELLANA, Marc Antoni d': *Valencia Antigua y Moderna*, Acció Bibliogràfica Valenciana (València:1923).
- ORELLANA, Marc Antoni d': *Catálogo i descripció dels pardals de l'Albufera*, Imp. Camacho (València:1795). Reproducció facsímil publicada per l'Estel (Sueca:1972).
- ORELLANA, Marc Antoni d': *Catálogo de els peixos que es crien e peixquen en lo Mar de Valencia*, Vda. de Martín Peris (València:1802). Reproducció facsímil publicada per l'Estel (Sueca:1972).
- PALOP RAMOS, José Manuel: *Fluctuaciones de precios y abastecimiento en la Valencia del siglo XVIII*, Ed. Alfons el Magnànim (València:1977).
- PARDO, Luís: *La Albufera de Valencia*, Instituto Forestal de Investigaciones y Experiencias (Madrid:1942).
- PÉREZ GARCÍA, José Manuel: «La demografía valenciana de los siglos XVII y XVIII», *Historia del Pueblo Valenciano*, Ed. Prensa Valenciana/Levante-El Mercantil Valenciano, vol. 2 (València:1990), pp. 513-522.
- PÉREZ GARCÍA, José Manuel: «Creixement agrari i explotacions camperoles a les Ries Baixes Gallegues i a l'Horta: un estudi comparatiu», *Afers. Fulls de recerca i pensament*, V:9 (1990), pp. 39-62.
- PÉREZ GARCÍA, Pablo: «Consideraciones sobre el marco fiscal de la jurisdicción Criminal en la Edad Moderna», *Homenaje a la doctora Ana Sylvia Romeu*, tom II, Universitat de València (València:1989), pp. 735-746.
- PITARCH I TORTAJADA, Josep Lluís: «Demografía de Silla—Horta de València—de 1750 a 1891», *Actes del Ier Congrés d'Història del País Valencià*, tom III, Universitat de València (València:1971), pp. 821-827.
- Real Cédula de Su Magestad y Señores del Consejo en que se contiene la Ordenanza que generalmente deberá observarse para el modo de cazar y pescar en estos Reynos con señalamiento de los tiempos de veda de una y otra especie*, dins *Ordenes del Año 1767 Asta 1774*; Biblioteca Nicolau Primitiu, Ref. 34/606.
- Resolución de Su Magestad sobre la recaudación, beneficio y cobranza de las Penas, multas y condenaciones que se impongan a los contraventores de las Reales Ordenes expedidas de veda de caza y pesca*, dins *Ordenes del Año 1767 Asta 1774*; Biblioteca Nicolau Primitiu, Ref. 34/606.
- ROMAN I PÉREZ DE LA LASTRA, Xavier i QUARTIELLA I BELTRAN, Xavier: *Pescadors*

i Llauradors. Activitats econòmiques de les classes populars a l'Albufera (Segle XVII), «Col·lecció Josep Servès de documentació i recerca», 5, Servei de Publicacions de l'Ajuntament de Catarroja (Catarroja: 1989).

- ROMERO GONZÁLEZ, Juan: *Propiedad agraria y sociedad rural en la España mediterránea. Los casos valenciano y castellano en los siglos XIX y XX*, Ministerio de Agricultura, Pesca y Alimentación (Madrid:1981).
- RUIZ TORRES, Pedro: *Señores y propietarios. Cambio social en el Sur del País Valenciano: 1650-1850*, Ed. Alfons el Magnànim (València:1981).
- SALAS LARRAZABAL, Ramón: «Ejército y Marina», dins ARTOLA, Miguel (dir.), *Enciclopedia de Historia de España*, Alianza ed. (Madrid:1988).
- SALAVERT I FABIANI, Vicent L.: «Notes sobre la Sanitat Municipal a la València dels segles XVI i XVII: les competències del mustassaf en matèria de mercats i conservació dels carrers», *Afers. Fulls de recerca i pensament*, III:5/6 (1987), pp. 223-271.
- SALAVERT I FABIANI, Vicent L. i NAVARRO, Jorge: *La Sanitat municipal a València. Segles XIII-XX*, Ed. Alfons el Magnànim/IVEI (València: en premsa).
- SANCHEZ ADELL, José: «Onomástica y movilidad de población en Castellón», *Saitabi*, XXVIII (1978), pp. 33-68.
- SANCHIS ALFONSO, José Ramón i ROYO MARTINEZ, José: «Propiedad y renta agraria en Torrent a fines del Antiguo Régimen, según el Padrón de Riqueza del Equivalente de 1797», *Torrents. Estudis i investigacions de Torrent i comarca*, 2 (1983), pp. 163-212.
- PESCADORS, CAÇADORS I RAMADERS
- SANMARTÍN ARCE, Ricardo: *La Albufera y sus hombres (Un estudio de Antropología Social en Valencia)*, «Colección Antropología», 29, Akal (Madrid:1982).
- SAÑEZ REGUART, A.: *Diccionario histórico de las artes de la pesca nacional*, (Madrid:1791-95).
- SARGUES I GUILLEM, Josep: *Apunts històrics de la Catarroja set-centista*, Organització Cultural de Catarroja/Ajuntament de Catarroja (Catarroja:1982).
- SHANIN, Theodor: *La clase incómoda*, Alianza ed. (Madrid:1983).
- STEINDACHNER, Franz: *Zur Fischfaune des Albufera-Sees bei Valencia in Spanien: Ichthyologischer Bericht über in nach Spanien und Portugal unternommenen Reise*, Sitzle Akad (Wissensch:1865).
- «Tarifa dels preus y pesos de les mercaderies per a la millor exacció y cobransa», dins *Capítols y Estatus de la Ciutat de València* (València:1671), Biblioteca Nicolau Primitiu, Ref. S. XVII/33.
- TORRE DE CARRÚS, Marqués de: *Discurso sobre lo útil y aún necesario que se cree ser a los campos de la huerta de esta ciudad el estiércol y polvo que se saca de sus calles, y perjudicial a la salud pública que permanezca en ellas*, Real Sociedad Económica de Amigos del País de Valencia (València:1788).
- URTEAGA, Luis: *La tierra esquilhada. Las ideas sobre la conservación de la naturaleza en la cultura española del siglo XVIII*, Edicions del Serbal (Barcelona:1987).
- VEDREÑO I ALBA, M. Carme; MENSUA I MUÑOZ, Laura i SÒRIA I ROSALENY (Frederic): *Aportacions a la història de Silla*, Ajuntament de Silla (Silla:1986).

BIBLIOGRAFIA

VIDAL, Ignació: *Catálogo de las aves de la Albufera. Memoria de la Real Academia de las Ciencias*, Vda. de Martín Peris (València:1850).

VILAR, Pierre: *Catalunya dins l'Espanya Moderna*, «Col·lecció Estudis i Documents», 1-4, 4 vols., Edicions 62 (Barcelona:1986²).

VIRGILI SORRIBES, P.: *Estudio piscícola de la Albufera y marjales lindantes*, (València:1956).

ZARAGOZÀ PÉREZ, Marina: *El cultiu tradicional de l'arròs a Silla (Albufera de València)*, Ajuntament de Silla/ Universitat de València (València: 1982).

**S'acaba d'estampar als obradors
de la Impremta Palàcios
de Sueca, el dia
11 de setembre
de 1991**

COL·LECCIÓ JOSEP SERVÈS DE DOCUMENTACIÓ I RECERCA

Títols publicats:

1. Vicent S. OLMOS i TAMARIT i Antoni LÓPEZ i QUILES: *Llibre de Comptes del Consell de Catarroja (1652-1658). Estudi preliminar, transcripció i notes.* Pròleg de Cristòfor Aguado i Medina.

2. Vicent S. OLMOS i TAMARIT i Antoni LÓPEZ i QUILES: *Administradors i administrats. Introducci-o a l'economia i a la societat de la Catarroja del Siscents (1652-1658).* Pròleg de Sebastià Garcia Martínez.

3. Joan ALCÀZAR GARRIDO: *Emprobriment i rebel·lia. Els proletaris rurals de l'Horta-Albufera a l'època dels avalors (1914-1920).* Pròleg d'Empar Àlvarez. *Premi d'Investigació Històrica Benvingut Oliver*, 1985.

4. Agustí COLOMINES i COMPANYYS: *Catarroja, 1936-1939: Insurgent i administrada.* Pròleg de Josep Benet. *Premi d'Investigació Històrica Benvingut Olivet*, 1986.

5. Xavier QUARTIELLA i BELTRAN i Xavier ROMAN i PÉREZ DE LA LASTRA: *Pescadors i llauradors. Activitats econòmiques de les classes populars a l'Albufera (Segle XVII).* Pròleg de Josep Ma. Torras i Ribé. *Premi d'Investigació Històrica Benvingut Oliver*, 1987.

6. Pau VICIANO NAVARRO: *Catarroja: Una senyoria de l'Horta de València en l'època tardomedieval.* Pròleg d'Enric Guinot. *Premi d'Investigació Històrica Benvingut Oliver*, 1988.

7. Josep Vicent CASTELLÓ i BALLESTER: *Pescadors, caçadors i ramaders. Un estudi de les economies complementàries a l'Horta-Albufera (1761-1846).* Pròleg de Manuel Ardit. *Premi d'Investigació Històrica Benvingut Oliver*, 1990.

